

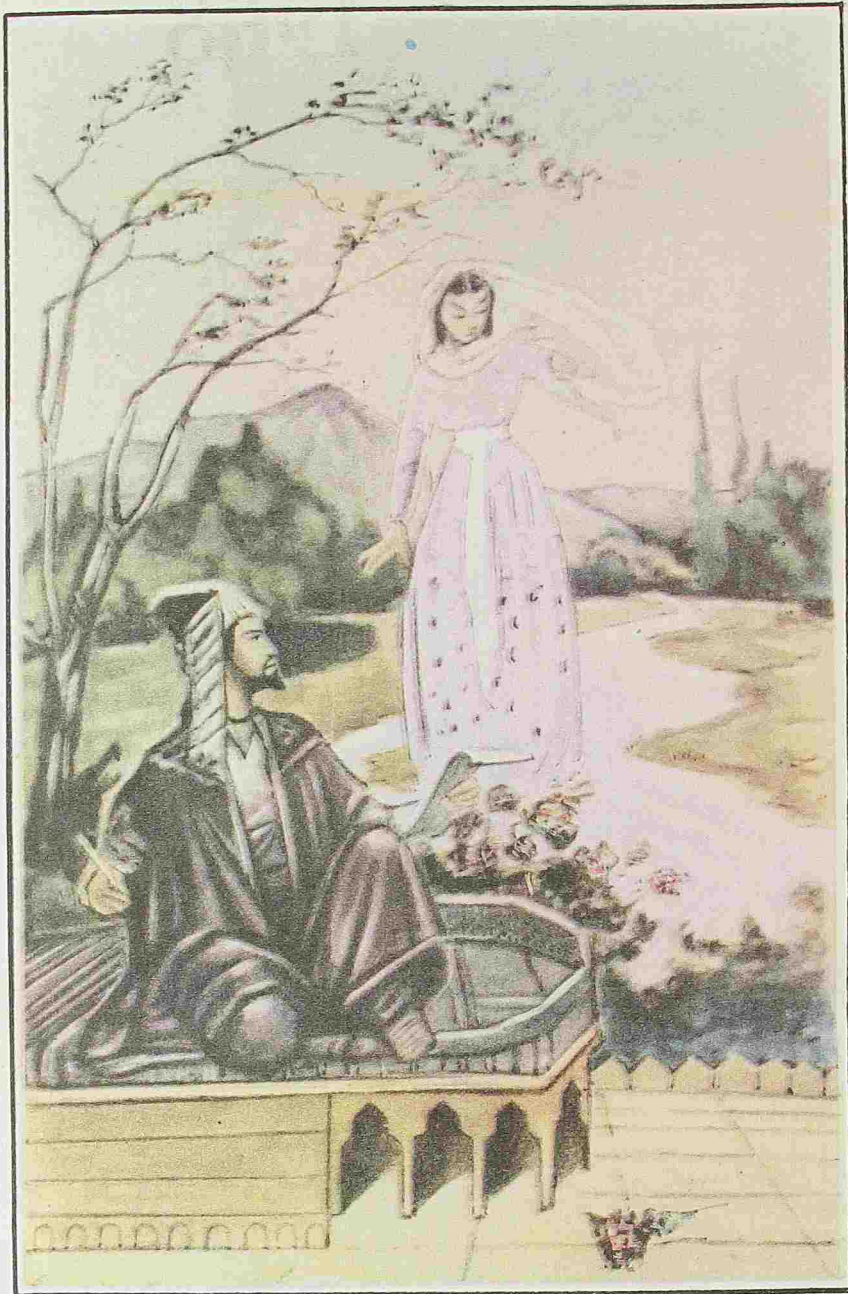

ЕММ вЪ КОЖАТ

«Контрольные
экземпляры»

10 · 1968

Боюн сураһыдыр...

БОЈУН СУРАҘЫДЫР, БӘДӘНИН БҮЛЛҮР,
КӘРДӘНИН ЧӘКИЛМИШ МИНАДАН, ПӘРИ!
ТӘНҘА БИР СОНАСАН, ЧУДА ДУШУБСӘН
БИР БӨЛҮК ЈАШЫЛБАШ СОНАДАН, ПӘРИ!

ИХТИЛАТЫН ШИРИН, СӨЗҮН МӘЗӘЛИ,
ШӘКӘР КҮЛҮШҮНДӘН ЧАНЛАР ТӘЗӘЛИ.
ЕЛЛӘР ЈАРАШЫҒЫ, ӨЛКӘ КӨЗӘЛИ,
НӘ КӨЗӘЛ ДОҒУБСАН АНАДАН, ПӘРИ!

ҮЗ ЈАНЫНДА ТӨКҮЛҮБДҮР ТЕЛ НАЗИК,
СИНӘ МЕЈДАН; ЗҮЛФ ПӘРИШАН, БЕЛ НАЗИК
АҒЫЗ НАЗИК, ДОДАГ НАЗИК, ДИЛ НАЗИК,
АҒ ӘЛЛӘРИН ӘЛВАН БӘНАДАН, ПӘРИ!

ОВЧУСУ ОЛМУШАМ СӘН ТӘК МАРАЛЫН,
ХӘЈАЛЫМДАН ЧЫХМАЗ ҺӘРКИЗ ХӘЈАЛЫН.
ӘНЛИЈИ, КИРШАНЫ НЕЈЛӘР ЧАМАЛЫН,
СӘН ЕЛӘ КӨЗӘЛСӘН БИНАДАН, ПӘРИ!

КҮНӘШ ТӘКИ ҺӘР ЧЫХАНДА СӘҺӘРДӘН,
АЈЫРСАН ВАГИФИН АҒЛЫНЫ СӘРДӘН,
ДУЛЧЫНАМ, САЛМА МӘНИ НӘЗӘРДӘН,
ӘКСИК ОЛМАЈАСАН СӘНАДАН, ПӘРИ!

Молла Пәнаһ Вагиф

МӘН ЧАҺАН МҮЛКҮНДӘ МҮТЛӘГ
 КӨРМӘДИМ,
 ҺӘР НӘ КӨРДҮМ ӘГРІ КӨРДҮМ
 ӨЗКӘ БАБӘТ
 КӨРМӘДИМ,
 АШИНАЛАР ИХТИЛАТЫНДА СӘДАГӘТ
 КӨРМӘДИМ,
 БИӘТҮ, ИГРАРУ, ИМАНУ ДӘЈАНӘТ
 КӨРМӘДИМ,
 БИВӘФАДАН ЛАҖӘРӘМ
 ТӘШСИЛИ-ҖАҖӘТ
 КӨРМӘДИМ.

Молла Пәнаһ Вагифин җарадычылығынын өҗрәнилмәсинин бир әсрдән чох тарихи вардыр. Гарабанлы Мирзә Јусиф, Вагифин ше'рләрини топлајыб «Китаби-мәчмүеји Вагиф вә дикәр муасирин» ады илә 1856-чы илдә Тејмур-хан-Шурада нәшр етдирмишдир.

Вагифин әсәрләринә јүксәк гижәт верән М. Ф. Ахундов, еләчә дә әдәбијјат тарихимизин јаранмасында мүөјјән хидмәти олан М. И. Гајыбов тәрәфиндән көрүлән иши — шаирин әсәрләринин ахтарышы, топланышы вә тәдгигат ишини тарихчиләр, әдәбијјат алимләри, тәнгидчиләр, әдиб вә шаирләримиз зәманәмизә кими давам етдирмишләр.

Бу тарихи ишдә Мирзә Адыкәзәлов, Мирзә Чамал, Ф. Көчәрли, С. Мүмтаз, Ј. Вәзир, А. Шаиг, И. Араслы, И. Мейди, Ә. Шәриф, М. Тәһмасиб, А. Дадашадә вә башгалары тәгдирә лајиг фәалијјәт көстәрмишләр.

Бә'зи шаирләрин илк охучулары јалныз әдәбијјат һәвәскарлары, ше'р мараглылары вә мүтәхәссисләр олур. Лакин әдәбијјат тарихиндә елә шаирләр дә олмушдур ки, онларын әсәрләри һәлә садәчә дөфтерчәләрә, чүнкләрә дүшмәдији заман белә, халгын арасында јайлымыш, чамаат онларын мә'налы мисраларыны зарбул-мисал кими истифадә етмишдир. Онларын көрајлы, гошма вә гәзәлләри мәчлисләрин јарашығы олмушдур. Көндләрдә, аран јерләриндә әкин әкәнләр, бичин бичәнләр, хырман дөјәнләр; дағларда чобанлар, гузучулар, нахырчылар, һәлә әлләри гәләм тутмајанлар, көзләри гара танымајанлар онларын ширин мә'налы ше'рләрини маһны кими охумушлар.

Лириканын зәриф инчиләрини, гошманын, мүхәммәсин мисилсиз нүмунәләрини јаратмыш М. П. Вагиф бу сајаг устадлардан, бу сајаг унудулмаз сәнәткарлардан олмушдур.

Анадан олмасынын 250 иллијини гүрур, мәһәббәт вә тәнтәнә илә кечирдијимиз М. П. Вагифин мараглы җарадычылығы халгымызын зәнкин шифаһи әдәбијјаты вә шаирин бөјүк сәләфләринин гојуб кетдији чох гижәтли ше'р, сәнәт хәзинәси зәманәсиндә көк салыб инкишаф етмишдир.

М. П. Вагиф өз җарадычылығында, гошма, гәзәл, мүхәммәс, тәчнис, мүстәзад, мүәшшәр формаларындан мөһәрәтлә истифадә етмишдир. Шаирин поезијасында гошма вә мүхәммәс формасында јазылмыш ше'рләр даһа кениш јер тутур. Халг һәјагына,

ШЕ'Р КЭРЭК ЛАМЭҤАЛӘ ЗИҤАДӘ ЛӘЗӘ-
ТӘ ВӘ КҮЗНДӘ ВӘ ФЭРЭҤДӘ ЗИҤАДӘ ТӘСИ-
РӘ БАИС ОЛА. ӘКЭР ОЛМАСА, САДӘ НӘЗМ-
ДИР... МӘҢ ӘҤАМИ-СӘҤАРАҤИМДӘ СӘФӘ-
ЛИ-ГАРАБАҤДА МОЛЛА ПӘҢАҤ ВАГИФИН
БИР ПАРА ХӘҤАЛАТЫҢЫ КӨРДҮМ КИ,
ЗИКР ЕТДИҢИМ ШӘРТ БИР НӨВ ИЛӘ ОҢДА
КӨРҮҢДҮ...

М. Ф. АХУНДОВ.

халг руһуна мөһкәм бағлы олан, халг җарадычылығыны, ашыг ше'рини вә җазылы әдәбиҗаты дәриндән билән бөҗүк шаир, чох куман ки, кәраҗлылар, мәснәвиләр, рүбаиләр, һәтта, бәлкә, гәсидәләр, тәрчибәндләр вә с. дә җазмышдыр. Бәлкә, кәләчәкдә шаирин бу жанрларда җазылмыш ше'рләри дә тапылды, анчаг һәләлик бу куман, еһтамал вә арзудур.

Җери кәлмишкән демәк лазымдыр ки, Вагифдән габаг да онун истифадә етдиҗи ше'р нөвләриндән, формаларындан башга шаирләр, ашыглар истифадә етмишләр. Анчаг онларын һеч бири шифаһи әдәбиҗаты җазылы әдәбиҗатла, җазылы әдәбиҗаты шифаһи әдәбиҗатла белә бир инчә, зәриф, бәдиһи диллә, белә бир үксәк сәвиҗәдә әлағәләндирә билмәмиш, никбин, чошгун, халгымызын руһуна җахын, сағлам вә күчлү әдәби мәк-тәб җарада билмәмишдир.

Вагифә бә'зән «көзәллик шаиридир» деҗирләр, әсас да көстәрирләр ки, Вагифин гошма, гәзәл вә мүхәмәсләринин әксәриҗәти көзәлләрин тәсвирина, тә'рифина һәср олунмушдур.

Доғрудур, Вагифин ашитанә ше'рләри аз деҗилдир. Бунларын бә'зиләринин мөвзулары бир-биринә нәинки җахындыр, бәлкә дә, там бир-биринин еҗнидир. «Пәри», «Фатимә», «Сәнә» рәдифләри ше'рләри буна мисал көстөрмәк олар.

Вагифин сәнәткарлыг гүдрәти бир дә елә ондадыр ки, онун һәтта еҗни мөвзу үзрә, еҗни рәдиф гафиҗәләриндән истифадә едәрәк җазмыш олдуғу ше'рләрин һәр бири өзү-өзлүҗүндә мүстәгил, орижинал, көзәл сәнәт әсәридир.

Бу ше'рләри охудуғда көзәлләрин җалныз тәсвири илә — заһири көзәллиҗи илә деҗил, еҗни заманда онун көзәл тәбиәти, нәчиб хасиҗәти, тәмиз әхлағи, инсани рәфта-ры вә и. а. илә таныш олурут:

Өҗүмәсин кимсә көзәләм деҗиб,
Аҗры тәһәр олур һали көзәлин.

мисралары илә башланан ше'риндә:

Һалдан хәбәр верән, дәрәд билән кәрәк,
Һеч олмаҗа мәнрү алы көзәлин.

Өзкә илән һәркиз олмаҗа иши,
Гафиҗә, гәзәлдән чох чыха башы,
Булаг тәк гаҗнаҗа һәм көзү, гашы,
Артыг ола һәм камалы көзәлин.

Шаирин бу ше'рләриндә изаһатсыз да «һалдан хәбәр верән», «дәрәд билән», «мәнрү алы олмаҗан», әгили, камаллы мә'налы, мәзмунлу көзәлләри вәсф етдиҗи аҗдын көрүңүр.

Җалныз көзәлләрин тә'рифи кими гәләмә верилән бу ше'рләрдә, вахтилә азәри га-дынларынын истифадә етдикләри кеҗими—гызыллы гәсәбәләри, көзәл ишләнилмиш зәрли нимтәнәләри, ипәк чарғатлары, зәриф чуналары көрүрүк. Бунунла да шаирин җашадығы дөврә инсанларын һәҗаты, шүүру, зөвгү вә дөврүн етнографиҗасы илә та-ныш олурут. Бу чәһәттән шаирин бизә материал верән ше'рләри аз деҗилдир:

Җүлкүн сәрәндазын тәзә мүл кими,
Әфшан етмиш аҗ габағын үстүндән.

Јанағын җанында зүлфә тов вермиш,
Учун салмыш тәр бухағын үстүндән. —

Һачабәҗти илә башланан ше'ри даһа сәчиҗәвидир.

Җәһ заман башына тирмә шал бағлар,
Җәһ олур ки, зүлф кизләдиб хал бағлар,
Калағажын габағына ал бағлар,
Јашылын алтындан, ағын үстүндән.

Биз гәсдән, шаирин ики мүхтәлиф руһлу ше'риндән парчалар веририк:

Чох замандыр, җарын һәсрәтиндәҗәм,
Җәләҗди, бир ону бары, көрәјдим,

Бүлбүл тәк фәрјадым чыхды фәләнә,
Җәннәт иҗли күл'үзары көрәјдим.

Башга бир ше'риндән:

Индән белә өлсәм арзу чәкмәнәм,
Шүкр аллаһа, арзумана јетишдим.

Достун чамалына нәзәр ејләдим,
Санасан тазәдән чана јетишдим.

Көрүн, шаир ашигин һичран вә вусал дәгигәләриндә кечирдији (бир-биринә зидд) мүхтәлиф һиссләри нечә сәрраст, дәгиг ифадәләр, бәди и бојаларла верә билмишдир.

Јери кәлмишкән демәк лазымдыр ки, М. П. Вагифин поетик, естетик зөвгү вә ше'рләринин сәнәткарлыг вә шәкли хусусијјәтләри һаггында һәлә лазымынча мәшғуд олмамышыг.

Вагифин шух вә никбин руһлу ше'рләри чохдур. Лакин бу шухлуғу, бу руһ жүксәклијини јалныз мүәллифин шәхсијјәти, тәбиәти илә изаһ етмәк дүзкүн олмазды. Шаир дә башга вәтәндашлар кими өз дөврүнүн, өз мүһитинин оғлудур. Заман бир нөг-тәдә гәрар тутмур, вахт олур ки, мүһит, шәраит дәјишир, шүүр, зөвг дәјишир. Бүтүн бунлар шаирә, онун јарадычылығына тә'сирсиз галмајыр. Һәр һансы тәрәгги, тәнәззүл, јаранан вәзијјәт ше'рдә, сәнәтдә бу вә ја дикәр шәкилдә өз ин'якасыны тапмалы олур. Фикримизи изаһ етмәк үчүн, диггәтинизи Вагифин «Јохдур», «Ашигәм» рәдифли гошмалары, «Көрмәдим» рәдифли мүхәммәси вә «Вах» рәдифли гәзәлине чәлб ет-мәк истәјирәм:

Бир әндамы нәсрин, додағы гәнчә,
Бир гамәти күлбүн јара ашигәм.

Олса јүз үзү күл, кирмәз ејнимә,
Мән анчаг бир күл'үзара ашигәм.

Икинчи мисал:

Бајрам олду һеч билмирәм нејләјим,
Бизим евдә долу чувал да јохдур.

Дүјүлә јағ һамы чохдан түнәнмиш,
Әт һеч әлә дүшмәз, мотал да јохдур.

Үчүнчү мисал:

Мән чаһан мүлкүндә, мүтләг, доғру һаләт көрмәдим,
Һәр нә көрдүм, әјри көрдүм, өзкә бабәт көрмәдим.

Дөрдүнчү мисал:

Еј Видади, кәрдиши-дөврани-кәчрәфтарә бах!
Рузикарә гыл тамаша, карә бах, кирдарә бах!...

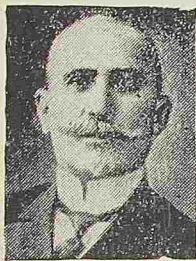
Әһли-зүлмү нечә бәрбад ејләди бир ләһзәдә,
Һөкмү адил падшаһи-гадирү гәһһарә бах!

Көрдүјүнүз кими, мисал кәтирдјимиз бу ше'рләрин һәр бири ајры-ајры күнлә-рин, ајларын, ајры-ајры әһвал-руһијјәнин мәһсулудур. «Јохдур» рәдифли гошмасын-да (ханлыглар дөврүндә) јохсул кәндлиләрин ағыр һәјәти, күзәрәны әкә олунмушдур. «Ашигәм» рәдифли гошмасында исә бир көзәлин ешги илә дәјүнән одлу бир гәлбин чырпынтылары дүјүлур. «Көрмәдим» рәдифли мүхәммәсдә өмрү боју һәјәтдә, сарајда көрдүју һагсызлыглар, «кизбү бөһтанлар» һаггында заманын имтаһанларындан чых-мыш мүдрик бир авсагталын мүлаһизәләри, «Вах» рәдифли гәзәлиндә исә «бир ләһ-зәдә әһли-зүлмү гадири-гәһһарын бәрбад етмәси» барәдә һәссас вә дәрин дүшүнчәли бир шаирин фәлсәфи һөкмләри ифадә олунмушдур.

Дөврүндән, заманындан асылы олмајараг, М. П. Вагифин үрәкләрә јатан ширин дилли, шух вә никбин руһлу, дәрин мә'налы ше'рләри һәмишә севилә-севилә охун-мушдур. Онун охучулары һеч вахт азалмајыр, әксинә, илдән-илә даһа да чохалыр, һәм дә охучулар онун әсәрләрини инди даһа дәриндән өјрәнир, бөјүк шаири даһа чох се-вирләр.

Вагиф поезијанын, хусусән гүрами ше'рин, мәһәббәт лирикасынын көнүлләри фәтһ едән елә инчиләрини, көвһәрләрини јаратмышдыр ки, онлар инсанларын зәриф-лик, көзәллик, нәчабәт вә мәһәббәт кими өлмәз һиссләри илә һәмишә јанашы, һәми-шә бирликдә јашајагдыр.

Осман САРЫВӘЛЛИ.

...ВАГИФ КӨЗӘЛ ЭШ'АР ВӘ КӘЛАМИ-АБ-ДАРЫ ИЛӘ ЈАЗЫБ КӘЛӘЧӘК НӘСИЛ ҮЧҮН УНУДУЛМАЈАН БИР ӘЛАМӘТ ВӘ ЈАДИКАР ГОЈУБДУР.

Фирридуҗәј КӨЧӘРЛИ.

Азурбајжан Совет Эдэбијјатыбычы

Вагиф образы

ГАЛХАЧАГ, ШАИРИМ, БИР КҮН ЬЕІКӘЛИН
БИЗИМ ГАРАБАҒЫН ЧЫДЫР ДҮЗҮНДӘ.

С. ВУРГУН.

Вагифин ирси Совет һакимийәти илләриндә диггәтлә өрәнидиджи вә әсәрләри топланыб дө-фәләрдә һәшр олундуғу кими, онун шәрәфинә дә әсәрләр язылмышдыр. Бу әсәрләр сырасында Сәмәд Вурғунун «Вагиф» мәнзум драмы вә Ју-сиф Вазири «Ган ичиндә» романы хуәсуилә диггәти чәлб етмәкдәдир.

Сәмәд Вурғунун Вагиф һаггында јаздығы илк әсәри «Шаирин өлүмү» (1935) ше'ридир.

Ше'рдә ханын заһири зәнкин, бәрли-бәзәкли; батини-дахили «Ганлы күнләрдән бир јадикар» галан сарајы тәсвир олунур, «әдәлы», «әли ган-лы» хандан сөһбәт ачылыр. Сонрақы мисралар Вагифә һәср олунмуш, «0 бөјүк шаирин һәр бир ше'рини дејир ләјласында бизим аналар», — дејә, Вурғун, Вагифин сәнәтини, сәнәтина, ше'-ринә ел мөһәббәтини поезијанын дили илә тәрән-мүм едир.

«Шаирин өлүмү» ше'ри бир нөв кәләчәкдә јазылачаг «Вагиф» пјеси үчүн дә илк һазырлыг иши кими гиймәтләндирилмәлидир. Вагиф һаг-гында ләјагәтли әсәр јазмаг фикрилә јашајан Вурғун, һәјагымызын ајры-ајры чөһәтләрини, мүвәфәғијјәт вә наилијјәтләримизи тәрәннүм едәркән дә устадыны унутмамыш, јери кәлдикдә онун шә'нинә, сәнәткарлығына мөфтун олдуғуну бүрүзә вермишдир.

Һәр сөзү, сөһбәти дузлу, мәзәли,
Сүзүр кәклик кими елләр көзәли.
Дилсиз әсрләрдән баш галдырага,
Дил ачмыш Вагифин ширин гәзәли...

Сәмәд Вурғунун илк драм әсәри дә мәнз 1938-чи илдән башлајараг сәһнәмизи бәзәјән, ән гий-мәтли ма'нави сәрвәт кими охучуларын, тама-шачыларын гәлбиндә јүксәк һисс вә һәјачан ојадан, идеја-сәнәткарлыг һөгтеји-нәзәриндән үмүмсовет драматуркијасынын наилијјәтләрин-дән бири сајылан «Вагиф» мәнзум драмыдыр.

Гәһрәмәнлыг вә вәтәнпәрвәрлик идејасыны кениш планда әкс етдирән «Вагиф» пјесиндә биз Вагифин симасында јалныз әдәбијјат тарихин-дән мәлүм көзәл лирик ше'рләрин мүәллифи

Молла Пәнаһ Вагифи дејил, һәм дә харичи и-стилачылар әлејһинә чеврилмиш халг һәрәкаты-нын рәһбәр вә руһландырычысыны, бајрагдары-ны көрүрүк.

Бөјүк һәјат ешги илә јашајан, даим күлүб да-нышан, инчә шаир тәбиәтли Вагиф сараја ке-дәркән һеч дә өзүнүн шәхси раһатлығыны де-јил, халгын күзәрәныны мүәјјән дәрәчәдә јүн-күлләшдирмәк үчүн сә'ј кәстәрә биләчәјини дү-шүндүрдү. Тәсадуфи дејилдир ки, сарајдан узаг-лашыб ел-обаја, халгын арасына гајытмағы она мәсләһәт көрән Видадијә дејир:

Мән орда олмасам, ган чыхар дизә,
Гушлар да ағлајар елләримизә.
Хан мәнән утаныр, чәкниир бир аз,
Мән кетсәм гырғынын һесабы олмаз.
О, бә'зән һирсләниб гудуран заман
Мәнәм зәнчирини дартыб сахлајан.

Халг ктләсинин мәнәфејини күдән, өлкәдә маарифин, мэдәнијјәтин јүксәлмәсинә, абадлыг ишләринин көрүлмәсинә чалышан Вагиф өз ар-зуларыны Ибраһим хана да билдирмәкдән чәкии-мир:

Кор кими галмасын инсан,
Галхсын чәһаләтин гаранлығындан!
Ачылсын һәр јердә мәктәб, мәдрәсә,
Балалар гуш кими версин сәс-сәсә,
Дағларын дөшүндән јоллар чәкилсин,
Јоллар кәнарында күлләр әкилсин,
Нәғмәләр бәзәсин вәтән мүлкүнү;
Мән дә гоча вахты көрүм о күнү.

Вагифин бөјүк арзу вә гајәси әсәрин һәр сәт-риндә һисс едилмәкдәдир. Лакин онун бүтүн ар-зулары Ибраһим хан тәрәфиндән рәдд олунур, үстәлик о, Русија илә јахынлашма сијасәти апармаг үстүндә вәтән хаини адландырылыр. Бүтүн бунлар үстү өртүлү дејилирдисә, сарајда бу барәдә хәлвәти сөз-сөһбәт кедирдисә, Әлибә-јин тој мәчлисиндә өзүнү мәғрур апаран Елда-рын һәрәкәтини көрән хан ачыг-ачығына «Бәл-кә дә, өзүнсән она дил верән?» — дејә, һиккә илә сорушанда Вагиф белә чаваб верир:

АЛИЛӘР ХАКИ-МӘЗӘЛЛӘГДӘ, ДӘНИЛӘР
МӨТӘВӘР, МӨТӘВӘР,
САҢИБИ-ЗӘРДӘ КӘРӘМ ЈОХДУР, КӘРӘМ
ӘҒЛИНДӘ ЗӘР.

5 октябр 1938-чи ил. М. Әзизбәјов адына Азәрбајҗан Дөвләт Драм театрында С. Вурґунун «Вагиф» драмасынын илж тамашасы. Шәкилдә: (солдан) А. С. Жәрајбәјли — Ибраһим хан, Ә. Әләкбәров — Вагиф, Ә. Гурбанов—Видади вә (арха планда) Р. Әфганлы —Елдар ролларында.

Хејр, јанылдыңыз, она дил верән,
Көзілө дүнјада аловлар көрән
Кәндистан јеридир, бәли, кәндистан!
Бә'зән таңрыја да ағ олур инсан...

«Вагиф» азадлыг руһунун, вәтәнпәрвәрлик дүјгусунун тәрәннүмү бахымындан мисилсиз бир әсәрдир. Деспот Гаһар шаһ Шушаны тутдугдан бир гәдәр сонра Вагифи чағыртдырыб она сарајда гуллуг тәклиф едир, фарс дилиндә јазмағы тә'кидлә сөјләјир.

Вәтәнә вә халға мәнәббәт ешги илә јашајан Вагиф, Гаһарын бүтүн тәклифләрини рәдд едиб дејир:

Алдада билмәмиш дүнјанын вары
Бир мәсләк ешгилә јашајанлары!
Мән елләр бағында азад бир гушам,
Мәнсәбә, шөһрәтә сатылмамышам!—

Гәлби зәһмәткеш халгын һәјаты илә бағлы олан Вагиф сарајын тәмтәрағлы һәјатында јашамыш олса да шөһрәтә ујмамыш, һағсызлыға дөзмәмишдир. Вурғунун тәсвириндә Вагиф, инсаны вә онун мәнәвијјатыны һәр шејдән — мал-дөвләтдән, шан-шөһрәтдән, мәнсәбдән јүксәк тутан бир шәхсијјәт кими верилмишдир.

Вагифин һәмишә тамашачылар тәрәфиндән сүрәкли алгышларла гаршыланан бу мәшһур монологу гаршысында Гаһар сарсылыр. Шаир Вагиф һөкмдар Гаһары мәғлуб едир, она мәнәви галиб кәлир. Бу мисралар биздә ифтихар һисси доғурур, Вагифин симасында мәрд азери халгыны, онун гүдрәт вә әзәмәтини, мәғрурлуғуну көрүрүк. Гаһарын һүзурунда дедији: «Әјилмәз вичданын бөјүк һејкәли», «Сојуг мәзара да зинәтдир инсан», «Әзәлдән һүдуду јохдур камалын», «Дүнјада галачағ јалныз јарадан», «Күнөшдән кизләнән јарасалардыр», «Сөздән гызармаз ки, бозармыш үзләр» кими мәнәсы дәрин сөзләр ијесин әсас гајәсинә ујғун ифадәләрдир вә бунлар халгын дәрдини, әзаблы күзәрәнини, кәләчәк тәләјини дүшүнән, онун гәмилә гәмләнән, севинчи илә севинән мүтәфәккир Вагифин сәчијјәсини бүтүн әзәмәти илә нүмајиш етдирир.

Сәмәд Вурғун Вагифи јалныз көзәллик ашиги, бөјүк естетик зөвг тәрәннүмчүсү кими дејил, һәм дә ону бәдиин сүрәт оларағ халға архаланан мүбариз, јүксәк бәшәри идеаллар уғрунда чарпышан бир сәнәткар кими вермәјә чалышмышдыр. Тәсәдуфи дејилдир ки, Сәмәд Вурғун өзүнүн «Вагиф» һағгында» адлы мәғаләсиндә дә бу чәһәти нөзәрә аларағ јазмышдыр.

«Әсәрин фону Азәрбајҗан халгынын јерли ханлара вә харичи интервент М. Гаһара гаршы апардығы мүбаризәдир ки, бу мүбаризәнин руһландырычысы Вагиф олмушдур».

Тәнғидчи Ә. Ағајев чох доғру оларағ көстәрир ки, Сәмәд Вурғунун Вагифи илә Ј. Вәзирин јаратдығы Вагиф бир-бирини тамамлајыр вә бу

тарихи шәхсијјәт һағгында там поетик тәсәввүр јарадыр.

Јусиф Вәзир Чәмәнзәминлинин «Ган ичиндә» романы тарихи роман жанрынын әсас тәләбләринә чаваб верән көзәл әдәби нүмунә кими гүјмәтлидир. Романда Гарабағын һакими Ибраһим ханын өлкәдә јүрүтдүју сijasәт, һабелә ханлығлар арасындакы әдавәт вә дүшмәнчилијини гүвәтләnmәси, јерличилик, ажры-ажры ханлығларын мухтәлиф өлкәләрә мејил көстәрмәләри вә бүтүн бунларын нәтичәсиндә Азәрбајҗан халгынын кетдикчә даһа да писләшән күзәрәни инандырычы тәсвир васитәләрилә өз әксини тапмышдыр.

Гарабағ ханлыгынын әсасән XVIII әсрин икинчи јарысындакы тарихи һадисәләрини бәдиини шәкилдә ишығландыран «Ган ичиндә» романында һағгында даһа кениш шәкилдә бәһс олунан сүрәт Вагифдир. Бу вахт Вагиф өз бачарығы, билији вә шаирлији илә өлкәдә шөһрәт тапмышды, Гарабағын һөкмдары Ибраһим ханын сарајында вәзирлик рүтбәсинә гәдәр галхмышды. Ханлығын мөһкәмләnmәсиндә, харичи вә дахили siyasәтинин инкишаф едиб нүфузузуну артмасында, Русија илә јахынлығын јаранмасында Вагифин ролу реал тәсвир олунамушдур.

«Ган ичиндә» романыны вәрәгләдикчә шаһиди олуруғ ки, Вагиф ишығлы бир дүһа саһибидир, ханлығлар арасында чәкишмәләрин, муһабәләрин кедишиндә өзүнә мәхсус бир тәмкинликлә һәрәкәт едән, Ибраһим хан кими әзәзил, гәддар бир һөкмдары јери кәлдикдә јумшалдан, јола кәтириб рам едән бир дөвләт хадимидир, адамлара мәнәббәт вә гајыг көстәрән һәссас гәлбли, һәлим тәбиәтли, көнүл ачан бир инсандыр. Вагиф вар-дөвләт, зәнкинлик һәвәсинә гапылмајан, көнүл паклығыны үстүн тутан, һалал дуз-чәрәјин гәдрини билән, һәмишә јахшы иш тутмаға сә'ј көстәрән, елә—чамаата сирдаш олан бөјүк дөвләт хадими кими көзүмүзүн өнүндән кәлиб кечир.

Бир дөвләт хадими кими Вагифин фәалијјәти халгын һәјаты илә, күзәрәни илә вәһдәтдә верилмишдир. Романын сүжети бир чох аиләмәишәт мәсәләләрини, бу вә ја башға мәтләби әһәтә етмиш олса да, бунлар чох һалда әсәрин идеја истигамәтини сәррастлашдырымыш, Вагиф сурәтинин бәдиини гүјмәтини артырмышдыр. Бурадача гејд етмәк лазымдыр ки, романда һәјат ешгини, севки-мәнәббәти дүјүб гүјмәтләндирән, тәбиәт көзәлликләрини вәсф едән шаир Вагифә инсан јашајышынын мәнәсыны дахилән баша дүшүб анлајан, бунун һәлли үчүн әмәли јоллар ахтарыб тапан бир дөвләт хадими кими тәсвир етмишдир.

Әбдүл ӘЗИЗОВ,
филологи елмләр намизәди.

Вагифин

шаир Һәддәи

ВАГИФИН ЭДӘБИ ФӘАЛИЙӘТИ МҮБИТИН ЧАНЛЫ ТӘ-
СИРИ ИЛӘ БАШЛАТЫР. ОНУН ЈЕНИ ДУҒУЛАР ВӘ ДҮШҮНЧӘ-
ЛӘРЛӘ ТӘНӘФФҮС ЕДӘН ШЕ'РИ ДАҒ ЧЕШМӘЛӘРИ ГӘДӘР
САФ ВӘ ТӘМИЗДИР.

А. ШАИҒ

Инсаны севмәјә чағыран Вагиф поезијасы шаи-
рин өз сағлығында дилләр эзбәри олдуғу һалда,
шаирин шүфәссәл тәрчүмеји- һалы вә хүсуси илә
онун евләдлары һагтында јазылы мәнбәләрдә чох
аз мә'лумат вардыр.

Бу јахынларда Азәрбајҗан ССР Елмләр Акаде-
мијасы Республика Әлјазмалары Фондунда XIX
әср шаири Казым аға Саликин әсәрләри нәзәр-
дән кечириләркән, орада Вагифин шаир нәвәси
һагтында јазылы мә'лумат тапылмышдыр.

Һәмин ше'р үч бејтдән ибарәт бир «маддеји-
тарих»дир. Бу ше'р Јәһјабәј Газагинин мәзар да-
шы үзәринә һәкк едилмишдыр.

Ше'ри охучуларә тәгдим едирик:

**Бу мазарын саһибн Јәһјабәј рөвшәнзәмир,
Шаири-һани-сүхән һүсни-һәләми бинәзир.
Ол Видади хәстәнин фәрзәндинин фәрзәнди-
р. Вагиф ол ним, Вагифин һәм бинтинин пејвәнди-
р. Чүнни кетди бу чәһандан булду рәсми мәғфәрәт,
Олду тарихи-вәфаты Саликә «нөв ахирәт».**

Ше'рин биринчи бејтиндә Јәһјабәјин елмли бир
шәхс, көзәл шаир олмасы, икинчи бејтиндә Ви-
дадинин оғул, Вагифин гыз нәвәси олмасы, үчүн-
чү бејтиндә исе вәфатынын тарихи кәстәрилир.

Вагифлә Видадинин шәхсән достлуғу вә гоум-
луғу һагтында әлдә бә'зи мә'лумат олса да, Ва-
гифин гызы илә Видадинин бөјүк оғлу Мәһәммәд-
ағанын аилә гурмасы, онларын оғлу Јәһјабәј
вә с. һагда јазылы бир мә'лумат јох иди. Бу чә-
һәтдән Саликин бу «маддеји-тарихи» чох гиж-
мәтли сәнәд һесаб едилә биләр.

Салик башта ше'рләриндә дә Јәһјабәјин адыны
чәкир, онула дәјишир вә ону һәчвкуллугдан чә-
киндиришә, мә'налы јазмаға чағырыр.

Салик өмрү һәдәр кечирәнләрә гаршы чидди
е'тираз едәрәк јазырды:

**Јәһја, илә әл кәтүр һәрчаји сөздән,
Афитаби-өмрүн булмамыш зәвал,
Кәсб ет бир кәмал!...**

Әлимиздә олан сәнәдләрә әсасән Салик она б
ше'р итһаф етмишдыр.

Салик бөјүк дост, устәд шаир кими Јәһјабәј
дүзкүн јарадычылығ истигамәти вермәјә чалыш-

мышдыр. Саликин Јәһјабәјлә дејишмәсини ивлә-
дикчә Вагифин Видади илә мәшһур дејишмәси-
нин үмуми руһу јада дүшүр. Јәһјабәјин әсәрлә-
ри әлдә олмадығы үчүн онун јарадычылығындан
кениш данышмат чәтиндир.

Гајибовун «Азәрбајҗанда мәшһур олан шүәра-
нын әш'ар мәҷмүәси»ндә Јәһјабәјин бир күхәм-
мәси, бир кәрәјалысы, ики мәнзүм мәктубу вә бир
«маддеји-тарихи» вардыр.

Бу ше'рләрин бир гисминдә тәмиз бәшәри мә-
һәббәт тәрәннүм едилир. Бә'зи ше'рләриндә исе
Јәһјабәј өз ағыр һәјатындан вә аиләсинин еһти-
јач ичәрисиндә олдуғундан бәһс едир. Бу чәһәт-
дән Салаһлы сакини һачы Мәммәд аға Косазадә-
јә јаздығы мәнзүм мәктуб да марағлыдыр.

Бу мәктубда XIX әсрин әввәлләриндәки Азәр-
бајҗан кәндинин һәјаты чох түнд бојаларла ве-
рилмишдыр. Шаир өз аиләсинин ағыр күзәрәныны
тәсвир едәрәк:

Гоча фәләк бичиз ејләјиб мәни,

Ач галыб ушағлар, түкәниб дәни. — дејир.

Лакин шаирин аиләси илә ејни кәнддә (Шых-
лыда) јашајан Әлиағанын дөбдөбәли һәјаты ону
дүшүндүрүр вә шаир бу гејри-ади бөлкүјә е'ти-
разыны билдирир:

Фани дүнја олмаз һеч кимә баги,

Ким кетсә, апарар беш аршын ағы.

Әлаға о гәдәр јығыб ки, јағы,

Он беш батман һәр бир тајы, көрәјдин...

Јәһјабәј даһа сонра Казым аға Саликин ағыр
вәзијәтини, јәјлаға көчә билмәјиб аранда галды-
ғыны вә онун достларынын вәфасызлығыны сөј-
ләјир:

Казым аға бу ил галды аранда

Бир вәфа көрмәди дусту јаранда...

Јәһјабәјин бу ше'ри бабасы Вагифин мәшһур
«Бајрам олду» әсәрини хатырладыр.

Шаирин «Чени јетмиш гөнчә-дилбәр» мисра-
сы илә башланан кәрәјалысы садә вә сәмими ру-
һу илә сечилир. Бу ше'р сүбут едир ки, Јәһјабәј
классик ше'рә бәләд олмуш, сөздән мәһарәтлә
истиғадә етмәји бачармышдыр.

Ј. ПИРИЈЕВ.

ХЭЗЭР

ПРОБЛЕМИ

Азербайжан ЕА Чографија Институтунун Хэзэр проблемлери бөлмэси эмөкдашлары гаршысында: Хэзэрдэ баш верэн физики просеслэрин өрөнилмэси; онларын имканларынын ашкар едилмэси онлардан элвершли истифаде јойларынын һәлли кими мүһүм проблемләр дурур.

Хэзэрдэ баш верэн бүтүн физики просеслэрин, (о чүм-ләдән су вә истилик балансы, сәвијә, чәрәжанлар, температур, дүзүлүг, буз режими, далга вә телатүмлэрин) дэгиг өрөнилмэси илә мәшгул олан алимләр, ејни заманда, Хэзэрин тәбии сәрвәтини вә игтисади имкайларыны да тәдгиг едирләр. Бунлары дүрүст билмәдән тәбии имканлардан вә сәрвәтлөрдән элвершли истифаде етмөк, јүксәк кәлир кәтүрмөк гејри-мүмкүндүр. Дәниздә кәдән физики просеслэри билмәмәк вә ја билиб нәзәрә алмамаг нәинки кәлирин азалмасына сәбәб олар, һәтта дәниз шәраитиндә буругларын, гидро-тәхники гургуларын сырадан чыхмасы, кәмилэрин гәрг олмасы, нефтчилэрин, дәнизчилэрин һәлак олмасы илә нәтичәләнә биләр.

Дәнизин бүтүн тәсәрруфат саһәләринин зәрури игтисади принципләр әсасында гурулмасы үчүн тәбии амилләр, хүсуси илә чох дәјишкән олан гидрометеороложии режим нәзәрә алынмалыдыр. Зәруријәт үмуми дөвләт-комплекс принципи әсасында һесабланмалыдыр.

Хэзәрән каналлар васитәсилә Дунја океанына јолун ачылмасы — Хэзэр лиманлары илә бүтүн дунја лиманлары арасында кәмилэрин кедиш-кәлиши үчүн, јүк дашынымасы үчүн шәраит јаратды.

Ирандан мүхтәлиф ихрачат јүклэри бизим Хэзэр кәмилэриндә Гәрби Европа лиманларына вә орадан алынган јүкләр Хэзэрин Иран лиманларына дашыныр. Танкерләримиз исә мүнтәзәм сурәтдә Бақы нефтини бир баша Аралыг дәнизи лиманларына дашығыр. һазырда хэзэр кәмичилијинә мәнәсуб олан һәм танкерләр, һәм дә гуру јүк дашыјан кәмиләр дунјанын мүхтәлиф өлкәләринә сәфәр едир.

Хэзэрин дахили лиманлары арасында да јүк дөвријәсиндә јени истигамәтләр мејдана чыхмышдыр. Кәмичилијин чографијасы дәјишилмиш вә мүрәккәбләшмишдир. Бәрә кәмилэринин ишә салынымасы кәләчәкдә Хэзэр саһилләринин дунја туризм маршрутларына дахил едилмәси Хэзэр дәниз нәглијатынын елми әсаслар үзрә гурулмасыны, онун истисмарынын элвершли тәшкил

едилмәсини тәләб едир. Бүтүн бунлар Хэзэрин тәбиәтини, онун игтисадијаты илә вәһдәтдә өрөнмәји тәләб едир. Буна кәрәдир ки, Хэзэр проблеми комплекс проблем кими өрөнилир.

Хэзэрин сәрвәтләринин ән сәмәрәли јолла әлдә едилмәси, Хэзәрән мүмкүн гәдәр артыг кәлир кәтүрүлмәси үчүн о, әтрафлы елми әсаслар үзрә тәдгиг олунмалыдыр ки, бу ишә дә һазырда Азербайжан ССР Елмләр Академијасы вә бир чох дикәр елми-тәдгигат мүәссисәләри; Чографија Институтунун Хэзэр бөлмәси, зоолокија Институту, мәркәзи балыгчылыг Институтунун Азербайжан бөлмәси, Загафгазија гидрометероложи Елми-Тәдгигат Институтунун Бақыдакы Хэзэр дәнизи лабораторијасы вә с. мәшгулдур.

Хэзэрин ән бөјүк әһәмијәти онун балыг еһтијатларындадыр. Балыг үчүн дә дәниз тәмиз сахланымалыдыр вә онун сәвијәси 1—1,5 метр галдырылмалыдыр. Бу шәраитин јаранмасы дәнизлә әлағәдар олан бүтүн тәсәрруфат саһәләри үчүн дә зәруридир. Одур ки, Хэзэрин тәмиз сахланымасы һагында ССРИ Назирләр Советинин јени гәрары јахын кәләчәкдә дәнизин кечмишдәки шәраитини бәрлә етмәјә вә Хэзэри јенидән дунјада ән зәнкин вә әһәмијәтли дахили су һөвзәсинә чевирмәјә имкан јарадачадыр.

Дунјада бир чох халглар өз өлкәләринин тәбии еһтијатларыны, илк нөвбәдә әрзаг еһтијатларыны тамамилә вә јахуд гисмән истәһлак етмишләр. һәмин халглар инди өз зәрури еһтијачларыны башга өлкәләрдән алынан әрзагла өдәмәјә мәчбурдурлар.

Һазырда елә өлкәләр дә вардыр ки, онларын әһалисинин күндәлик рузисини јалныз океан вә дәнизләрдән алынган һејванат вә битки еһтијаты тәшкил едир. Јапониянын 100 милјонлуг әһалисинин әрзаг еһтијачынын 90 фаизи океандан әлдә едилән мәнсуллар һесабына өдәнилир. Дунјада әһали сүр'әтлә артыр (һазырда дунја әһалисинин сајы 3,5 милјард нәфәр олдуғу һалда 2000-чи илдә 7 милјард нәфәрә јахын олачағы кәзләнилир). һазырда дунја әһалисинин артма сүр'әти илә мадди нәмәтләр еһтијатынын артма сүр'әти арасында үјгүнсүзлүг јаранмышдыр. Бу вәзијәт инсанлары јени-јени әрзаг мәнбәләри ахтармаға мәчбур етмишдир.

Кимжәви јол илә алынган синтетик маддәләр бә'зи гидалары әввәз едир. Бу үсулла һәтта сун'и балыт күрүсү вә сун'и јар истәһсал етмәк проблемәи һәллә олунмушдур. Лакин елмин бу сәһәдәки наильјәтләри бәшәријәтин јахын кәләчәкдә әрзага олан еһтијачларыны өдәмәјә гадир дејилдир.

Планетимиздә әһалинин сүр'әтлә артмасы илә әләгәдар олараг јени мадди нә'мәтләр еһтијатлары мәнбәләринин ахтарышы вә мөвчуд тәбии еһтијатларын горунмасы, онун сәмәрәли мәннимсәнилмәси зәманәмизин бүтүн дөвләтләр гаршысында дуран ән мүһүм проблемдир. Буна көрә дә бу мәсәлә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатында үмдә вәзифәләрдән ән мүһүмү сајылыр.

БМТ Баш мәчлисинин XXI сессиясы — бүтүн дүңја халларынын вә хүсусән инкишаф етмәкдә олан өлкәләрин халларынын игтисади сәвијјәсини јүксәлтмәк мәгсәди илә дәннз вә океан сәрвәтләриндән даһа кениш истифадә олунмасынын зәрурилијини гејд етмишдир. Узун илләр боју мүхтәлиф өлкәләрин алимләри тәрәфиндән апарылан елми тәдигатлар нәтичәсиндә мүәјјән едилмишдир ки, бәшәријәтин әрзага, кејим шејләринә, јаначага, метала вә мүхтәлиф кимјәви маддәләрә олан еһтијачларыны јалныз океан вә дәннзләрдәки түкәнмәз тәбии еһтијатлар өдәмәјә гадирдир. Буна көрә дә сон 10—20 ил әрзиндә бир чох дөвләтләр океан вә дәннзләрин суларында, саһилләриндә, дибиндә вә һәм дә дәннз дибиндән ашарыдакы јералты гатларда олан сәрвәтләри дәриндән өјрәнир, һәмнин сәрвәтләри истәһсал етмәк јолларыны мүәјјән едирләр.

Дәннзләрдә апарылан сынаглар көстәрир ки, инсан 150—200 метр дәринликләрдә јашајыб тәдигат иши илә мәшғул ола биләр. Суалты гајыглар, батискафлар вә јени ихтира олунмуш дикәр апаратлар сајәсиндә инсан дәннз дибини, онун дәрин суларыны һәм дә саһил боју дајазлыгларыны фәтһ етмәјә гадирдир. Дәннзләрдән әрзаг, минерал, јаначаг, енержи вә саир сәрвәтләрин сәнајә мигјасында алынмасы проблемы вә ән бөјүк проблемләрдән олан дәннз сүјуну ичмәк үчүн ону тамамилә јарарлы һала салмаг проблеми алимләримизин гаршысында дуран әсас вәзифәләрдәндир.

Хәзәр сәрвәтләри түкәнмәздир. Сов.ИКН Сентјабр (1966) пленумунун гәрарлары өлкәмизин, о чүмләдән дәннзләримизин тәбии еһтијатларынын игтисади чәһәтдән ән сәмәрәли үсулларла мәннимсәнилмәсини тәләб едир.

Хәзәр дәннзи тәбии сәрвәтләрлә чох зәнкиндир. Бу чәһәтдән о, бүтүн дүңја дәннзләри арасында ән зәнкиләриндән бири сајылыр. Онун сәрвәтләринин сәмәрәли јолларла горунмасына вә там мәннимсәнилмәсинә бөјүк еһтијач вардыр.

Хәзәрдә чохлу битки, һејван, минерал вә башга сәрвәтләр мөвчуддур. Хәзәрдә 1 трилјон 70 милјард тон мүхтәлиф дузлар вардыр. Бунун 90 милјард тон сульфат дузудур. Чајлар һәр ил Хәзәрә 72 милјард тон мүх-

тәлиф дузлар кәтирир. Хәзәр суларындан сульфат дузлары, хәрәк дузлары, магнезиум, Хәзәрин дибиндән исә нефт, газ, гатран вә с. мөһсуллар истәһсал олунур. Хәзәрин шәргиндәки Гара — Боғаз — Гол көрфәзиндә илдә 200 мин тона гәдәр сульфат дузлары истәһсал олунур.

Хәзәр суларында 8 милјон тона гәдәр дәннз оту еһтијаты вардыр. Бу отдан авиасия, мебел вә түтүнчүлүк тәсәррүфатында хаммал кими истифадә олунур. Јащыл, гырмызы, чәһрајы вә бәнөвшәји рәнкли дәннз отларынын еһтијаты даим бәрпа олунур вә артыр. Хәзәрин биткиләриндә јод, бром, дәмир вә мүәличә үчүн шәфалы дәрман маддәләри дә чохдур. Лакин Хәзәрин суларында һәлә инсан әли дәјмәмиш вә өјрәнилмәмиш хејли сәрвәтләр; минераллар — гызыл, күмүш, мис, кобальт, дәмир вә саир дә вардыр. Хәзәр суларында топланан күнәш һәрәрәтиндән вә енержисиндән, далгаларын гүввәсиндән вә билаваситә онун сүјундан инсанларын рифаһи үчүн истифадә етмәк олар. Бунларын һамысы елми сүрәлдә өјрәнилиб, халгымызын еһтијачларына сәрф едилмәлидир.

Дәннз сүјунун чох гијмәтли олмасы јалныз онда олан мөһсуллар; дузлар вә саир минералларә көрә дејилдир, о бир су кими дә чох гијмәтлидир. Судан халг тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләриндә: сәнајәдә, енержетикада, коммунал тәсәррүфатында кениш истифадә олунур, о, сәһијә вә мүәличә үчүн дә јарарлыдыр. Хәзәрин чајлар вә јералты сулар олмајан шәрг саһилләриндә: Мангышлагда, Гара — Боғаз — Гол әтрафында, Гарагум вә Гызылгум сәһралар тә'сири алтында олан гураглыг сәһләрдә Хәзәр дәннзи сүјундан кәнд тәсәррүфаты мәгсәдләри, инсан вә һејванлары ичмәли су илә тә'мин етмәк мәгсәди илә сүтәмизләјән атом гургулары тикилир. Мангышлагда тикилән атом гургусу 1969-чу илдән әһалини ичмәли су илә тә'мин етмәлидир.

Хәзәр дәннзинин чох бөјүк нәглијат әһәмијәти вардыр. Онун саһилләри арасындакы јүк мүбадиләсиндән башга, Волга—Дон көмичилик каналы, Аф дәннз—Балтик каналлары васитәсилә һазырда Хәзәр дәннзиндән көмиләр бир баша дүңја лиманларына кедиб чыха билир, көмиләримиз Хәзәрин Иран лиманларындан Гәрби вә Шимали Европа лиманларына гыса дәннз јолу илә мүхтәлиф јүкләр дашыјыр.

Бакы нефти танкерләримиздә бир баша Европа, Африка вә Кичик Асия өлкәләринә дашыныр.

Бүтүн сәрвәтләрдән ән гијмәтлиси, ән кәлирлиси вә Хәзәр дәннзинин әсас игтисади маһијәтини мүәјјән едәни онун балыгларыдыр.

Хәзәр дәннзинин чоғрафи мөвгеји, һөввәсиндә релјер гурулушунун хүсусијјәти, сәтһ сүхурларынын азот, фосфор вә саир минералларла зәнкилији, чајларынын јүксәк дағлардан мәнбә алмасы; дәннзин дәринликләр хүсусијјәтинә көрә ајры-ајры һиссәләрә ајрылмасы, дузлук вә температурун пәјланмасы хүсусијјәти, гита

боллуғу вә саир онун бүтүн дүңјада балыгла эн зәнкин дәннз олмасына сәбәбдир.

Тарих боју Хәзәр дәннзи јер үзүндә мөвчүд олан балыг нөвләриндән эн гүмәтлиләринин јашајыб артмасы үчүн чох әлверишли тәбии шәраитә малик олмушдур.

Хәзәр вахтилә бүтүн дүңјада тутулан аг балығын 78—82 фаизини, дүңјада гара күрү истәһсалынын исә 90—93 фаизини верирди. Хәзәрин һәр бир кв. км саһәси илдә 13 сентнер балыг верә биләр. Океанларда 1 милјард тон балыг еһтијаты олдуғу һалда, орада орта һесабла илдә 50 милјон тон балыг тутулур. Океан суларынын һәр бир кубметри илдә 0,04 миллиграм балыг верә билир. Хәзәрдә 5 милјон тон балыг еһтијаты вардыр вә һәр ил орада 500 мин тона гәдәр балыг тутулур. Хәзәр суларынын һәр бир кубметри исә илдә 6,7 миллиграм балыг верир. Бундан башга, Хәзәрдә 1 милјона јакын суити вардыр. һәр ил 100 мин суити овланыр.

Лакин Хәзәрдә гызылбалыг, хәшәм, шаһмаһи, сыф, һагга, планбалыгы вә с. гүмәтли балыг нөвләринин еһтијаты хејли азалмышдыр. һазырда бурада тутулан балығын әксәријәтини килкә тәшкил едир. Буна көрә дә Хәзәрдә гүмәтли балыг нөвләринин азалмасынын вә бәзиләринин тамамилә јоха чыхмасынын сәбәбләри диггәтлә өјрәнилмәли, кәләчәкдә онлары бәрпа етмәк јоллары тапылмалыдыр. Бу проблемләр алимләримизи даим дүшүндүрүр.

Хәзәршүнаслар гаршысында океаноложи проблемләрә јанашы эн зәрури игтисади проблемләр дә дурур. Тәбии сәрвәтләри өјрәнмәк, онлары истәһсал етмәк, артырмаг бөјүк проблемдир. Лакин һәмнин сәрвәтләри зај олмагдан горумаг да чох мүһүм мәсәләдир. һазырда Хәзәрә суткада 20 милјон куб нефт чиркли су ахыдылыр. Тәкчә Бакы заводлары һәр ил дәннзә тәхминән бир милјон тон чиркли су төкүр. Дәннзи чиркләндирән әсасән нефт вә кимја мүәссисәләридир. Бир грам нефт 10 кубметр тәмиз сују чиркләндирир. 600 мин тон исә 6 мин куб км сују, јәни Хәзәрин бүтүн суларынын 12-дә бир һиссәсини чиркләндирир, јәни балыгларын һәјаты үчүн јарарсыз едир. 30—40 ил бундан әввәл — шиддәтли зибилләнмә башланан дөврәдәк. Бакы көрфәзи өз зүмрүд рәнкли, шәффаф сују илә инсаны валәһ едирди, онун суларында Бакы әһалиси чимир, динчәлир, әјләнир, мүәличә олунурду, балыглар јашајыр вә илбәил артырды. Инди артыг Бакы көрфәзи һәјәтсыз чиркаба чеврилмишдир. 1967-чи илдә Бакы көрфәзиндә емулсија һалында олан нефтин мигдары 150—200 мг/литрә чатмышдыр. Түркмәнстан, Газахыстан, Дағыстан саһилләриндәки нефт сәнајеси вә Хәзәр чајлары әтрафындакы нефт вә кимја сәнајесинин зәһәрли чиркабларынын чајлара вә дәннзә төкүлмәси давам едәрә, бүтүн Хәзәрин агибәти дә Бакы көрфәзи кими ола биләр.

Дәннзин сәвијәсинин ашағы дүшмәси, дајазлашмасы бир сыра тәсәррүфат саһәләринә мәнфи тәсир көс-

тәрир. Дәннзин сәвијәсинин енмәси гаршысыны алмаг имкан дахилиндәдир.

Чох заман биз бүтүн тәбии еһтијатларын түкәнмәз олдуғуну иддиә едирик. Лакин јер үзүндә јалныз һава вә су мүәјјән дәрәчә түкәнмәз сајыла биләр. һава вә су даим дөвран едир, она көрә дә онларын үмүми еһтијаты азалмыш. Лакин чиркләндирилмиш, зәһәрләндирилмиш һава вә су өз һәјәтвәричи кејфијәтини итирмиш олур. Буна көрә дә һава вә суларымызын тәмизлијини һәр васитә илә мүһафизә етмәлијик. Хәзәр дәннзиндәки ајры-ајры тәбии еһтијат вә имканлары бир-бири илә мүгајисә етдикдә белә бир объектив нәтичәјә кәлмәк олар ки, нефт вә газ һисбәтән мәһдуд еһтијата малик олуб, тарихи дөвр әрәфәсиндә бәрпа едилмәздир. Балыг вә саир дәннз һејванлары исә мүәјјән гајгы шәраитиндә даим бәрпа олунур вә артыр. Буна көрә дә Хәзәр дәннзинин нефт вә газ еһтијатларынын игтисади маһијәтинин—онларын кәшфи, чыхарылмасы вә истәһсалы нәтичәсиндә дәннз сујунун чиркләнмәси илә әлағадар зијанларла мүгајисәси кәстәрир ки, чиркләнмә нәтичәсиндә Хәзәр дәннзи мүәјјән дөврдән сонра чансыз—һәјәтсыз бир саһәјә чеврилә биләр, нефтдән алынған кәлир исә өдәнилмәз бөјүк бир итқијә сәбәб олараг, балыгдан даим әлдә едилә билән кәлири әвәз едә билмәз.

Хәзәр дәннзиндә илдә 10 милјон тон нефт чыхарылыр, 1970-чи илдә 13 милјон тон чыхарылачагдыр, бу исә 1970-чи илдә бүтүн Совет Игтисадында чыхарылачаг нефтин 3 фаизини тәшкил едәчәкдир. Мүнасиб шәраитдә Хәзәр дәннзи ССРИ дахили суларында тутулан балығын 50% гәдәрини верә биләр (1933-чү илдә Совет Игтисадында тутулан балығын 72 фаизини Хәзәр дәннзи вермишдир). Одур ки, 13 милјон тон нефтә көрә, балыгчылыгыда әвәз едилмәз бир мөвгә тутан дәннзи чансыз бир саһәјә чевирмәк әһалинин даим артан төләбатыны тәмин етмәк нөгтеји-нәзәрдән дүзкүн олмазды. һалбуки дәннзи чиркләндирмәдән, балыгчылыгы мөһв етмәдән дә дәннздән нефт чыхармаг, онун саһилләриндә нефт тәмизләјән, емал едән сәнајә вә кимја заводлары јаратмаг мүмкүндүр.

Хәзәр онун дибиндәки грифонлардан галхан нефт вә газын һесабына; буруг вә нефт чыхарма ишләри апарыларкән, танкерләрин нефтлә јүкләнмә вә бошалмасы, сонра исә амбарларын јүјүлмасы просесиндән, нефт тәмизләјән вә емал едән, кимја, гәләвиләр вә саир истәһсал едән заводларын чајлара вә дәннзә арасыкәсимәдән төкдүкләри туллантыар һесабына чиркләнир. Дәннз сујуну бу туллантылардан тәмизләјиб, онун кәләчәкдә чиркләнмәси гаршысыны алмаг үчүн мүәјјән кимјәви, физики, механики, бактериоложи вә саир тәмизләјичи методларын тәтбиги илә јанашы бу һагда али органыларымызын гәбул етдикләри гәрар вә тәдбирләрин дә фөвгәләдә мүһүм бир өлчү кими тәтбигинә наил олмаг лазымдыр. Зәрәрсиз бактеријаларла јанашы чиркләнмиш дәннз сујунда мүхтәлиф јолухма хәстәликләри доғуранлар да ола биләр. Белә сулар хлорлу кирәч мәһлулу вә ја мајә хлор васитәсилә мүһафизә олуна би-

ләр. Хлор суда олан үзвә маддәләри туршударкән ејни заманда микро үзвә маддәләрин һүчәрәләрини дә дағьдыр. Туршудулма просеси хлорла сәјун 30 дәгитәдән 2 саата гәдәр гарышыг олмасыны тәләб едир. Хлор суда олан мәһлулларла бирләшәрәк хоша кәлмәјән тәм вә гоһу верир. Сәјун тәмизләnmәси вә зәрәрсизләшдирилмәси үчүн хлорун тә'сириндәки зәифлик даһа тәкмилләшдирилмиш јени-јени методларын, о чүмләдән физики методларын ахтарылмасыны тәләб едир. Бу методлардан бири дә ултрабәнөвшәји шүаларын тә'сири илә бактеријаларын ғырымасы үсулудур.

Хлордан фәргли олараг ултрабәнөвшәји шүа бактеријаларын бүтүн нөвләрини бир анда мәһв едәрәк, сәјун тәбии кәјфијәгини, дадыны вә ијини һеч дә дәјишмир. Бактерисид гургуларын бүтүн иш просеси автоматлашдырылмышдыр. Лакин гургунун ишләмәси үчүн арасыкәсилмәдән електрик енерјиси верилмәлидир вә шүа мәибәји һәр 5—7 ајдан бир дәјишдирилмәлидир. Сәјун бу нөв шүа илә тәмизләnmәси үсулу хлорла тәмизләnmәдән 2—3 дөфә аз хәрч тәләб едир. һазырда, хариҷдә Алманија Федератив Республикасында дәннз сәтһиндә јығылан нефти тәмизләмәк үчүн хусуси килторпаг мәһлулундан истифадә едирләр. Хәзәрин, хусусилә Бақы көрфәзинин сулары нефт дашыјан кәмиләрин анбарлары јујуланда чиркләнир. Бунун гаршысыны алмаг үчүн дүнијанын бир чох лиманларында дәннздә вә саһилдә хусуси сепараторлар гурулуб. Јүкләрини бошалтдыгдан сонра танкерләр һәмнн сепараторлара јан алыр, јујулуб тәмизләнир. Хусуси сүзкәчләр сәјун нефтдән ајырыр, нефти барјлара төкүр, сәјун исә дәннзә гәјтарыр. Беләликлә, һәм дәннз тәмизләнир, һәм дә еләвә нефт јығылыр. Белә сепараторлар Бақы вә Маһачгала лиманларында да гурула биләр.

Хәзәр дәннзинин рәнкарәнк тәбии сәрвәтләринин сәмәрәли истисмар олунмасы үчүн апарылан ахтарышлар вә тәдгигатлар Хәзәр дәннзинин һәр шејдән әввәл балыгчылыг һөвзәси кими сахланылмасынын мәгсәдә үјгүн олдуғуну көстәрир. Мәһз бу бөјүк халг тәсәррүфаты әһәмијјәти дашыјан саһәјә нәинки дәннздә вә онун саһилләриндә јерләшән сәнајә саһәләринин ишчиләри, еләчә дә бүтүн һөвзәдә Волга, Урал, Күр вә саир чајларын саһилләриндәки тәсәррүфатларда чалышан әмәкдашлар да чәлб едилмәлидирләр. Мәһз буна көрә Хәзәрин чиркләнмәсинин гаршысыны алмаг үчүн ССРИ Назирләр Советинин 1968-чи ил октјабр тарихли гәрары, нәзәрдә тутулмуш капитал гојулушу вә диқәр тәдбирләр тәгдирә лајигдир. Бунунла әлағәдар олараг, Шимали Хәзәрин Волга вә Урал чајлары рајонунун анчаг балыгчылыг вә нәглијјат үчүн истифадә едилмәклә горуға чеврилмәси тәдбирләринин әһәмијјәтини хусусилә гејд етмәк лазымдыр.

Хәзәр кәмичиләри бир нечә илдән бәридир ки, танкерләрин тәмизләндикдән сонра кәмиләрдән атылан сәјун дәннзә ахыдылмасы гаршысыны алмаг үчүн тәдбирләр һәјата кечирирләр. Бу мәгсәдлә Бақыда «Волга» вә «Буғурсулан» тәмизләјичи станејалары исти-

фадәјә верилмишдир. Ахырынчы, тулланты суларыны гәбул етмәк үчүн јарадылмышдыр. Анчаг онун истәһсал имканы гејри-кафидир — Суткада јалныз ики кичик танкерин чиркабыны гәбул едә билир. Тәкчә кәмиләрин ишсиз дајанмасы гаршысыны алмаг үчүн бу станејаларын истәһсал күчү артырмаг вә кәмиләрдән тулланты сәјуну базаларда гәбул етмәјә чалышмаг лазымдыр.

Дәннз кәшфијјаты ишләриндә тәтбиг олунан сәјсмик-партлајыш ишләри дә балыгчылыға ағыр тәләфат верир. Белә партлајышлар апарылмасы дәннзин бүтүн саһәләриндә гадаған олунмушдур.

Сәнајә объектләринин сүр'әтлә тикилдији Бақы вә Сумгајыт кими мұасир шәһәрләрдә нефтајырма вә кимја заводларынын чиркабыны тәмизләјән јени гургулар гурулмалы вә көһнә гургулар мұасирләшдирилмәлидир. Бүтүн бунларла јанашы дәннздә фантан вуран гујуларын вә суалты грифонларын тәрәтдији чиркләнмәнин дә гаршысы алынмалыдыр.

Сәнајә объектләринин сүр'әтлә тикилдији Бақы вә Сумгајыт кими мұасир шәһәрләрдә нефтајырма вә кимја заводларынын чиркабыны тәмизләјән јени гургулар гурулмалы вә көһнә гургулар мұасирләшдирилмәлидир. Бүтүн бунларла јанашы дәннздә фантан вуран гујуларын вә суалты грифонларын тәрәтдији чиркләнмәнин дә гаршысы алынмалыдыр.

Бир сөзлә, ССРИ Назирләр Советинин гәрары шүшә архасында идарәләрин ән көзә чарпан јериндә асылмалы вә бүтүн кәмичиләр, нефтчиләр, кимјачылар, су тәсәррүфаты ишчиләри тәрәфиндән рәһбәр тутулмалыдыр. Илләр кечәчәк в бизим һамымыз кәләчәк нәсилләр гаршысында фәхрлә һесабат вериб көстәрәчәјик ки, биз Хәзәр дәннзи һөвзәсиндә вә она төкүлән чајлар әтрафында нәинки күчлү сәнајә базалары јаратдыг, һәм дә көзәл кәләчәк үчүн гејри-ади Хәзәр дәннзини горујуб сахладыг.

Алимләримиз һазырда Хәзәрдә сәјун азалмасы вә зибилләnmәси гаршысыны алмаг, тәбии сәрвәтләрдән вә сәјун динамики гүввәсиндән истифадә етмәк, сәјун ичмәк үчүн јарарлы һала салмаг кими бөјүк проблемләр үзәриндә чалышырлар.

Бу јолла Хәзәрин тәбиәтиндә олан һәмән гүсурун гаршысы алыначагдыр. Дәннздә вә она төкүлән чајларда јашајан бүтүн чанлыларын, о чүмләдән балыгларын там мәһв олмасы тәһлүкәсини јарадан зибилләnmәнин гаршысы тезликлә алыначагдыр. Әкс тәгдирдә кери гәјтарыла билмәјән бөјүк бир итқијә — Хәзәрин чиркаба чеврилмәсинә јол верилмиш оларды.

Хәзәрин сәвијјә тәрәддүдү, онун мұхтәлиф һиссәләри арасында олан су мұбадиләси, чәрәјанлар, оптимал сәвијјә вә дәннзин су балансынын тәнзим едилмәси кими океоноложии проблемләрлә јанашы, Хәзәрин тәбии сәрвәтләринин итгисади фәјдасынын ишләнилиб һазырланмасы мәсәләси күнүмүзүн ән мұһүм проблемләригдәндир.

КӘНЧЛӘР

ВӘ

ТЕХНИКИ ТӘРӘГГИ

Һазырда партија коммунизм гуручулуғу вәзифәләрини әмәли сурәтдә һәјата кечирдији бир шәраитдә кәнчләрин мәдәни-техники сәвијјәсинин жүксәлдилмәси, онларын техники биликләрә јијәләнмәси вә истеһсалат ихтисасларынын даим артырылмасы хүсуси әһәмијјәт кәсб едир.

Коммунизм гуручулуғу дөврүндә техники тәрәгги вә онун әсасыны тәшкил едән истеһсалат процесләринин комплексли механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасы кәнчләрдә техникаја јијәләнмәк мејлини күчләндирир, онларын һәртәрәфли инкишафы үчүн түкәнмәз имканлар ачыр.

Истеһсалат процесләринин комплексли механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасы фәһләнин әмәјини јүнкүлләшдирир, ону ағыр физики әмәкдән азад едир. В. И. Ленин техники тәрәггини бу чәһәтини гијмәтләндирәрәк јазырды: «Техника нә гәдәр инкишаф едирсә, инсанын әл әмәји бир о гәдәр сыхышдырылып арадан чыхарылып, кетдикчә мүрәккәбләшән бир сыра машинларла аваз олунур».

Коммунист партијасы В. И. Ленинин бу көстәришләрини рәһбәр тутараг, техниканы даим тәкмилләшдирмәји вә инкишаф етдирмәји өзүнүн әмәли иш програмы кими һәјата кечирмиш вә кечирмәкдәдир.

Азәрбајҗан коммунист партијасынын рәһбәрлији алтында республика комсомол тәшкилаты Бакынын сәнаје мүәссисәләриндә техники тәрәгги ишинә јахындан көмәк көстәрмиш вә бу мөгсәдлә бир сыра иш формаларындан истифадә етмишдир. Билаваситә комсомол тәшкилатларынын тәшәббүсү илә нефт мәдәнләриндә, сәнаје мүәссисәләриндә јени техника, автоматлашдырманын вә механикләшдирманын истеһсалатда тәтбиги үзрә кечирилән онкүнлүкләр, техники конфранслар, мүәссисәләрдә тәшкил едилмиш техники мәктәб вә курслар мәһз белә формалардандыр. Мәсәлән, Бакы Шәһәр Комсомол Комитәси нефт мәдәнләриндә вә сәнаје мүәссисәләриндә автоматлашдырмаја көмәк мөгсәди илә өз нәздиндә автоматика вә телемеханика гәраркаһы јаратмыш, мүәссисә комсомол комитәләри нәздиндә кәнч усталардан ибарәт комиссија, техника вә технолокија гәраркаһлары јарадылмасына наил олмушдур.

Техники тәрәгги истеһсалатда чалышан кәнчлә-

рин јарадычылығ фәалијјәтинин һәртәрәфли инкишафына һәлледиҗи тәсир көстәрир, онларда техникаја јијәләнмәк, өзләринин техники тәһсилини жүксәлтмәк мејлини күчләндирир.

Кәнчләрин јарадычылығ фәалијјәтинин тәзаһурү кими мејдана чыхан сәмәрәләшдириҗилик вә ихтирачылығ һәрәкаты да өз нөвбәсиндә техники тәрәгги үчүн мүһүм амилләрдән биридир. Сәмәрәләшдириҗилик вә ихтирачылығ тәшәббүскарылығыны вә өзфәалијјәтини артырыр, онларда техники биликләрә јијәләнмәк һәвәси ојадыр.

Кәнчләр истеһсалатда јенилик јаратмаға даһа чох сәј көстәрирләр. В. И. Ленин кәнчләрин јарадычылығ фәалијјәтинин кенишләндирилмәсинә һәртәрәфли гајғы көстәрмәји төвсисә едәрәк јазырды: «Биз кәләчәк партијасыјығ, кәләчәк исә кәнчләриндир. Биз јенилик јараданлар партијасыјығ, јенилик јараданларын далынча исә кәнчләр һәмишә һәвәслә кедирләр».

Сон ики ил јарымда республикамызда ихтирачы вә сәмәрәләшдириҗиләрин сырасына он мин нәфәр истеһсалат јениликчиси, мүһәндис вә техник дахил олмушдур. Һазырда Азәрбајҗанда әһалинин һәр јүз нәфәриндән бири сәмәрәләшдириҗидир. Истеһсалатда тәтбиг олунан тәклифләрин вә ихтираларын сајы илдән илә артыр. Бөјүк Октябрын јарымәсрлик јубилеји вә Ленин комсомолунун 50 иллији шәрәфинә зәрбәчи әмәк нөвбәси даһа сәмәрәли олмушдур. Һәјата кечирилән јениликләр халғ тәәсррүфатына 66 милјон манат хејир вермишдир.

Чох фәрәһли һалдыр ки, кәнчләр сәмәрәләшдириҗилик вә ихтирачылығ һәрәкатында даһа фәал иштирак едир, техники тәрәгги уғрунда даһа әзмәлә мүбаризә апарырлар. Мәсәлән, Бакынын сәнаје мүәссисәләриндә чалышан кәнчләр тәрәфиндән 1967-чи илдә ирәли сүрүлән 21 мин тәклифдән 13 миндән чохунун истеһсалата тәтбиги 14 милјон манат дөвләт вәсаитинә гәнаәт етмәјә имкан вермишдир. Бу сәһәдә Јени Бакы нефтајырма заводунун кәнчләри хүсусилә фәрғләнмишләр. Заводун кәнчләри тәрәфиндән ирәли сүрүлүш 1734 сәмәрәләшдириҗи тәклифин истеһсалата тәтбиги нәтиҗәсиндә 8,5 милјон киловат-саат електрик енерҗисинә, 235 тон јаначаға гәнаәт едилмишдир.

ӨМРҮ БАҒАР КОМСОМОЛУМ

ЕҢ МӘНИМ АЛНЫ АЧЫҢ КОМСОМОЛУМ!
 СӘНИН АНДЫНЛА ИШЫГЛАНДЫ ЈОЛУМ.
 ӘН ЧӘТИН ЈОЛДА СӘН ОЛДУН КӨМӘЈИМ,
 СӘНӘ БАҒЛАНДЫ БУ ШАИР ҰРӘЈИМ,
 КҮЛДҮ КӨНЛҮМДӘКИ АРЗУМ, ДИЛӘЈИМ.
 МӘНИ КӘЛ БИР ДӘ ЕШИТ КОМСОМОЛУМ!
 ЕҢ МӘНИМ АЛНЫ АЧЫҢ КОМСОМОЛУМ!
 СӘН МӘНИМ КӘНЧЛИЈИМИН КУР
 СӘСИСӘН!
 ДОСТЛУҒУН БИР ӘБӘДИ НӘҒМӘСИСӘН!

ҺӘР ЗАМАН ЧАНДАН ӘЗИЗСӘН МӘНӘ СӘН,
 ЕТМИСӘН ДУШМӘНИ ХАР, КОМСОМОЛУМ!
 ЕҢ МӘНИМ ӨМРҮ БАҒАР КОМСОМОЛУМ!
 МӘН ДӘМИР ЧӘРКӘНИ ТӘРК

ЕТМӘМИШӘМ,
 КӘНЧЛИЈИМДӘН УЗАҒА КЕТМӘМИШӘМ,
 ҺӘЛӘ ЧОХ АРЗУМА МӘН ЈЕТМӘМИШӘМ.
 ЈОЛУНУН ЈОЛЧУСУЈАМ КОМСОМОЛУМ!
 СӘНИН АНДЫНЛА ИШЫГЛАНДЫ ЈОЛУМ.

ОКТАБР, 1968.

Азәрбајҗан ЛККИ-нин XXVI гурултајы кәнчләрин техника җарадычылығынын инкишафына диггәти артырмағы, оған вә гызлар арасында сәмәрәләшдиричилик вә ихтирачылығ һәрәкатыны кенишләндирмәји комсомол тәшкилатларындан тәләб етмишдир.

Инди комсомолчу вә кәнчләрин фәаллығы даһа да артмыш, онларын бүтүн сә'јләри В. И. Ленин анадан олмасынын 100 иллији шәрәфинә бешилик планын вахтындан әввәл јеринә јетирилмәсинә, коммунизм гуручулуғунда јени-јени зирвәләр фәтһ едилмәсинә јөнәлдимишдир.

Азәрбајҗан ЛККИ МК-нын Азәрбајҗанын бүтүн комсомолчуларына вә кәнчләринә «Комсомол јубилејинә зәрбәчи әмәк төһфәләри» адлы мәктубунда көстәрилмишдир ки, УИЛККИ-нин 50 иллији бешилији тапшырығларынын вахтындан әввәл јеринә јетирилмәсиндә илк мәрһәлә сајылсын.

Инди сәнаједә, тикинтидә, нәглијатда чалышан он минләрлә кәнч даим јенилијә чан атыр, ахтарыр, чалышдығы дзәкаһын, ишләтдији моторун мәһсулдарлығыны артырмаға, јахшы көстәричиләр газанмаға, бунунла да өз доғама комсомолунун 50 иллик бајрамыны бөјүк әмәк гәләбәләри ила гаршыламаға сә'ј көстәрир.

Тәчрүбә көстәрир ки, мүәссисәләрин комсомол тәшкилатлары ишә фәал јанашдыгда кәнчләрин җарадычы тәшәббүскарлығы көзәл нәтичәләр берир. Бу чәһәтдән Бақы Електрик машынгајырма заводунун комсомол комитәсинин иши характеркидир. Комитә заводун сәмәрәләшдиричиләр вә ихтирачылар бүросу илә сых әлағәдә ишләјир, кәнчләр тәрәфиндән ирәли сүрүлән тәклифләрин һәјәт кечирилмәсинә гајғы көстәрир. Бурада фәалијјәт көстәрән 120 нәфәр кәнч јениликчи илә мүнтәзәм иш апарылыр, онларын техника конфрастары кечирилик. Мәһз завод комсомол ко-

митәсинин кәркин иши сәјәсиндә кечән ил кәнчләр тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш 263 јени тәклиф истеһсалата тәтбиг едилмиш, мүәссисә бундан 220 мин манат мәнфәәт көтүрмүшдүр. Комсомол комитәсинин тәшәббүсү илә заводда һәр ил кәнчләрин техника җарадычылығына бахыш кечирилир, онларын җарадычы наилијјәтләри јүксәк гијмәтләндирилир.

Марағлыдыр ки, сәмәрәләшдиричи вә ихтирачыларын әксәријјәти кәнчләрдир. Мәсәлән, Сумгајыт синтетик-каучук заводунун кәнч кимјачысы Сүлејман Исајевин, компрессорлара јағы ведрәләрлә дашымағ әвәзинә борулар васитәсилә вермәк тәклифинин истеһсалата тәтбиги ајда 35 тон јаға гәнаәт етмәјә имкан вермишдир. В. И. Ленин адына Азәрбајҗан бору прокаты заводунун кәнч електрики Ј. Максутун калибр вә редуксија дзәкаһларынын идарәетмә мәнтәгәләрини бирләшдирмәк һағгындакы тәклифинин истеһсалата тәтбиги 3 нәфәр операторун даһа сәмәрәли сәһәјә кечирилмәсинә вә илдә 3200 манат вәсәитә гәнаәт етмәјә имкан вермишдир.

Беләликлә, сәмәрәләшдиричилик вә ихтирачылығ һәрәкатынын кенишләндирилмәси истеһсалатда техника җарадычылығыны даим инкишаф етдирһүм амилләрдән биридир.

Комсомолун 50 иллик јубилејини, кәнчләрин техника җарадычылығынын даим инкишаф етдирмәк гајғысына галмағ, онларын сәмәрәли тәклифләринин истеһсалата кениш тәтбиг едилмәсинә наил олмағла гаршыламағ комсомол комитәләринин үмдә вәзифәсидир.

Әнвәр ҺЕЈДӘРОВ,

М. Әзизбәјов адына Азәрбајҗан Нефт вә Кимја институтунун Сов.ИКП тарихи кафедрасынын баш мүәллими.

МУСИГИ ВӘ КӘНЧЛИК

Мусигинин дили садә, тә'сир күчү бөјүкдүр. О, каһ чошгун, фыртыналы дәниз кими һаҗгырар, каһ ушаг олуб җалварар, каһ чәнкавәр тәк мејдан охуҗар, каһ да ширин ана җајласына чевриләр. Дилиндән, чинсиндән, јашындан, савадындан асылы олмајараг ону һамы сеvir.

Кәнчлик! Кәнчлији мусигисиз тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Бәлкә елә буна көрә дә В. И. Ленин комсомолун I гурултајынын нүмајәндәләри илә сөһбәтдә онлардан: «өзфәалијәт оркестрләри үчүн мусиги аләтләриниз вармы?... Сиз нә чүр истираһәт едирсиниз? һансы маһнылары даһа чох хошлајырсыныз?»—дејә сорушмушдур.

Һазырда өлкәмиздә мусиги тәрбијәси мәсәләси үмумхалг ишинә чеврилмишдир. Өлкәмиздәки чохлу мусиги мәктәбләри, консерваторијалар, бәдин өзфәалијәт коллективләри кениш күтләләрин мусиги тәрбијәсинин инкишафында бөјүк рол ојнајыр. Мусиги коммунизм гуручусу олан кәнчләримизин һәртәрәfli һармоник инкишафына, онларын коммунист тәрбијәсинә хидмәт едир. Мусиги инсана ән нәчиб сифәтләр ашылајыр. Тәләбә вә кәнчләрин үмумдүнја фестивалларында сәсләнән маһнылар мүхтәлиф өлкәләрин, мүхтәлиф милләтләрин кәнчләрини бир-бирләринә даһа да јахынлашдырыр, онларын арасында достлуг мүнәсибәти јарадыр.

Хүсусән коммунизм гуручулуғу дөврүндә кәнчләрин мусиги тәрбијәси бөјүк әһмијәт кәсб едир. Кәнчләримизин һамысы мусигини сеvir. Кәнчлији мусигисиз тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Лакин мусигинин мүхтәлиф жанр вә формалары вардыр. Кәнчләрдән бә'зиләри опера әсәрләрини, бә'зиләри классик мусигини, бә'зиләри јүнкүл мусигини, бә'зиләри исә јалныз халг мусигисини сеvir. Тәәссүффә гејд етмәлијик ки, һәлә дә кәнчләримиздән бә'зиләри мусигијә анчаг әјләнчә вә истираһәт васитәси кими бахыр, мусигинин дилини баша дүшмүрләр. Белә кәнчләрлә растлашаркән истәр-истәмәз көркәмли рус мүғәнниси Шалҗалинлә ону евә апаран фајтончунун сөһбәти јада дүшүр... Бир дөфә театрдан чыхыб евә гајыдан Шалҗалин фајтона отурур. Фајтончу сөһбәтчил олдуғундан јолда Шалҗалиндән сорушур:

— Бағышлајын чәнаб, сиз һарада ишләјирсиниз?

— Охујурам,—дејә Шалҗалин чаваб верәркән фајтончу:

— Әши, охумағы елә биз өзүмүз дә азачыг сәрхош олан кими охујуруг. Мән сорушурам ки, һарада ишләјирсән?

Әлбәттә, сиз јухарыдакы диалогу охујаркән истәр-истәмәз күләчәксиниз. Анчаг тәсәввүр едик ки, мусигијә һәмин фајтончу кими мүнәсибәт бәсләјән кәнчләримиз чохдур. Бир чохлары исә «мән анчаг јүнкүл мусигини сеvirәм, башга мусиги мәни марагландырмам»—дејәркән һағлыдырлар.

мы? Мусиги һәвәскарлары арасында мүбаһисәјә сәбәб олан мәсәләрдән бири дә мәһз будур. Бир чох мусиги һәвәскарлары инсанлара даһа чох һансы мусигини: симфонија, опера, балет, романс, ораторија, кантата, квартетләринми, јохса, анчаг јүнкүл мусигини: маһны, рәгс, шән оперета маһныларынын лазым олдуғу һағгында узунузады мүбаһисә едирләр. Әлбәттә кәнчләрин шән, ојнаг, хош мелодијалы јүнкүл мусигијә олан һәвәсләри тәбиидир. Бә'зән инсан һәјатында елә анлар олур ки, о, шәнләнмәк, рәгс етмәк вә бир алыға дикәр ишләри кәнара гојмаг истәјир. Бу вахт јахшы мусигијә, көзәл валслара вә дикәр рәгсләрә гулаг асмаг чох хошдур. Лакин мүјјән бир шәхс дүнја әдәбијатында јалныз ләтифәләрлә, мачәра романлары илә марагланырса, о, бунула анчаг өзүнү дикәр көзәл әсәрләрдән мәһрум едир. Һәр һансы бир јүнкүл мусиги мүјјән мүддәтә гәдәр зөвг верә билир, лакин бир мүддәтдән сонра о әввәлки тәк һәмин динләјичијә хош кәлмир. Лакин Мотсартын, Бетховенин, Чајковскинин, Узејирин мусигиси бүтүн нәсилләр үчүн һәр бир вахт тәзә чичәјин әтрини хагырладыр. Она һәр дөфә гулаг асанда јорулмурсан.

Бә'зән дә өмрүндә бирчә дөфә белә классик опера әсәрләрини вә јахуд симфонијаны динләмәјән һәр һансы бир кәнч Мотсартын, Бетховенин мусигисини «бәјәнмир». Ахы, билмәдијин, баша дүшмәдијин шеј һағгында данышмаг дүзкүн дејилдир. Белә адамлар һағгында көркәмли рус тәңгидчиси А. Н. Серов јазырды: «Бетховен симфонизминдән зөвг алмаг үчүн ону динләмәји бачармаг лазымдыр. Буну бачармајан вә концертә кәлиб Бетховен мусигисини «бәјәнмәјән» динләјичијә тәкчә буну демәк лазымдыр: «Чәнаб, сиз гапыны сәһв салмысыныз».

Бә'зән дә кәнчләрдән бир чоху ағыздолусу халг мусигисини севдијини билдирир. Белә кәнчләрә Азәрбајҗан халг мусигисинә аид ән ади суаллар вердикдә онлар чаваб верә билмирләр. Демәли, севмәк тәкчә шәрт дејил. Севдијин һәр һансы бир сәнәти, мүјјән гәдәр өјрәнмәлисән. Әлбәттә, һамы мусигишүнас ола билмәз, лакин мусиги әсәрләрини һамы баша дүшә биләр вә дүшмәлидир. Симфоник әсәрләр һағгында, кечә-күндүз китаб охујуб, лакин һәмин әсәрләри динләмәдикдә јенә бунлар баша дүшүлмәјәчәкдир.

Көркәмли совет бәстәкары Дмитри Шостакович јазыр: «Мусигини баша дүшмәк үчүн ону анчаг мүнтәзәм динләмәк лазымдыр». Әлбәттә, Бетховен симфонијасындакы гәһрәманлыгы, јүксәк инсани һиссләри, Чајковскинин балетләрини, Менделсонун сөзсүз маһныларыны вә дикәр классик бәстәкарларын әсәрләрини баша дүшмәк үчүн бу әсәрләрә гулаг асмаздан әввәл Азәрбајҗан бәстәкарларынын симфоник мусиги јарадычылыгы илә таныш олуб бу әсәрләри чохлу динләмәк лазымдыр. Башга сөзлә десәк, Азәрбајҗан бәстәкарларынын симфоник әсәрләри һәмин динләјичиләри

Мотсартын, Бетховенин, Бородини, Римски-Корсаковун вэ дикэр бэстэкарларын мусигисини баша дүшмэк үчүн бир нөв һазырламалыдыр.

Кәнчләримизин бир чохунун классик мусигини динлэмэжэ алышмадыгларынын бир сәбәби дә хүсусан симфоник эсэрләрдә мелодиянын халг мусигисинә нисбәтән габарыг сурәтдә верилмәмәсидир.

Халг мусигисиндә, јүнкүл мусигидә, көрдүјүмүз габарыг мелодик хәтти биз бә'зән симфоник эсэрләрдә көрә билмирик. Бу эсэрләрдәки мелодия бә'зән ону мүшәјәт едән дикэр сәсләрлә бирләшәрәк санки ешидилмәз олур. Буна көрә дә бурадакы мелодияны бә'зи кәнчләримиз ешидә билмәдикләриндән һәммин эсэрләрдә куја мелодиянын олмадыгыны дејирләр. Јери кәлмишкән белә бир факты кәтирмәк истәрдик. Классик мусигини, симфоник эсэрләри, үмумијјәтлә халг мусигисиндән башга дикэр мусигини хошламајан 50-јә гәдәр кәнчлә белә бир тәчрүбә апарылды. Онларын гулаг асмасы үчүн Бизенин «Кармен» операсындан «Увертура», «Антракт», Чајковскинин «Соналар көлү» балетиндән «Гу гушларынын рәгси», Огискинин «Полонези», Глинканын «Иван Су-санин» операсындан «Валс» сечилмишди. Һәммин

эсэрләри динләдикдән сонра әлли нәфәр кәнчдән јалныз једдиси бу эсэрләри хошламадыгларыны билдирди. Галанларына исә динләдикләри эсэрләр хош кәлмишди. Бәс, буна сәбәб нә иди? Сәбәб о иди ки, бу кәнчләрин гулаг асмасы үчүн елә эсэрләр сечилмишди ки, бурада мелодизм даһа габарыг иди. Бу хүсусијјәт халг мусигисиндә дә олдуғундан бу эсэрләр онлара хош кәлмишди. Демәли, мусиги эсэрләрини баша дүшмәк үчүн һәр шейдән әввәл ону динләмәжэ алышмаг лазымдыр.

Мусигини баша дүшмәк үчүн һеч дә консерваторија гургармаг вачиб дејилдир. Бунун үчүн, һәр шейдән әввәл, мусиги эсэрләрини динләмәк вәрдиши јарадылмалы вә динләнилән эсэрләрә чох вә диггәтлә гулаг асмаг лазымдыр. Сиз ејни эсәрә 2—3 дәфә гулаг асдыгда, һәр дәфә әввәл һисс етмәдијиниз хүсусијјәтләри көрәчәксиниз. Мусигини динләмәк просесиндә исә һәр дәфә көзәл сәсләр аләминә даһа да јахынлашачаг вә бу көзәллији даһа ајдын көрә биләчәксиниз.

Сабир ГУЛИЈЕВ,

В. И. Ленин адына АПИ-нин Инчәсәнәт кафедрасынын баш мүәллими.

АЗӘРБАЈЧАН ССР «БИЛИК»

ЧӘМИЈЈӘТИНДӘ

ПЕДАГОЖИ

БИЛИКЛӘРИ КҮТЛӘЛӘРӘ

Республика «Билик» Чәмијјәти Идарә һәј'әтинин педагожи биликләрин тәблиги үзрә елми-методики Шурасына педагожи елмләр доктору, профессор А. Абдуллајев рәһбәрлик едир. Шуранын ишиндә ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү, педагожи елмләр доктору, профессор Ә. Сејидов, профессор М. Мурадханов, досентләрдән И. Вәлиханлы, Ә. Әһмәдзәдә, М. Мәмәдов, Ј. Талыбов, С. Пәнчәли вә башгалары фәалијјәт көстәрирләр.

Елми-методики шура үзвләри республиканын бир сыра рајонларында конфранслар, семинарлар, суал-чаваб кечәләри, мәсләһәтләр, көрүшләр кечирмиш вә мүһазирәләр охумушлар.

Јардымлыда «Аилә сәадәти нәдир?» мөвзусунда кечирилән тематик-бәднин кечәдә фәлсәфә елмләри намизәди А. Мәснмов «Кәнчләрин тәрбијәсиндә аиләнин ролу», педагожи елмләри намизәди Ј. Талыбов «Сосиалист чәмијјәтиндә севки, мәнһәббәт вә никаһ», Азәрбајчан ССР халг артисти И. Дағыстанлы «Инчәсәнәтдә аилә мәсәлә-

си» мөвзуларында мүһазирәләр сөјләмишләр.

Мирбәшир рајонунда «Сән хошбәхтлији нәдә көрүрсән?» мөвзусунда кечирилмиш суал-чаваб мәчлиси дә мәктәбиләрин, мүәллим вә валидејнләрин рәғбәтини газанмышдыр.

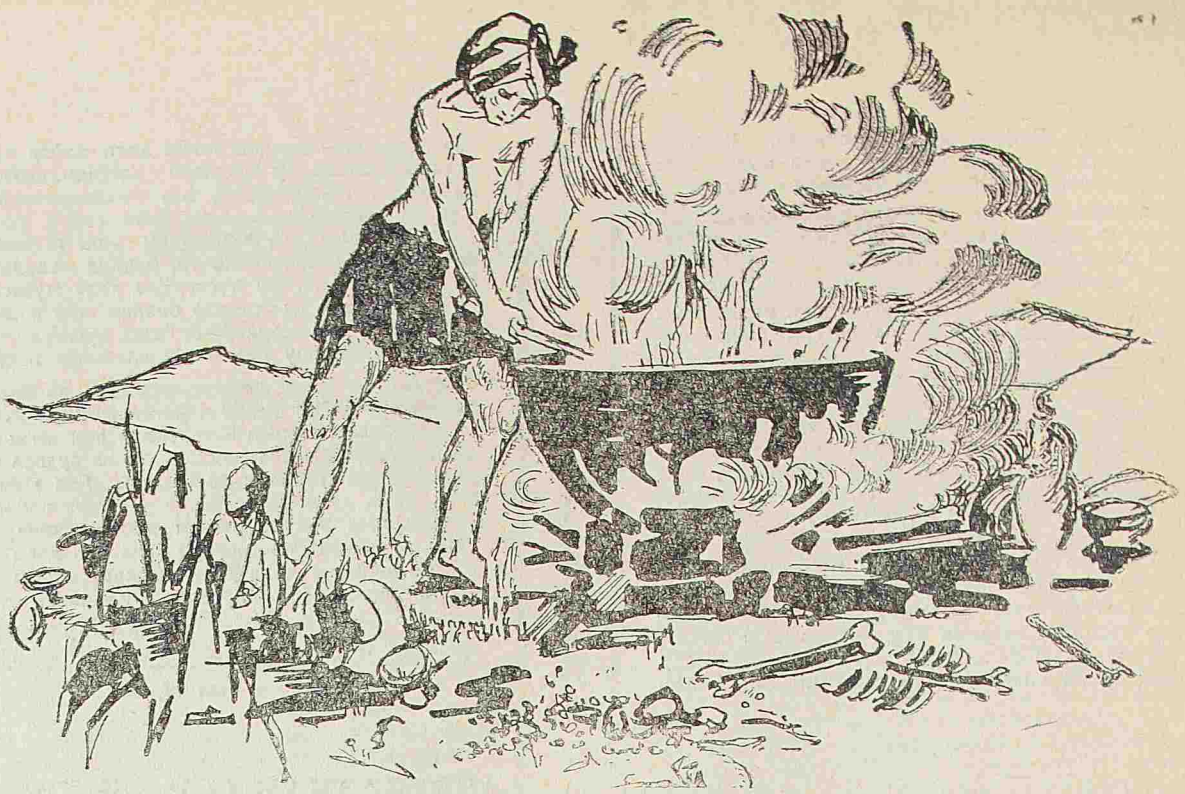
Абшерон рајонунун Шурабад кәндиндә «Сән һәјәтдә нечә јашамаг истәрдин?...», Хырдалан гәсәбәсиндә «Көзәл инсан олмаг истәрәнсә!..» мөвзуларында кечирилән суал-чаваб кечәләриндә фәлсәфә елмләри намизәдләри С. Ахундовун, Т. Әкбәровун, педагожи елмләри намизәдләри Ј. Талыбовун, Ш. Микајыловун кәнчләрин, мүәллим вә валидејнләрин суалларына вердикләри чаваблар динләјичиләрдә разылыг һисси доғурмушдур. Һәммин рајонун Сарај гәсәбәсиндә «Достлуг нәдир?» мөвзусунда кечирилән тематик кечәдә педагожи елмләри намизәди В. Мустафазадәнин «Коммунист тәрбијәсинин принципләри», педагожи елмләри намизәди А. Исмајыловун «Аилә вә мәктәб шәраитиндә достлугун јарадылмасы», фәлсәфә елмләри намизәди Н. Әлијевин

«Марксизм-ленинизм классикләри достлуг вә јолдашлыг һаггында» мөвзуларында охудуглары мүһазирәләр диггәтлә динләнилмишдир.

Ләнкәран рајонунда «Педагожи биликләри валидејнләрә» мөвзусунда кечирилән конфранс јахшы тәсир бағышламышдыр. Конфрансда «Аилә илк тәрбијә мәктәбидир», «Валидејнләрин педагожи едәбијјәтлә таныш едилмәсинин формалары», «Аиләдә ушаглара әмәк шәраитинин јарадылмасы», «Аиләдә ушагларып дүзлүк вә доғручулуг руһунда тәрбијә едилмәси» мөвзуларында марағлы мүһазирәләр охунмушдур.

Көјчәј, Пушкин вә Чәлилабад рајонларында кечирилән педагожи конфрансларда педагожи, елмләри намизәдләри Ә. Тағыјев «50 илдә Азәрбајчан халг маарифинин инкишафы» вә Ә. Әһмәдзәдә «Кәнчләрин әмәк тәрбијәси» мөвзуларында мүһазирәләр охумушлар.

Х. ДАДАШОВ,

НАРКОТИК МАДДЕЛЭР, ХЭЈАЛЛАР, ҮМИДЛЭР

Һәр бир еҗбәчәр фикрин әсасыны кимјәви чәһәтдән еҗбәчәрләшмиш молекул тәшкил едир.

Черард.

Гәрибә һиссләр ојадан наркотик маддәләр јүз илләр боју каһинләрә, шаманлара вә диқәр дин хадимләринә хидмәт едирди. Јалһыз әсримһзин орталарында бир сыра психотроп маддәләрин кимјәви тәркиби алимләрә мәлүм олды. Ајдын олды ки, онлардан бәзиләри нормал беһни һәјәт фәалијәтиндә иштирак едән кимјәви бирләшмәләрлә әлағәдар маддәләрди.

Бу мәғалә тәбиғдә мөвчуд олан һаллјусиногенләрин тарихиндән вә мүхтәлифлијиндән бәһс едир.

1933-чү илдә февралын гуртармасына бир күн галмыш Берлиндә Рейхстаг јандырылды. Сентјабрда просес башландығы заман диқәр мүттәһимләр арасында гәрибә бир адам да вар иди. О, јекәнә бир шәхс иди ки, өзүнү мудафиә етмәјә чалышмырды. Һолландијалы Ван дер Лүббә һәр нә десәләр, разылашырды, динмәзчә отуруб башыны ашағы салмышды вә јалһыз «башгалары...» сөзүнү додагалты демәк үчүн ики дөфә башыны галдырды. Бундан артыг сөзә онун күчү чатмады. Онун үчүн чәрәји камераја ајрыча қағызда кәтирирдиләр. Қағызын үстүндә онун ады јазылырды (ғалан душтаглар чәрәји үмуми бошгабдан кәтүрүрдүләр). О, данышығлара вә сорғу-суала лагејд галырды, мәһкәмә ичластарында көзәтчиләр ушаг кими онун бурһуну силридиләр. О, һеч бир шејә фикир вермирди, тәкчә бир дөфә бәркән деди ки, бәзи-бәзи сәсләр ешидир.

Өлүм һөкүмү һагғындақы хәбәри Ван дер Лүббә лагејд гаршылады. О, автомат кими тәрпәннир, һеч бир јашамаг арзусу әләмәти кәстәрмирди.

Совралар онун ады јенидән әләмә сәс салды. Бу дөфә Нүриберг просесиндә наркотик маддәләр үзрә

експерт һәким өз фикрини мәһкәмәјә белә шәрһ етди: «Физики вә мәнәви чәһәтдән сағлам адама дөрддә бир вә ја јарым миллиграм скополамин (һамыја јахшы мәлүм олан атропинә јахын кимјәви маддә) верилсә, о өз әтрафындақы мүһигә марағыны итирәр вә тамамилә күтләшәр. Онун беһни санки ифлич олур вә о, кичләшир».

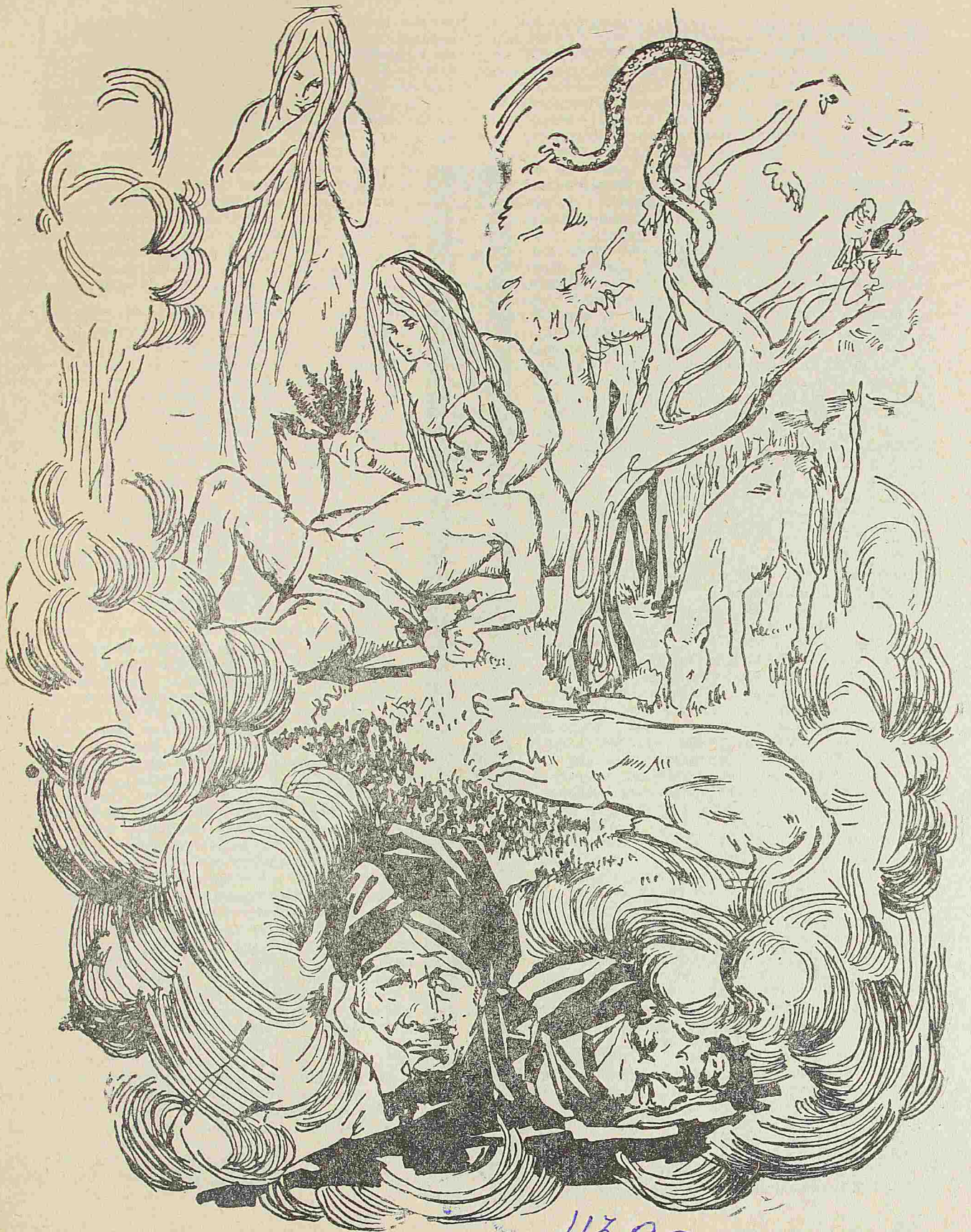
Ван дер Лүббә јәгин ки, һәмни дозаны алырмыш.

Мүхтәлиф өлкәләрдә мүхтәлиф вахтларда елә мәһкәмә просесләри олмушдур ки, истинтағын кедиһиндә истәһилән ифадәни хүсуси васитәләрин көмәји илә алмышлар. Мүттәһимләр чинајәти итаәтқарлығла бојуналарына алмышлар, иттиһамы динмәз-сөјләмәз тәсдиг етмишләр вә етиһасыз һалда едама кетмишләр. Аз дозда исә скополамин та гәдим дөврләрдән дәрман кими мүвәфғәјијәтлә тәтбиғ олунур.

Психи зәһәрләрин ејрәнилмәсинә кечән әсрин ахырларындан башланылмышдыр. Онларын тарихи олдуҗа марағлыдыр. Чәтәнәһин хүсуси нөвүнүн үст золағларындан һазырланан һәһиш ерамыздан һәлә 27 әср әввәл мәлүм иди. Онун тәсири фармаколокија әсәрләриндә тәсвир едилмишди. Елә һәмни дөврләрдә бу наркотик маддәјә гәрибә адлар верилмишди: күнаһлары тәһизләјән, ишыгверән, ағырлығлардан кечирән.

Орта әсрләрдә Авропада наркотик маддәһин адыны чох еһтијатла чәкирдиләр. Мүсәлманларын кизли тәригәти јарадылмышды. Тәригәтин иштиракчылары истәдикиләри адамы ачығчасына өлдүрәр вә едам олумаға севинчлә кедәрмишләр.

Тәригәтин башчысы Суријада кичик бир кәһин

4390

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

киязы иди. О, эн гүдрөтлү һөкмдарлардан белә бач тәләб едир, разы олмажанлары өлдүрүрүш. Кешикчиләрлә эһатә олунмуш киязлар, графлар, сәркәрдәләр күнүн күнорта чагы һәлак олурмушлар. Сонралар Марко Поло таригәти тәсвир етмишдир. Тәригәт рәһбәри кәңчәләри башына тоялаыр, онлара һәшиш верирмиш. Зәһәрләнмиш бейи кәңчәләри хәјал аләминә—ичәрисиндә көзәл гадынлар олан, сәһирли мусиги чалынан, һәр чүр зәвглә долу бага апарырды. Сонра онлары баша салырдылар ки, көрдүкләри куја чәннәт имиш вә тапшырыгы јеринә јетирәндән сонра әлән кими чәннәтә дүшәчәкләр. Бах, буна көрә дә алданмыш адамлар белә үрәклә өлүмә кедирмишләр. Онлары фәдан адландырдылар.

Кечән әсрин ахырларында франсыз шаирләри Бодлер вә Готје һәшиши сынамышлар. Демәк лазымдыр ки, наркотик маддәләрдән һаллјусинасијалар үмумијјәтлә хәјалла сых әлағәдәрдыр вә сүн'и сурәтдә мүвәггәти дәлилијә тутулан адамын инкишафы сәвијјәсиндән асылдыр. Буна көрә дә шаирләрин тәсвири орта әср наркоманының һаллјусинасијасындан фәргләниди.

Мүгәддәс Мексика көбәләкләриндә даһа бир психи зәһәр тапылмышды. XVI әсрдә франсискаш кешиши, испанлар тәрәфиндән гарәт вә мәһв едилмиш гәдим америкән мәдәнијјәтинин тарихи вә адәтләри һаггындакы китабын мүәллифи де-Саагун һәмин көбәләкләр барәсиндә јазмышдыр. Һиндлиләр каһинләрин оwsунундан сонра дөврә вурагар гурудулмуш теонанакат көбәләкләрини јемәјә башлајырмышлар. Саагун бу ајин зијафәтини нәтичәсини белә тәсвир едир: «Бәзиләри роґс едир, аглајыр, һәлә һушуну итирмәјәнләр исә өз јерләриндә дајаныб башларыны јаваш-јаваш тәрпәдирдиләр.

Сонра Һиндлиләр, филмләрин мәзмунуну бир-бирләринә һагыл едән ушаглар кими, өз рәјаларыны бир-бирләринә данышырмышлар.

Католик килсәси тәрәфиндән тәғиб олунан мүгәддәс көбәләк ајини, кизли дә олса, давам етдирилди. Әсримизин 50-чи йлләриндә ағ сәјјаһлардан Вессон адлы бирисе учгар көндән бир Һиндлини дилә тутуб, ону вә јолдашы фотографы ајин зијафәтинә бурахмаға разы салмышды...

Вессонун көмәји илә көбәләкләр лабораторијаја дүшүшдү. Онлардан һаллјусинасија әмәлә кәтирән маддәләри ајырмашыдан багаг кимјачы Гофман көбәләкләрин тәсирини өз үриндә сынамышды.

Көбәләкләри једиклән јарым саат сонра әтрафдакыларын һамысы Мексика характери алмышды. Әбәс јерә Гофман зәһәрин тәсиринә мүғавимәт кәстәрәрәк, дунјаны нормал вәзијјәтдә көрмәјә чалышмышды. Һәкинмин көзү гаршысында көзәл һинд орнаментләри фырланырмыш, сонра тез-тез дөјишилән бојалар вә абстракт шәкилләр ахыны онун һушуну тамамилә итирмәсинә сәбәб олмушду. Алты саатдан сонра о ајылмышды.

Мүгәддәс теонанакатлардан һаллјусинасија маддәси — псилосибин (көбәләјин латынча адындан көтүрүлмүшдүр) ајырылмышды. Елә бурадача мәлүм олмушду ки, псилосибинин кимјәви гурулушу Гофманын тәчрүбәләриндән бир гәдәр әввәл бейиндә тапылмыш серотонин маддәсинин гурулушуна јахындыр.

Беләликлә, наркотик маддәләрин көмәји илә бәшәријјәт бу фикрә кәлишдир ки, дәлилик—сырф кимјәви проблемдир. Серотонинлә охшарлығын мүәјјән едилмәси көбәләкләрлә апарылан диңкәр тәчрүбәләри чох дөри шәрһ етмәкдә тәдигатчылара көмәк етмишдир. Псилосибини мүхтәлиф адамлар ичмиш вә онларын психикасына бу зәһәр мүхтәлиф шәкилдә тәсир етмишдир...

Билаваситә һиссләрә тәсир едән маддәләр дә вардыр. Гәдим Скандинавијада берсекләр адланан гошун дәстәләри вар иди (горунмајан синә, сөзүндән көтүрүлмүшдүр: берсекләр галхансыз вурушармышлар). Дө-

јүшдән багаг онлар зәһәрли көбәләк јејир вә ја онун чөвһәрини ичирмишләр. Бундан сонра онларын үзләри тызарыр вә шиширмиш, онлар гәзәбләнир, вәһиш һејванлар кими нәрилдәјир вә дөјүшә кирәрәк, багаларына чыхан һәр шәји доғрајыр вә дагыдырмышлар.

Бунлар нә чүр көбәләк имиш, дөјүшчүләр һансы психи зәһәрләри ишләдирләрмиш? Көрүнүр, буну биз өјрәнә билмәјәчәјик...

...XVI әсрдә конкиссадор Писарро вә онун ики јүз нәфәрлик гулдур дәстәси инкләр өлкәсинә — Перуја сохулдуглары заман гәрибә бир дөвләт гурулушуна раст кәлмишдиләр. Инкләр мүхтәлиф гәбиләләрин јашадыгылары бөјүк бир әразини ишғал етмиш вә орада бир нөв ибтидан фашист гурулушу јаратмышдылар. Һәр бир шәхсин бәдәни вә руһу Күнәшин оғлуна — ади инкә мөхсус иди. Бүтүн әсас вәзифәләри — губернатор, каһин, нәзарәтчи вә сәркәрдә вәзифәләрини онун һәмгәбиләләри тутмушдулар.

Өлкәнин әһалиси сәһәрдән ахшамадәк ишләјир вә мәһсулун јалныз үчдә бир һиссәсини алырмышлар.

Јүз миңләрә адамын үмуми итаәткарлығына сәбәб тәкчә нәзарәтчиләрин сајылығы илә әлағәдәр дејилди. Бүтүн өлкә коки биткисинин јарпагларыны чейнәјирди. Бу ејбәчәр биткисинин јарпагларыны сыхыб ширәсини чыхарыр вә күлә гатыб чейнәјирдиләр. О, алдадычы күмрәһлыг вә хош һисс, даһа доғрусу, еттинасызлыг һисси ојадырды. Мүгәхәссисләр кокинни әсәб системинә тәсирини сәбәбини иди изәһ едә билдиләр. О, әсәб һүчәјрәләрини норадрепалинин даһа еффеќтли гаванмасына һазырлајыр вә нейронлары нә јолла исә елә бир вәзијјәтә кәтирир ки, норадрепалин онлара кибритин кағзы тәсир кими дејил, тығылчымын барыта тәсир кими тәсир едир. Кокинни јарпагларыны чейнәјән аһама јуху лазым дејил. Белә адамлар чох аз јејирләр, онларын сүн'и олараг тәхәррүшә кәтирилмиш әсәб системи сүрәтлә вә интенсив сурәтдә ишләјиб тагәтдән дүшүр.

Кокидән адамлар күтләшир, тамамилә лагејдик, ирадәсизлик әмәлә кәлир вә бу еттинасызчасына күтлүјүн нәтичәси олараг кор-коранә итаәтлик јаранырды. Адамлар әмрлә ишләјирдиләр, евләнирдиләр; әмр-едилдикдә дүз өлүмә кедирдиләр. Ола билсин ки, бура планетин тарихиндә јекәнә наркоманлар өлкәси иди. Фатәһләр ораны јер үзүндән силдиләр. Онлар һөкмдарлары гырдыдан сонра мүғавимәт раст кәлмәдиләр.

Наркотик маддәләрә тез адәт едирләр вә бу чүр адамларын агибәти һамыја мәлүмдүр. Бејни сүн'и сурәтдә күтләшдирмәк јох, бејни бәрпа етмәк әсил инсан ишидир. Инсанын дәли олмасына сәбәб бир чох һалларда наркотик маддәләр өлмүшдүр вә бу көшф дән һазырда дәлилијин көкләрини ахтармағ, ону мүәличә етмәк үчүн истифадә олунур.

Чалышган гарышгаларын интизамлы һөјатында һамысынын рифаһы һәр бир гарышганын фәалијјәти илә бағлыдыр, лакин бурада да наркоманлара раст кәлмәк олур. Гарышга јувасына ломехуза адлы хырдача гурд сохулур. О, гарышгалары јејир, онун сүрфәләри исә гарышга «инкубатору»нун олдуғу јердә бөјүјүр. Лакин адәтән кәлмәләрә амансыз олан гарышгалар, өлүм кәтирән һәмин хырдача гурду говмурлар. Ломехузанын бәдәниндәки јаш түкчүкләр гарышгаларын ачкөзлүклә јаладыгылары маддә илә өртүлүдүр. Бу, психи зәһәрди. Ломехузаја алудә олан гарышгаларын мүрәккәб олмајан јаддашындакы бүтүн инстинктләр, бүтүн гуручулуг вәрдишләри вә ичтимаи вәрдишләр јох олур. Онлар өз вәзифәләрини, өз ишләрини унударағ, бошбошуна вурунухур, дөнә-дөнә хаин гонағын сәдәгәси үзәринә гајыдырлар.

Беләликлә, гарышга јувасы дағылыр, коллектив сәј сәјәсиндә јашаја билән дөјүшчү, гуручу гарышгалар мәһв олурлар.

Талышын сәфалы тәбиәти барәдә данышмагла туртармаз. Онун көзәл күшәләриндән бири дә Хәзәр саһилиндәки Астарадыр. Астаранын бүтүн фәсли көзәлдир.

Шәһәрин узаг кечмиши барәдә данышмаздан әввәл, гыса да олса, онун адынын етимолокијасы барәдә мә'лумат вермәк фәјдәсыз олмаз.

Астаранын ады, мәнбәләрдә, һәбелә бир сыра тарихи мә'хәзләрдә мұхтәлиф шәкилдә, «Осторо» (талышлар дејирләр) вә јахуд «Астара» шәклиндә јазылыр вә јери дә белә адландырырлар. Бу адларын һансынын даһа дүзкүн олмасыны мүәјјән етмәк үчүн јекәнә әсас тарихи фактлар, етнографик вә лексикографик мә'луматлардыр. Бу барәдә чохлу мәнбәләр нәзәрдән кеңирилмиш, һәбелә Астарадакы јашлы адамлардан да бир сыра гүјмәтли мә'лумат топлајараг, Астара сөзүчүн мә'насыны изаһ етмәк мүмкүн олмушдур.

Талышча бу јерә «Осторо» дејирләр. Бир рәвәјәтә көрә бу јерин мә'насы «Гатыр јолу» демәкдир. Башга рәвәјәтдә дејилир ки, куја мә'шүгәнин көзү габағында бир ашигә «Ас дара» һөкмү верилмишдир. Бә'зи тәдгигатчыларын фикринчә, Астаранын ады «аста» вә «ара» сөзләриндән әмәлә кәлмишдир. Мә'насы ашағы јер, алчаг јер демәкдир.

Астаранын ады барәдә, һазырда јашајан гочаларын рәвәјәтләри дә мараглыдыр. Онлар гејд едирләр ки, Астара тәрәфләрдә бир чичәк битир ки, куја онун адына гәдимдән талышлар «әлоло», бә'зән дә остора, азәрбајҗанлылар исә «астара» чичәји дејирләр. Чох мараглыдыр ки, тәбиәт елминдә һәмнин чичәјин ады «астра» адланыр. Талышча «әлол» адланан һәмнин чичәјин адына талыш нәғмәләриндә тез-тез тәсәдүф олунур.

Дејилдијинә көрә, әтирли чичәк олан «Астара» јунан аллаһы Астранын ады илә әлағәдардыр. Гәдим јунан әсәтиринә көрә Астра, Зевсин вә Фемиданын гызы, һәгигәтән вә әдаләт аллаһы дүнјанын гызыл әсринин аллаһы һесаб едилән Диканын ләғәбидир. Бу да мараглыдыр ки, һазырда әдәбијатда «Астара» јазылса да бу сөзү јерилләр «Осторо» тәләффүз едирләр.

Тарихдә Астаранын кәнд тәсәруфатына нәзәр салдыгда, ајдын олур ки, бурада јерли әһали арычылыгга мәшғул олмуш вә арычылыг тәсәруфатын әсас саһәләриндән бирини тәшкил етмишди. Арылар «астра» чичәјиндән ширә көтүрүрүрмүш. Астарада һазырланан јүксәк нөвлү бал талышын һеч јериндә јох иди. Бу барәдә ашағыдакы тарихи факты гејд етмәк ләзимдыр. XIX әсрин әввәлләриндә јашамыш тарихчи хронист Сејид Казым бәј оғлу гејд едир ки, талыш Астарасында истәһсал едилән бал кејфијјәтли вә әтирлидир. Дикәр тәрәфдән дә бу биткини әзиб сүјуну сүдә әләвә едәрәк пендир һазырлајырлар. Бу пендир дадлы вә кејфијјәтли олур. Бу үсулдан һазырда да истифадә олунур.

Астаранын тарихи һағында гәдим мәнбәләрдә мә'лумат вардыр. XVI әсрин әввәлләриндә талыш бир «өлкә» адланан териотериал идәрә бөлкүсү шәклиндә Сәфәви дәвләтинин тәркибинә дахил олур. Астара бу вахт Талыш вилајәтинин мәркәзи шәһәри иди. Астарада мәркәзи феодал синфинин мәнәфејини тәмсил едәнләр әтраф кәндләрин зәһмәткешләри һесабына јашајырдылар. Бә'зән дә јерли әһалинин һаким тәбәгәләрә гаршы үсјанлары олмушдур. Белә тарихи үсјанлардан бири 1626-чы илдә Талышда баш вермишди. Белә олдугда, Сәфәви һөкүмәти чох нараһат олмуш, үсјаны јатырмаг үчүн Астара һакими Сары ханын сарәнчамына гошун көндәрмишдир. Сары хан 7 минә гәдәр үсјанчыны гырмышдыр. Усјанчылар амансыз диван тутдуғу үчүн, шаһ Сары ханы мұқәфатландырмыш, она хүсуси рүтбә вермишдир. Һәмнин вахтдан етибарән Сары хан шаһын ән «инанылмыш» адамларындан бири олмушдур. Белә ки, бә'зән шаһ башга өлкәләрә сәфарәт көндәрдикдә онун тәркибинә Сары ханы да дахил едирди. Лакин сонракы илләрдә Астарада истиглаллијјәт уғрунда мұбаризә апармаг әһвал-руһијјәси күндән-күнә гүввәтләнирди. Бу мұбаризә биринчи нөвбәдә Ирана гаршы чеврилмишди. Белә вурушмалар нәтичәсиндә феодал Муса хан Астарада һакимијјәти әлә ала билмишдир. Муса ханын һакимијјәти дөврүндә Астара әһалисинин вәзијјәти һеч дә јахшылашмыр. Әһали ачлыг вә әзијјәт ичәрисиндә бәгулурду.

1747-чи илдә Надир шаһ өлдүрүлдүкдән сонра Талышда һакимијјәти әлә алан талыш Гара хан Астаранын мәркәз олмасындан әл чәкир вә мәркәзи Ләнкәрана көчүрүр. Чүнки бу дөврдә феодал мұһарибәләри тез-тез олурду. Феодал мұһарибәләриндән гуртармаг үчүн Гара хан өзүнә әлә бир јердә истинадкаһ сечмәк истәјирди ки, ора дүшмән тәһлүкәсиндән горунмаг үчүн әлвәришли олсун. Белә бир јер Ләнкәран иди. Талыш ханлыгынын мәркәзи Ләнкәран оландан сонра Астара әһәмијјәтдән дүшүр.

XIX әсрин әввәлләриндә Мир Мустафа ханын оғлу Мир Аббас хан һәтта Астарада мөһтәшәм бишалары белә дағыдыр, орадакы бишаларына дашыны вә диқәр материалларыны Ләнкәрана көндәрир. 1826-чы илдә Талыш ханлыгы Русија тәркибинә дахил олдуғдан ики ил сонра 1828-чи ил Түркмәнчај мұғавиләсинә әсәсэн Астара шәһәри дә ики һиссәјә парчаланыр. Бир һиссәси Иранын, диқәр һиссәси исә Русијанын һимәјәсиндә олур.

Инди социалист Астарасы бөјүк тикинти мејданыны хатырладыр, һәр јердә јарашыглы уча евләр тикилир, абадлыг ишләри апарылыр.

Фирудин ӘСӘДОВ,
тарих елмләри намизәди.

Ријазии кеолокија

Әждәр ӘЛИЈЕВ

БИРИНЧИ СӨҢБӘТ

Заманамизда, елмләрин сүр'әтлә инкишаф етдији бир дөврдә ел бир елм саһәси тапмағ олмас ки, бурада ријазиијат тәтбиғ едилмәсин. Сон заманлара гәдәр кеолокија тәсвири елм кими бахырдылар, һазырда ријазиијатын тәтбиғи илә кеоложи процесләр нәинки кејфијјәтчә, һатта кәмијјәтчә дә тәһлил олуна билир. Бу саһәдә һалә јалныз илк аддымлар атылмыш, ләкин муәјјән ишләр көрүлмүшдүр. Шүбһәсиз, ријазии кеолокија даһа сүр'әтлә ирәдиләјәчәк вә ону инкишаф етдирмәк кәңч нәсип олачәддыр.

Һазырда ријазиијат чохшаһәли кеолокија елминин бүтүн саһәләринә дахил олмушдур. Охучуларымызы јени елм саһәләри илә даһа атрафлы таңыш етмәк үчүн журналымызын бу нөмрәсиндән башлајарағ кеолокија-минералокија елмләри намизәди Әждәр Әлијевин бир нечә сөһбәтини чап едәчәјик.

КЕОЛОКИЈА ЕЛМИ НЕЧӨ ЈАРАНМЫШДЫР?

Һәр һансы бир елм чәмијјәт тарихиндә бу вә ја дикәр еһтијаж үзүндән мејдана кәлмиш, заман кечдикчә инкишаф етмиш, тәкмилләшмиш, онун тәдгигат үсуллари зәнкинләшмишдир. Кеолокија, јә'ни јер һағгында елм дә белә јаранмышдыр.

Јер күрәси бәшәр тарихиндән чох-чох әввәл мөвчуд олмуш вә инсанлар јарандығы илк күндән дәһшәтли тәбиәт һадисәләринин — су дашғынлары, вулкан пүскүрмәләри, зәлзәләләр, тәбиин јанғынлар вә с. кими «гара гүввәләр»ин шаһиди олмушлар. Тәбиәт һадисәләри бәшәријјәти мухтәлиф фәләкәтләрә уғратмыш вә бу, инсан шүүрунда силинмәз изләр бурахмышдыр. Инсанлар бир тәрәфдән дәһшәтли һадисәләрин сәбәбини ахтарыб онларга гаршы мубаризә етмәјә чалышмыш, дикәр тәрәфдән исә өзләринин јашамасы үчүн лазым олан тәбиин сәрвәтләри ахтарыб тапмаға сә'ј көстәрмишләр. Һәр ики һалда Јерин өјрәнилмәси мәсәләсн гаршыда дурмушдур. Одур ки, һәр бир дөврүн тәрәгги-пәрвәр адамлары Јер планетинин өјрәнмәк, орада баш верән дағдычы гүввәләрин сәбәбини ајдынлашдырмағ, бәшәријјәтин инкишафы үчүн лазым олан сәрвәтләрдән сәмәрәли истифадә етмәк кими муһүм мәсәләләр үзәриндә чалышмышлар.

Кеолокија елми јарандығы вахтдан бөјүк инкишаф јолу кечмиш вә һазырда нәһәнк бир саһәјә чеврилмишдир. Илк тәдгигатчылар јалныз ади мушаһидәләрлә кифәјәтләнишләр. Сонралар исә әлдә едилән мә'луматлара әсәсән кеоложи процесләрин тәснифи вә тәсвири верилмиш, бунунла да тәсвири кеолокија елми јаранмышдыр. Даһа сонралар кеолокија елми башга елмләрин, хусусән физика вә кимјанын наилијјәтләриндән истифадә едәрәк бир сыра нәзәри мәсәләләри һәлл етмишдир.

Нәзәри кеолокијанын гаршысында гојулан бир чох мәсәләләрин (фајдалы газынтыларын мәншәји, кеоложи структурларын јаранмасы, чөкүнтүләрин әмәлә кәлмә ганунлары, дағ әмәләкәлмә һадисәләри, јер тәрләнмәләринин сәбәбләри, ајры-ајры минерал вә сүхурларын әмәлә кәлмәси вә с.) һәллиндә тәдгигатчылар бөјүк чәтинликләрә раст кәлмишләр. Бу исә тәдгигат үсулларынын тәкмилләшдирилмәсини тәләб етмишдир. Заман кечдикчә кеолокија һәртәрәfli инкишаф етмиш вә мүс-

тәгил тәдгигат үсулларына малик олан голлара шаһәләнмишдир.

Муәсир кеолокија елми бир сыра елмләри өзүндә бирләшдирир.

Динамики кеолокија — Јер күрәсинин дахили вә харичи гурулушуну дәјишиклијә уғрадан процесләри өјрәнән елм.

Стратиграфија — сүхурларын лајлашма формасыны вә ардычылығыны (јашыны) өјрәнән елм.

Тектоника — лајларын јатым вә гырышығ формаларыны, гырышларын әмәләкәлмә шәраитини вә механизминин, јер габығында баш верән һәрәкәтләри вә онларын доғурдуғу дәјишикликләри, һәмни һәрәкәтләрин башвермә сәбәбләрини вә тарихини өјрәнән елм.

Тарихи кеолокија — Јер күрәсинин кеоложи тарихини өјрәнән елм.

Палеогеографија — сүхурларын әмәлә кәлдији дөврдә мөвчуд олмуш физики-географи муһити ајдынлашдыран елм.

Минералокија — минералларын кимјәви тәркибини, физики хассәсини, һәндәси формасыны, әмәлә кәлмәсини, дәјишиклијә уғрумасыны вә халғ тәсәрүфатында нечә истифадә олунамасыны өјрәнән елм.

Кристаллографија — минералларын кристал формаларынын тәснифатыны, һәндәси, физики вә кимјәви хассәләрини вә с. өјрәнән елм.

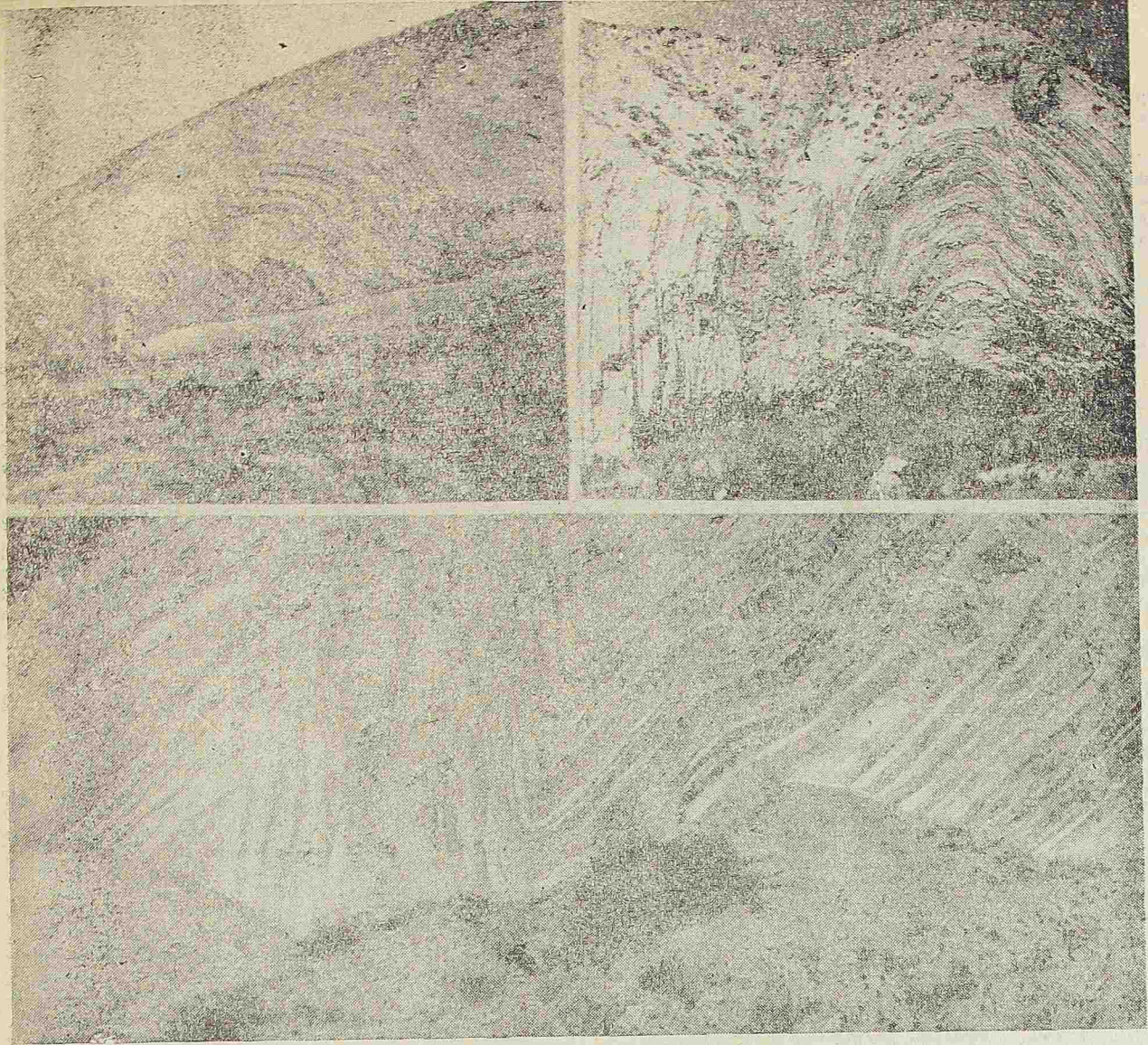
Петролокија вә петрографија — сүхурларын минероложи вә кимјәви тәркибини, гурулушуну (структуруну), тәснифатыны, јайылмасыны вә әмәлә кәлмәсини өјрәнән елм.

Литолокија — чөкмә сүхурларын тәркибини, физики вә кимјәви хассәләрини, әмәлә кәлмәсини вә инкишаф тарихини өјрәнән елм.

Фасија һағгында елм — сүхурларын тәркиб вә әмәләкәлмә шәраитинә көрә пәјланмасы ганунаујунлуғуну тәдгиг едир.

Тәтбиғи кеолокијанын да тәдгигат саһәси чох енишдир.

Һидрокеолокија — јералты суларын мәншәјини, һәрәкәт ганунларыны вә режимини, кимјәви тәркибини вә физики хассәсини, јер габығында јерләшмә ганунаујунлуғуну вә кеоложи тарихини, сулу лајларын јайылмасыны вә структуруну ајдынлашдырыр;

Шәкил 1. Лайларын тәбии гырышыглыгы (фото Н. Гагвердијевиндир) јухарыда (солдан-саға): Кәднесу чајынын сағ саһили; Тудар чајынын сағ саһили; ашағыда: Әнкихәран кәднинин јахынлығында.

Техники кеолокија — завод вә фабрик-ләрин, нәһәнж иншаат объектләринин, су-електрик стан-сијалары вә су анбарларынын тикилмәсиндән, шәһәр вә кәндләрин, көрпү вә бәндләрин салынмасында, дәмир вә шоссе јолларынын, електрик хәтләри вә су каналлары-нын, нефт, газ вә су кәмәрләринин чәкилмәсиндә, аеро-дром вә ракетадромлары, мүхтәлиф истехкам мәнәтәг-ләринин тикитиси үчүн јерләрин сечилмәсиндә, хам торпагларын мәнисәнилмәсиндә вә бир чох башга иш-ләрин лајиһәләшдирилмәсиндә кеоложи амилләрин ролундан бәһс едир (буна бә'зән мүнәндиси кеолокија да дејилир);

Фајдалы газынты јатаглары кео-локијасы — мүхтәлиф фајдалы газынтыларын лай-ларда јатым шәраитини вә формасыны, әтраф сүхур-ларла әләгәсини, саһә вә кәсйлиш үзрә пајланмасыны, онларын јер габығында јерләшмә ганунаујунлуғуну вә с. ајдынлашдыр;

Фајдалы газынтыларын ахтарышы вә кәшфијјаты — мүхтәлиф фајдалы газынтыла-рын тапылмасы вә ашкар едилмәси үсулларындан бәһс едир;

Мә'дән кеолокијасы — мүхтәлиф фајдалы

газынтыларын истисмар едилмәсиндә кеоложи амил-ләрин ролуну ајдынлашдыр.

Әлбәттә, кеолокија елминин инкишафы башга елм-ләрин тә'сир даирәсиндән дә кәнарда галмамышдыр. Кеолокијанын башга елмләрлә чалагланмасындан бир сыра јени елмләр дә мејдана кәлмишдир.

Кеолокија елминин сүр'әтлә инкишаф етмәсинә биолокија, физика вә кимја елмләри сәбәб олмушдур.

Палеонтологиканын — гәдим организм га-лыгларыны тәдгиг едән елмин, мејдана кәлмәси кео-локијада јени бир ера ачмышдыр. Сүхурларын нисби јашыны тә'јин етмәк мүмкүн олмушдур ки, бунун да әсасында бүтүн кеоложи тәдгигатлар апарылыр. Био-локија елминин мә'луматларындан истифадә едәрәк кео-локијада палеогеографиканын мүнүм саһәси олан па-леобиономија (организм галыгларына вә кео-ложи мә'луматлара әсасланараг кечмиш кеоложи дөвр-ләрдә һәјат тәрзини ајдынлашдыран елм) вә палео-екологикја (гәдим организмләрин мүнүт илә гар-шылыгы әләгәсини өјрәнән елм) мәсәләләри дә ајдын-лашдырылыр.

Кеолокија елми чографија илә бирликдә мүасир јер сәтнинин әмәләкәлмә процесини вә онун кеоложи та-

рихини өҗрәнир ки, бунун да нәтичәсиндә јени бир елм—кеоморфолокија елми јаранмышдыр.

Сон кеоложи дөврдә баш верән тектоник һәрәкәтләрин ајдынлашдырылмасында кеолокија елми кеоморфолокијанын, океанолокијанын, гидролокијанын, археолокијанын, кеодезијанын, хәритәшүнаслығын вә с. мә'луматларына вә тарихи сәнәдләрә әсасланыр ки, бунун да сајәсиндә неотектоника елми инкишаф едир.

Кеолокијанын кимја вә физика илә чалагланмасындан мұвафиг сурәтдә кеокимја вә кеофизика елмләри мејдана кәлмишдыр. Кеокимја вә кеофизика елмләринин өзләри кениш инкишаф едәрәк чох голлара шахәләнмишдыр.

Физика вә кимјанын сон наилијәтләри әсасында нүвә кеолокијасы вә радиокеолокија елмләри дә инкишаф етмәјә башламышдыр.

Механикада арашдырылан сүлб маддәләрин деформасијасы бәһси һәлә XIX әсрдән кеоложи тәдгигатларда кениш истифадә едилер ки, бунун да нәтичәсиндә кеомеханика елми јаранмышдыр.

КЕОЛОКИЈАНЫН РИЈАЗИЛӘШДИРИЛМӘСИ ВАЧИБ МӘСӘЛӘДИР!

«Бүтүн елмләр, хусусән бизим өлкәмиздә, һеч бир истисна олмадан, тәсвири вә гејри-дәгиг үсуллардан тәдричән узаглашараг, әдәди, мигдари вә дәгиг ријази асылылыг вә ганунауғунлуғдан истифадә етмәк јолу илә инкишаф едир».

Академик А. И. БЕРГ.

XX әср ријазијатын бүтүн елмләрә кениш тәтбиги илә сәвијәвидир. Һазырда тәсвири тәбиәт елмләринин чоху—биолокија, чографија, кеолокија, тәбабәт вә һәнта ичтимаи елмләр ријази тәдгигат үсулларына әл агмышдыр.

Ријази тәдгигат үсулларынын кеолокија елминә кениш тәтбигинә чох кеч башланылмышдыр. Бунун үч сәбәби вардыр. Кәлин, бу сәбәбләри ајры-ајрылығда тәһлил едәк.

1. ӨЛЧҮНҮН ӘҖӘМИЈӘТИ

«Әкәр сиз һагғында данышдығынызы өлчмәји вә ону рәгәмләрлә көстәрмәји бачарырсынызса, сиз онун һагғында нәсә билирсиниз; лакин әкәр сиз ону рәгәмләрлә көстәрә билмирсинизсә, сизин о һагда билијиниз сәтлин вә гејри-мүкәммәлдир; бу исә елми билијин башланғычы ола биләр, анчаг чох чәтин ки, һәр һансы мәсәлә һагғында олурса-олсун, сиз, беләликлә, өз мұлаһизәнизлә Елм сәвијәсинә чата биләсиниз».

Лорд КЕЛВИН.

Кеолокија елминин тәдгигат объектләринин әкәријәти дәгиг өлчүә кәлмир. Даһа доғрусун, онлары билаваситә өлчмәк мүмкүн олмур. Мәсәлән, кечмиш кеоложи дөврләрдә мөвчуд олмуш дәннзләрин дәринлији, дәннз дибиндә чөкүнтүнүн топланма сүр'әти, јер габығында баш вермиш еһтизәзи һәрәкәтләрин мигдари вә сүр'әти, галхыб-енмәнин нисбәти вә с. Бунлар кеологлар тәрәфиндән ја тәсвири јолла ајдынлашдырылыр, ја да дәгиг олмајан нисби гијмәтләрлә («аз», «чох») фәргләндирилер. Буна көрә дә кеоложи ганунауғунлуғлар дәгиг елмләрдәки кими ријази дүстурларла дејил, фәрзијәләр күчү илә ајдынлашдырылыр. Мә'лумдур ки, дүзкүн өлчү олмадыгда ријази үсуллардан истифадә етмәк дә чәтин олур. Јәгин, елә бу сәбәбдән дә Галилеј демишдыр: «Өлчүлә биләси һәр шеји өлчмәк; өлчүчүлә билмәјән шәјләрин өлчүләси етмәјә чалышмағ».

Өлчү вә рәгәмләрдән истифадә едән елмләрин он-

лардан истифадә едә билмәјән елмләрә нисбәтән јүксәк дәрәчәдә инкишаф етмәси дә буна сүбүттүр. Бөјүк рус алыми Менделеев «Өлчү башланан јердән елм башлајыр» мүддәасыны һеч дә әбәс јерә сөјләмәмишдыр.

2. ТӘДГИГАТЧЫНЫН ӨМРҮ ГЫСАДЫР

Кеоложи һадисәләрин башвермә тарихи инсан өмрүнә нисбәтән гат-гат узундур. Һәр һансы бир кеоложи просесин мұшаһидәсинә нәинки бир инсанын өмрү, һәтта бир наслин белә өмрү чатмыр. Мәсәлән, дағ әмәләкәлмәсинин сүр'әти илдә миллиметрин онда, чох вахт јүздә бири илә өлчүлүр. Белә һалда һәр һансы бир јерин дәрәзә чарпацаг дәрәчәдә галхмасы вә ја енмәси үчүн јүз мин илләр тәләб олунур. Ајдындыр ки, бу һадисәни лабораторијада тәчрүбә јолу илә өјрәнмәк гејри-мүмкүндүр. Елә бу сәбәбә көрә дә ријазијат биолокија елмләринә кеолокија нисбәтән даһа әввәл вә даһа сүр'әтлә тәтбиг едилмишдыр. Дикәр тәрәфдән, кеоложи һадисәләрин узун мүддәт әрзиндә баш вермәси кеолокијада гәбул едилмиш вахт өлчүсүнүн бизим билдиримиз физики вахтдан тамамилә фәргли олмасына кәтириб чыхармышдыр. Кеолокијада һәләлик нисби јаш тәјкин етмәк бүтүн кеоложи тәдгигатларын әсасыны тәшкил едир. Нисби јашы исә, әсасән, палеонтологичи галығлара көрә тәјкин едилрәр.

3. МИГЈАСЫН ӘҖӘМИЈӘТИ

Кеоложи һадисәләр нәинки вахт етибары илә, һәтта әһатә етдији саһәјә көрә дә кәскин фәргләнир. Кеоложи һадисәләрин башвермә саһәси һеч бир лабораторијада јерләшмир, онларын кичилдилмиш моделләри исә әкәсәр һалда истәнилән нәтичәни вермир. Буну бир мисалла ајдынлашдыраг. Фәрз едәк ки, 50°-јәдәк гызыдырлымыш ики дәмир күрә вар. Бунлардан биријин диаметри 1 метр, икинчисинин диаметри исә јер күрәсинин диаметринә бәрабардыр. Бу күрәләри тәшкил едән материалын һәр грамындан 0°-јә ендирмәк шәрти илә ејни мигдарда истилик харич едиләрсә биринчи күрәнин температуру 0°-јә дүшәр вә өз һәчмини бир гәдәр кичилтмиш олар; икинчи күрәнин температуру исә јалһыз 29°-јә енәр. Белә нәтичәнин баш вермәси бу күрәләри тәшкил едән материалдан дејил, онларын мүхтәлиф өлчүлү олмасындан ирәли кәлир. Бөјүк күрә сојудугда, һәчмин кичилмәси нәтичәсиндә бөјүк мигдарда дахили истилик баш верир. Одур ки, онун температуру 50° дејил, јалһыз 21° азалыр. Һесабламалар көстәрир ки, јер күрәси өз радиусуну 1 см кичилдәрсә 84.000.000.000.000.000.000 (84.10²¹) калори мигдарында дахили истилик баш верәр. Ајдын олур ки, бөјүк өлчүлү чисимләрдә баш верән мүхтәлиф просесләр кичик өлчүлү чисимләрдә олдуғундан кәскин сурәтдә фәргләнир вә одур ки, кеоложи һадисәләрин баш вердији бөјүк саһәләрин мигјасча кичилдилмиш моделләри үзәриндә тәчрүбә апармағла бу һадисәләрин ајдынлашдырылмасында бөјүк сәһвләрә јол верилмәси мүмкүндүр.

Әкәр дағ чајларынын саһилләринә диггәт јетирмиш олсаг, мүхтәлиф тәркибли вә галһыллыгы сүхур тәбәгәләринин палтар гырчыны кими гыршыдығыны көрәрик (шәкил 1). Һәмин гыршыларын әмәлә кәлмәсини кичилдилмиш моделләр үзәриндә апарылан тәчрүбәјә көрә ајдынлашдырмағ сон дәрәчә чәтиндыр. Одур ки, һәлә индијә гәдәр гыршыларын мәншәји һагғында әсасландырылмыш нәзәријә јохдур.

«Мигјас еффеќти» чәтинлијинин арадан галдырылмасында сон заманлар инкишаф етмиш «охшарлыг нәзәријәси» бөјүк әһәмијәт кәсб етмишдир ки, бунун да сајәсиндә јени бир елм—экспериментал тектоника вә јахуд тектонофизика јаранмаға башламышдыр.

ВӘ ИНЧЭСӘНӘТ

Бизим эсримизи адәтән елм әсри адландырырлар. Әсримизә бу чүр ад верилмәсинин сәбәби нәдир, нә үчүн әсримиз елм әсри кими сәчијјәләндирилди?

Нәзәријјәчи физик Ј. Фајнберг «Ади вә гејри-ади» адлы мәгаләсиндә бүтүн билик сәһәсиндә кениш јајылмыш «елм әсри» мәфһумуну изаһ етмәјә чалышмышдыр. Бу изаһы гәнаәтбәхш һесаб етмәк олмаз. Бу мәфһуму дүзкүн изаһ етмәк үчүн һәр шејдән әввәл белә бир суала чаваб вермәк лазым кәлир: елм һәмишә мөвчуд олмушдур, бәс, нә үчүн јалныз ХХ әсрин икинчи јарысы елм әсри адланмаг имтијаз вә һугугуну әлдә едә билмишдир? Бу барәдә Фајнберг јазыр: «һазырда елм өзүнүн билаваситә фәалијјәт сәһәсинә чәмијјәтин нисбәтән даһа чох һиссәсини чәлб едә билмишдир» вә «елми кәшфләрлә елми наилијјәтләрин һәјата кечирилмәси арасындакы вахт инсан өмрүндән о гәдәр гыса олмушдур ки, һәтта бу мүддәт инсанын психи аләминин тәшәккүл тапмасы мүддәтини тәшкил едән өмүр һиссәсиндән дә аз бир вахты әһәтә едир». Бу исә ајдындыр. Статистика кәстәрир ки, бәшәријјәт ики мин илдән бәри әхз етдији биликләри 1945-чи илдән бу күнә гәдәр икигәт артырмышдыр. Әсримизин ахырында һәр јени нәсил өзүндән әввәлки нәслә нисбәтән 8 дәфә чох билик мәннимсәмәли олачагдыр. «Елм әсринин» маһијјәти дә бундадыр.

Лакин елми тәфәккүрүн јајылмасы вә интенсивләшмәси, зәканын камилләшмәси илә инчәсәнәт арасында гаршылыгыла әлагәләр нечәдир? Башга сөзлә десәк мүасир дөврүн габагчыл, башлыча тәмајүлү мүасир инчәсәнәтдә вә хүсусилә сәһнә сәнәтиндә нечә әкс олунур?

Мүасир инсан һәјатынын әсас мәзмунуну тәшкил едән мүхтәлиф мәлүмәт тәфәккүрүн ассиасиәтив гурулушуну инкишаф етдириб дәринләшдирир. Ассиасиәтија исә мәнәви (психи) фәалијјәтин тәмәлидир. Бу вәзијјәт неч шүбһәсиз мүасир инсанын мүнәсибәтләриндә вә демәли мүасир инчәсәнәтдә дә өзүнү кәстәрир, Елм вә техника әсриндә һиссијјәт даһа бөјүк ичтимал маһијјәт, идејалар исә даһа чох һисси маһијјәт кәсб етмишдир.

Украјналы алим В. Кубланов јазыр ки, мүәјјән тәфәккүр сәвијјәсиндә (тәфәккүрүн нәзәри сәвијјәси нәзәрдә тутулур) мүчәррәд анлајышлар һәгигилик, јәни мөгсәдәујғунлуг вә әхлагилик мејарындан әләвә, бир дә һиссијјәт ахыны доғурмаг габилијјәти газаныр. Бу, чох доғру мұшаһидәдир. Бу мұшаһидә кәзәл, гәшәнк фикир вә с. кими чох кениш јајылмыш бир анлајышын даһили мәнә вә тәбиәтини изаһ етмәјә имкан верир.

Б. Ананијев өзүнүн «Һисси идрак психолокијасы» китабында јазыр: «Ассиасиәтијалар һисслә нәтичә, емосија илә иради һәрәкәт вә фәалијјәт арасында бир јер тутур вә характерин хүсусијјәтләринә мүәјјән тәсир кәстәрир. Бунунла да ассиасиәтијаларын мүрәккәбләшмәси нәтичәсиндә инсанын мәнәви аләмидә вә бу аләмин тәзаһүрләриндә бөјүк дәјишикликләр баш верир».

Мүасир инсан һәјатынын сәфәрбәр вәзијјәти тәбин олараг инсан психолокијасынын кәркинләшмәсинә кәтириб чыхарыр. Бу, јени бир просес дејилдир. Һәлә һекәл һисси сәһәјә нисбәтән идрак сәһәсиндә елмин кетдикчә артан әһәмијјәтиндән бәһс етмишди. Лакин алман филозофунун сәһви онда иди ки, о, һәмин фикирдән мәнәнасыз нәтичәләр чыхарырды. О, инанырды ки, һисси идрак сәһәси кетдикчә мәнһудлашачаг вә нәһәјәт јох олуб кедәчәкдир. Тарихи инкишаф фактлары һекәлин һагсызлыгыны сүбут етди. Әслиндә бу просес башга јола кетди. Рационал чәһәт һәм дә емоционал чәһәтә чеврилди вә әксинә. Тәбини ки, бунлардан неч бири јох олуб кедә билмәзди, чүнки бу, инсан идракынын бүтөв бир сәһәсинин мејдандан чыхмасы вә мүһит даһилиндә инсанын өз һәрәкәтләрини тәнзим етмәк бачарыгынын итирилмәси демәк оларды. Мәсәлә јалныз ондадыр ки, бу ики идрак пилләләринин доминатлары мүхтәлиф дөврләрдә мүхтәлиф олур. Зәманәмизин тәмајүлләри ләззыми гәдәр ајдындыр. Елә мұбаһисәләрә сәбәб олан да һәмин тәмајүлләрдир.

Елм әсриндә инчәсәнәт проблеми чәмијјәтдә даһа чидди мараг доғурмушдур. Бу проблем Мехикода VIII Бејнәлхалг фәлсәфә конгрессиндә мүзакирә едилмишди. Белчика алыми Л. Рејмеккер гәрб фәлсәфәсиндә чох кениш јајылмыш белә бир фикир ирәли сүрмүшдүр ки, «елмин тәрәггиси илә инсанын дәјишмәз маһијјәти арасында конфликт вардыр. Ријазни тәфәккүрүн инкишафы бејини, зәканы гурудур, техника инсаны кобудлашдырыр, тәбиәти инчә дујмаг бачарыгыны азалдыр...» Рејмеккер классик инчәсәнәтин тимсальна әсасланараг сүбут етмәјә чалышыр ки, инсанын емоционал вә интеллектуал маһијјәти дәјишмәздир.

«Бүтүн буржуа философлары елми-техники фикрин јүксәлишини вә инсанын әхлаги шүурунун керилијини дөнә-дөнә гејд едирдиләр. Тәбини ки, совет алимләри елми тәрәгги илә инчәсәнәтин гаршылыгы мүнәсибәтләринә, инсанын емоционал аләминин сабитлијинә бәсләнән белә бахышларә шәрик чыха билмәздиләр. Совет елми бу проблеми ашағыдакы шәкилдә һәлл едир: «...мәнәви һәјатын мүхтәлиф сәһәләри гејри-бәрәбәр инкишаф етсә дә, әхлаг да, инчәсәнәт дә тәрәгги јолу илә ирәлиләјир». (М. Н. Руткевич. «Фәлсәфә вә мүасир дөвр» «Елми-техники тәрәгги вә инчәсәнәт» мәчмуәси, сәһ. 61).

Совет елми, инчәсәнәтлә мүасир елм арасында реал гаршылыгыла әлагәләри өјрәнир, лакин о бу әлагәләри тәдгиг едәркән елми бүтә чевирмир, фетишләшдирир, мөвчуд зиддијјәтләри антагонист зиддијјәтләр дәрәчәсинә галдырмыр. Бунун да нәтичәсиндә совет инчәсәнәти нә һөкүманлығы гаршысында чашыб галмыр, о, елми фетишләшдирмәкдән азалдыр. Буна көрә дә буржуа сәнәтшүнаслыгында арды-арасы кәсилмәјән сөһбәтләрә сәбәб олан «ракет услублары» совет инчәсәнәтинә ја-

*Елмин досту өлдүктөн сонра сү-
мүклери торпагда чүрүсө да, абеди
жашаыр; надан жер үзөрүндө жашаса
да, өлүдүр,*

СӘДИ.

банчыдыр. Маммэд Чөфөр Чөфөров «Азери нәсринин тәрэггиси уғрунда» мөгаләсиндә гејд едир ки, милли инчәсәнәтимиздә белә хәстәлијин тәзаһүрләри, рүшејмләри вардыр; маһын үслубуну бутләшдирмәк тәмајүлү мөвчуддур. Елм инчәсәнәтә гејд-шәртсиз тә'сир көстәрир, лакин бу тә'сирин маһијјәти ракет үслубу тәрәфдарларынын дүшүндүкләри кими дејилдир.

Сов.ИКП Програмында коммунизм гуручулугу дөврүндә ичтимаи һәјәтин бүтүн саһәләринә елмин һәлләдичи тә'сириндән бәһс олунур. Инчәсәнәт, мә'лум олдуғу кими, ичтимаи шүүр формаларындан биридир. «Ичтимаи шүүрда нәзәри дүшүнчә илә ади дүшүнчә, нечә дејәрләр, ики сәвијјә тәшкил едир». (В. Келле, «Ичтимаи шүүрун гурулушу»). Зәманәмизин башлыча вәзифәси јени инсан тәрбијә етмәк — чәмијјәтин бүтүн үзвләринин нәзәри шүүруну јүксәлтмәк зәрурәтилә әләгәдардыр. Елми дүнјакөрүшүн ишләјиб һазырланмасы, үмуми мәдәни сәвијјәнин јүксәлдилмәси, хүсуси елми билликләрә јијәләнмәси — бүтүн бунлар күтләләрин нәзәри шүүрунун ваһид формалашмасы просесинин мүхтәлиф чәһәтләридир.

Беләликлә да, мүасир инсанын мә'нәви симасы, јә'ни онун гаврама вә әкс тә'сир габилијјәтинин сәчијјәси онун јашадығы идејалар әләминдән вә шәхси идрак сәвијјәсиндән асылдыр. Елм әсриндә тәбиин ки, нәзәри шүүр мүасир инсанын мә'нәви симасына тә'сир көстәрир. Беләликлә, гејд етмәк лазымдыр ки, јени инсан тәрбијәси ишиндә елми билликләрин бөјүк әһәмијјәти вардыр. Даһа јүксәк олмағ е'тибары илә шүүрун нәзәри сәвијјәси ади шүүр сәвијјәсинә нисбәтән мә'нәви әләмин даһа чох мүрәккәб сурәтдә тәшкил олунмасыны мүәјјән едир. О, јалныз шәхсијјәтин марағ даирәсини формалашдырмағла галмыр, һәм да емосионал-иради әләмә тә'сир көстәрир.

Бүтүн бу дедикләримиздән белә нәтичә чыхармағ олар ки, елм әсри чәмијјәтин шүүрунда идеоложи тәбәддулат доғурмамыш, лакин һиссијјат, әһвали-руһијјә, адәт, вәрдишләр шәклиндә ифадә олунан ичтимаи психолокија мүәјјән дәјишикликләрә уғрамышдыр. Ичтимаи психолокијада баш вермиш бу дәјишикликләр гә'и оларағ мүасир инчәсәнәтин ифадә васитәләринә вә үслубларына тә'сир көстәрмишдир.

Мүасир дөврдә инчәсәнәтлә елмин гаршылығлы әләгәләри проблемни инчәсәнәт тәдгигатчыларынын фикрини мәшғул едир. Бүтүн тәдгигатчылар елмлә инчәсәнәтин әләгәсинин кејфијјәтчә јени маһијјәтинә хүсуси диғгәт јетирирләр. Д. Данин өзүнүн «Мүмкүн һәлләр» мөгаләсиндә бу мәсәләни марағлы шәкилдә гојур, ону бир чох чәһәтдән нәзәрдән кечирир. Н. Дмитријјева «Мүасиримизин бәдиин дүшүнчәси» адлы мөгаләсиндә мүасир дөврдә елм вә инчәсәнәтин әләгәси проблемини нәзәрдән

кечирәрәк гејд едир ки, зәканын гүввәтли ишинин икинчи чәһәти интенсив, мүрәккәб емосионал һәјәтдән ибарәтдир. Мүасир гәһрәман доғрудан да кетдикчә даһа чох шеј билән, һәр шеји ағылла, фикирлә јохлајан, кәркин сурәтдә тәһлил едән, шүүрлу оларағ ахтаран бир инсандыр. Онун емосијаларынын өзү белә кетдикчә тәфәккүр әләмилә даһа дәриндән гајнајыб гарышыр. Лакин бунун нәтичәсиндә емосијалар зәифләмир, әксинә, бәшәријјәтин һәлә ушағлығ дөврләриндә олдуғу гәдәр биләваситә вә ачығдан-ачыға мејдана кәлмәсә да сон дәрәчә кәскинләшир.

Мүәллиф, сонра, тәәсүфлә гејд едир ки, инчәсәнәт һеч дә һәмишә вахтында һиссијјәтин бу јени итилијини, дәринлијини вә јеткинлијини ифадә едән дил тапа билмир. Мөгаләдә бир зиддијјәтли мұлаһизә олмасајды, бүтүн бунларла разылашмағ оларды. Мөгалә мүәллифи елми, инсанын әгли фәалијјәтилә әләгәләндирир, емосијалар саһәсини исә инчәсәнәтә верир. Бу әсас, әзәли мүддәә сон тезисә зидд кәлир, һәгиғи вәзијјәти емосионал саһә илә рационал саһәнин јахынлашмасы вәзијјәти илә тәзәд тәшкил едир.

Дмитријјева проблемни маһијјәтини дүзкүн баша дүшмәклә бәрәбәр тәдгигатчыларын бу саһәдә бурахдығлары сәчијјәви сәһвә өзү дә јол верир. Дмитријјева мүасир инсанларын бәдиин шүүруну дәрк етмәјә чалышарағ сорушур: «Дүнјаја рационал бахышлы бу өзүнәмәхсус чәсарәтли тәхәјјүл әсримизин бәдиин шүүрунун јени-јени тәшәккүл тапан хүсусијјәти дејилми?». Сонра өзү чаваб верир: «Тәхәјјүлүн ганадландырдығы диалектик фикир мүасир елми ирәлијә доғру апарыр, диалектик фикирин тәрбијә едиб истигамәтләндиридији чәсарәтли хәјал исә мүасир инчәсәнәти јарадыр. Онларын арасында тәзәд јохдур».

Лакин бүтүн чәһдләринә бахмајарағ, Н. Дмитријјева һәр һалда емосионал кејфијјәтләрә рационал хүсусијјәтләр саһәси арасында лүзүмсүз кәскин һәдд гојур. Һәлә 1923-чү илдә И. Гирн «Инчәсәнәтин мәншәји» адлы китабында инчәсәнәтдән бәһс едиркән ону «дүјгүнүн зәһни, дүјгүнүн фикри чәһәтдән әсастандырылмасы» алландырмышдыр. Инсан идракынын пилләләри бир-бирилә әләгәдардыр, һәм дә бу һеч дә онларын һазыркы, мүасир гаршылығлы әләгәләринин әләһиддә бир әләмәти дејилдир.

Ким тәхәјјүл илә фикир арасында кәскин һүдуд мүәјјән едә биләр? Бу чүр һәдд, һүдуд мөвчуд дејилдир.

Тәхәјјүл Нјутон Биномунун чазибә ганунуну, «Тристан вә Изолда һағгында кәдәрли повести», «атомун парчаланмасыны, Ленинградда Адмиралтејства бинасыны, Левитанын «Хәзан»ыны, «Марселҗоза»ны, радиону, електрик ишығыны, шаһзадә һәмлетини, нисбиллик нәзәријјәсини вә «Бемби» филмини јаратмышдыр. Бәли, бәли, емосионал вә зәһни саһә һәмишә јахын вә гаршылығлы сурәтдә әләгәдар олмушдур; бәс, онда бунларын мүасир инсан әләмини мүәјјән едән һазыркы гаршылығлы әләгәләринин маһијјәти нәдән ибарәтдир? Јени јаранан һәр бир шеј бу вә ја диқәр дәрәчәдә көһнәдән инкишаф етмиш јени формадыр, лакин бу инкишафда тәркиб үнсүрләринин нәзәрә чарпан гисмләри мүәјјән тәбәддулат уғрајыр ки, бунун да нәтичәсиндә кејфијјәтчә бағша чүр олан бүтөв бир тәркиб мејдана чыхыр». (Н. Дмитријјева—«Вопросы литературы», 1961, № 7, сәһ. 69) бәс, онда бизим дөврүмүздә елмлә инчәсәнәтин әләгәләриндә кејфијјәтчә јени олан шеј нәдән ибарәтдир?

Мә'луматларын топланмасы инсанын бүтүн әмәлләриндә, әхлағи кејфијјәтләриндә — онун психи әләминдә, мәнтиғи дүшүнчәсиндә, мә'нәви вә мадди мәдәнијјәтиндә вә саир чәһәтләриндә тәнзим олунуб системләндирилир. Мүасир һәјәтин сәчијјәви чәһәти онун елми мә'луматла зәнкин олмасыдыр, һәм дә шүбһәсиздир ки,

о, жарадычылыгыда, һәм шүүрлү вә һәм дә бә'зән гејри-шүүрлү олараг, интуктив сурәтдә тәзаһүр едир.

Психолокијада баш верән дәјишикликләр инчәсәнәтин дилинин дәјишмәсинә сәбәб олур, һалбуки, инчәсәнәтин мәзиуну ејни заманда һәмишә психолокија илә бағлыдыр. Дәғи биликләрин јајылмасы инчәсәнәт сәһәсинә һәрчәһәтти тә'сир көстәрир. Ј. Фејнберг гејд едир ки, белә шәраитдә сәнәткар «конкрет билик мәчмууна малик олмалыдыр, һәм дә өзүнү елми сурәтдә дүшүнмәјә өјрәтмәли, бу кејфијјәти өзүндә тәрбијә етмәли, елми сурәтдә дүшүнмәк интизамына адәт етмәлидир». О, өз фикрини белә инкишаф етдирир: «Дәјишикликләр елмин пешәкарлыг чәһәтини, онун өзүнә мәхсус чәһәтләрини, мүтләг «дәф етмәк» үчүн дејил, әдәбијјатла инчәсәнәтин чәмијјәтин елм вә техникаја үстүнлүк верән кениш тәбәғәләрилә әдәбијјат вә инчәсәнәтин дахили әләмләринә нүфуз едиб тә'сир көстәрмәк истәдикләри вә тә'сир көстәрмәли олдуғлары адамларла гаршылыгы әләгә, анлајыш јаратмағ үчүн лазымдыр». Идракын емосионал сәһә үзәриндә нәзәрәт етмәси онун ифадә тәрзинин специфик хүсусијјәтини шәртләшдирәрәк, беләликлә дә инчәсәнәтин әсрин, дөврүн тәләбинә ујғун мәзмун вә услубуну мүәјјән шәклә салыр.

Елм һәмишә конкрет олмушдур. Елмин һөкм сүрдү-јү әсрин маһијјәтини, ичтимаи һәјатын бүтүн сәһәләриндә вә инчәсәнәтдә баш верән процесин маһијјәтини тәшкил едән дә будур. Бу маһијјәт инчәсәнәтин мәһз услубунда әкс олунур.

А. Марченко өзүнүн «Сәјаһәтләр вә гајытмалар» әд-лә әсәриндә мүасир бәдии услуб үзәриндә апарылан ма-рағлы мүшаһидәләрдән бәһс едәрәк көстәрир ки, әсәр-ләр диалектик мүбаһисә—«тезис, антитезис, синтез ру-һунда гуруланды инчәсәнәтдә истигамәт тәдгигатә, өј-рәнмәјә, идрака јөнәлдилір».

Мусигидә дә буна бәнзәр бир чәһәт мүшаһидә еди-лир. Зәманәмизин ән көркәмли вә истә'дадлы бәстәкар-ларындан олан Гара Гарајев һағгында Д. Шостакович белә јазыр: «Гарајевин мусигиси үчүн узунчулуг кими кејфијјәт јабанчыдыр. Онун мусигиси өзүнүн чидди су-рәтдә дүшүнүлмүш үмуми планы илә фәрғләнир, кон-структив мәнтиги илә фәрғләнир, бу мәнтиг әсәрин об-разлы мәзмунунун инкишаф мәнтиги илә һәмишә мөһ-кәм сурәтдә бағлыдыр».

Совет балетинин бөјүк мүтәхәссиси вә тәдгигатчысы олан В. Чистјакова бу фикри давам етдирәрәк јазыр ки, «совет балети һәјаты дәриндән тәһлил етмәјә даһа чох мејл көстәрир (сөһбәт «Мәһәббәт әфсанәси» балетиндән кедир—А. С.). О, мүасир балетин фәлсәфилијини ајрыча гејд едиб көстәрир ки, инчәсәнәтдә мүасир услубун кениш јајылмыш олан сәчијјәви хүсусијјәти «конструктив мәнтиг»дән, «психоложи кејфијјәт»дән, «дәрин тәһлил»дән, «фәлсәфәлик»дән ибарәтдир. Бунлар емосионал вә рационал сәһәләрин бир-биринә јахынлаш-масыны сүбүт едир.

Билијин кениш јајылмасы илә јанашы олараг, үфүг-ләри көрүнмәјән бу һәдсиз биликләрә, мә'нәви сәрвәтә јијәләнмәк сәһәсиндә инсанын мүәјјән мөһдуд-луғу һағгындакы тәсәввүр дә мөһкәмләнир. Бу чүр әгидә вә елми тәфәккүр тәрзи мүһакимләри гәтиләш-дирмәкдән мәһрум едир, һадисәләри һәртәрәфли тәһ-лил етмәјә алышдырыр.

К. Паустовски дејир ки, Чеховун һәким олмасы онун јалныз инсанлары өјрәнмәјә, танымаға көмәк етмәклә галмамышдыр, бу, јазычынын услубуна да тә'сир көс-тәрмишдир. Чехов һәким олмасајды, мүмкүндүр ки, скалпел кими чох кәскин, дүзкүн нәср әсәри јарада бил-мәзди».

Дјурренмат өз жарадычылыгы һағгында белә дејир:

«Мән дә ријазиијатчы вә физикләр кими мүмкүн олан инсан әләгәләринин моделләрини жарадырам». Дүнја-нын чох көркәмли драматургу олан бу шәхсин ифадә тәрзинин өзү дә— ифадәннин елми чәһәтдән дәғиглији дә сәчијјәвидир.

Тамамилә тәбиндир ки, билијин һәр јердә, һәр тә-рәфдә кениш јајылмасы дөврүндә тәфәккүр әввәлләр нү-фуз едә билмәдији сәһәләрә дәриндән нүфуз етмәјә баш-лајыр. Бунунла әләгәдар олараг тәдгигатчылар инту-исија сәһәсинә, жарадычылыг процесини сирләринә вагиф олмаға чан атыр, буна бөјүк марағ көстәрирләр.

Бреһт бу барәдә белә јазыр: «Бир гајда олараг бе-лә һесаб едирләр ки, «...өзүнү дәрк едән шаир гагилин дахили һәјәчан вә дүјғуларыны тәсвир етмәји бачар-малыдыр. Белә күман едилер ки, бу чүр һалларда шаирин өз гәлбинә нәзәр салмасы кифәјәтдир, ахы, бир дә ки, бундан башга тәхәјјүл дә мөвчуддур. Бир сыра сәбәб-ләр үзүндән мән мәсәләнин бу чүр әлverişли вә асан сурәтдә һәлл едилмәсинә ширин үмид бәсләјә билмәрәм... Мүасир психолокија... мәнә мүәјјән һадисәни тамамилә башга шәкилдә шәрһ етмәјә көмәк көстәрән идрак вер-мишдир: Хүсусилә мән социолокијанын мә'луматлары-ны да нәзәр алмыш олсам, һабелә сијаси игтисадла та-рихи јадымдан чыхартмасам». Дүнјаны дәрк етмәк үчүн мүасир сәнәткәрын бүтүн зәрури көмәкчи вәситәләри чәлб етмәсинин лазым олдуғу һағгындакы фикри Бреһт ардычыл олараг инкишаф етдирир. «Емосионал тә'сирин идракдан ајрылдығы үчүн зәифләмәси һағгында, раси-онал мејилләрин күчләнмәси нәтижәсиндә онун јенидән төрәмәси һағгында» илк фикир сөјләјән демәк олар ки, Бреһт олмушдур. Бу анчағ, емосијалар һағгында тама-милә сәһни тәсәввүрү олан адамы тәәччүбләндијрә би-ләр. Чүнки инчәсәнәтдә расионал моментә мејл емоси-јаны өлдүрмәк дејил, әксинә ону јенидән чанландыр-рарағ јени сәвијјәјә галдырмагдан ибарәтдир. Бу, мүа-сир чәмијјәтин емосионал һәјатынын сәчијјәви тәзаһү-рүдүр.

Емосијанын фикир сәһәсинә бу чүр дахил едилмәси тәмајүлү мүасир совет инчәсәнәтинин вәзифәләринә ча-ваб верирми?

Н. Дмитријева белә һесаб едир ки, мүасир бәдии тәфәккүр «кениш мигјаслыдыр, елә бөјүк үмумиләшдир-мәләрә габилдир ки, бу чүр үмумиләшдирмә һәлә та-рихдә һеч бир заман мөвчуд олмамышдыр. һәм дә бу үзви сурәтдә онун «тәдгигатчылыг» характериндән, бә-дии емосијаларын зәһни чәһәтдән јүксәк сәвијјәдә ол-масындан ирәли кәлир».

Гејд етмәк лазымдыр ки, инчәсәнәтдә емосија илә зәканын јахынлашмасы нәинки јалныз ичтимаи били-јин нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк процесини әкс етди-рир, ејни заманда, бу өз нөвбәсиндә, һәмин процесин өзүнү дәринләшдирер. Јени «елм әсри» инчәсәнәти, је-ни әхлаги кејфијјәтләрә малик инсан тәрбијә етмәк, чох бөјүк инсанпәрвәрлик вәзифәләрини даһа фәал вә тә'-сирли шәкилдә јеринә јетирмәк үчүн зәрури биликлә силаһландырыр.

Елмләри өјрәниб онлары тәтбиғ етмәјән адам торпағы шумлајыб, амма әкмәјән адама бәнзәјир.

«Сәди»

Бир күн Бир кечә Пиргулуда

Хәзәр дәнизи сәһилләриндән тутмуш Бузлу Шимал океанына гәдәр кениш эразидә олан һәр чүр иглим шәраитини өзүндә әкс етдирән республикамызын тәбиәти мислсиз көзәлликләре маликдир. Јолум Шамаһыја дүшүб, дәниз сәвијәсиндән 1.505 метр һүндүрә—мәшһур Пиргулу дағынын этәклеринә галхмышам. Ашағыда, Шамаһыда вә Шамаһыдан да ашағыларда—дүзләрдә јайдыр, һәр тәрәфдә чырчырамалар чырылдашыр, јухарыларда—дағларын дөшләриндә исә баһар елә бил ки, јеничә кириб. Әсрәнкиз чичәкләр әтрафа хош бир әтр јайыр, бүлбүлләр охујур, дурналар учур, гарталлар гыј ауруб бәјаз булудларын гојнунда сүзүр, сулар шырылты илә ахыб кедир. һара бахырсанса, көрүрсән: бу торпағын һәр сәпти, һәр гарышы көзәлликләрдә долудур. Будур, јухарыда Пиргулу дағынын зирвәси көрүнмүр вә ушаг чағларында олдуғу кими, бир анлыг мәнә елә кәлир ки, адам әлине узун чубуг көтүрүб дағын кәлләсинә галхса көјә, булудлара чата биләр. Сонра көзләрим үфүгләрә тәрәф зилләнир: шагга-шагга, чәркә-чәркә бөлүнмүш јамјашыл үзүм бағлары илә дөрд тәрәфдән мүһасирәјә алынмыш Шамаһы ајдын көрүнүр.

АСТРОНОМЛАР ШӘҺӘРИ

Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын астрофизика рәсәдханасы јерләшдији Пиргулу дағынын әтәји тәбиәтин фүсункар бир дијары олмагдан башга, ејни заманда шәһәрдир: чох мәртәбәли јашајыш биналары, асфалт күчәләр!.. Бурада анчаг шәһәрдә олан завод вә фабриклар јохдур, онлары Пиргулу дағынын этәклериндә, сәләләниш шәкилдә гурашдырылмыш мүхтәлиф телескоплар әвәз едир. Рәсәдхананын елми ишләр үзрә директор мүавини, физика-ријазиијат елмләри намизәди Ортај Һүсејновла көрүшүрүк. Илк нөвбәдә бизи бир мәсәлә марагландырыр:

— Рәсәдхананы нә үчүн Бақыда, лап елә Академија шәһәрчијиндә тикмәјибләр? бу мәгсәд үчүн Пиргулу дағынын этәклерини сечибләр?

— Рәсәдханалары, хүсусән астрофизика рәсәдханаларыны һәр јердә тикмәк олмаз! Астрофизика сәһәсиндә даһа јашы елми нәтичәләр әлдә етмәк, көј чисимләри шәкилләринин јүксәк кејфијәтли олмасы үчүн елә мүвафиг јер олмалыдыр ки, бурада һава оптик чәһәтдән чох дөјишкән јох, бирчинсли олсун. һаванын оптик чәһәтдән бирчинсли олмасы исә онун сыхлығындан, температур вә рүтүбәтиндән асылыдыр. Гуру иглими олан рајонларын, хүсусән дағ рајонларынын һавасы исә бу чәһәтдән даһа чох әлвершилидир.

— Бир чох елмләрә нисбәтән даһа чаван олан астрофизика елминин әһәмијәти, имканлары вә әлдә етмиш олдуғу сон наилијәтләр һаггында нә дејә биләрсиниз?

— Астрономија чох гәдим бир елмдир. Бу елмин Азәрбајчанда тәшәккүл тапмасындан данышаркән Мараға рәсәдханасындан вә бу рәсәдхананын баниси вә Азәрбајчан астрономларынын сәләфи бөјүк алим Нә-

сирәддин Тусидән (1207—1272) гыса да олса сөһбәт ачмамаг олмаз. Мәлумдур ки, Мараға рәсәдханасы 1259-чу илдә тәшкил едилмиш вә јарым әсрә гәдәр фәалијәт көстәрмишдир. Бу рәсәдхана чох тез бир заманда Јахын вә Узак Шәрг өлкәләриндә, һабелә Авропада мәшһур олмуш, һәтта XIII әсрдә Чиндә рәсәдхана гуруларкән онун бир чох чиһазлары Марағадан апарылмыш лајиһә вә моделләр әсасында һазырланмышдыр. Азәрбајчанлылар бир мәсәләјә көрә даһа чох фәхр едә бяләрләр: Мараға рәсәдханасында елми-тәдгигат ишләри апаран јүздән чох мәшһур алимин елми әсәри, хүсусән Нәсирәддин Тусинин астрономија, ријазиијат вә физика елмләринә даир јазмыш олдуғу 100-дән артыг елми әсәр һазырда дүнја елм хәзинәсиндә чох гијмәтли инчиләрдән сәјилыр. Лакин астрономијанын бир бөлмәси олан астрофизика, хүсусән астрофизика рәсәдханасы республикамызда сон илләр тәшкил олунмушдур. Бу елм көј чисимләринин физики хүсусијәтләрини, бу чисимләрдә кедән физики просесләри өјрәнир. Физики ганунлара әсасланан астрофизика инди мүасир физиканын ән мүһүм мәсәләләринин һәллиндә вә тәбиәтшүнәслыг елминдә бөјүк әһәмијәти ондадыр ки, бу елмин өјрәндији бир чох объектләрдәки физики шәраити һәләлик ади елми-тәдгигат лабораторијаларында јаратмаг мүмкүн дејилдир. Зәнкин мүшаһидә дәлилләри олмадан астрофизика елминдә һеч бир әһәмијәтли нәтичәләр әлдә етмәк мүмкүн дејилдир. Бу мүшаһидә дәлилләринин топланмасында рәсәдханамызын ролу чох бөјүкдур. Астрофизика чох кениш елм сәһәси олдуғундан ону бир рәсәдхана илә әһәтә етмәк чәтиндир. Она көрә дә инди рәсәдханамызда тәдгигатлар әсасән Күнәш вә улдуз физикасы сәһәсиндә апарылыр. «Күнәш хидмәти» адланан мүшаһидә — тәдгигат ишләриндә дүнјанын 40-а гәдәр рәсәдханасы иштирак едир. һазырда Күнәши тәдгигат едиб өјрәнмәк үчүн әсасән хромосфер-фотосфер телескопундан вә коронограф адланан чиһаздан истифадә олунур. Онлардан башга, Күнәш атмосферини өјрәнмәк үчүн диқәр даһа күчлү чиһазлар — үфији вә шагули телескоплар да вардыр. Бу чиһазларын көмәји илә Күнәш атмосферинин, Күнәш үзвләринин спектрләри алыныр вә онларын тәһлили әсасында Күнәш атмосфериндә вә үзвләриндә — күнәш ләкәләри, онун мәш'әлләри, алышмалары — кедән мүрәккәб физики просесләр өјрәнилир.

2 МЕТРЛИК ТЕЛЕСКОП

Шамаһы астрофизика рәсәдханасында гојулмуш 2 метрлик телескопун јерләшдији бинаја узагдан бахдыгда адамын нәзәриндә Бақы сиркинин мөһтәшәм бинасы чанланыр. Бу телескоп өз бөјүклүјүнә көрә ССРИ-дә икинчи јери тутур. Мүһәндис Јашар Мәммәдов дејир:

— Дүнјада индијә гәдәр мөвчуд олан бөјүк телескоплардан фәргли олараг 2 метрлик телескоп елм вә тех-

чиканын эн јени наилијјэтлери эсасында јарадылмыш вэ там автоматлашдырылмышдыр. Бу чэһэтдэн, бизим телескоп бүтүн дунјада јекајэ телескопдур. Онун үмуми чэкиси 117 тондур. Телескопун һэрэкэт едэн һиссэси 85 тона јахындыр. О, мүшаһидэ заманы јүксэк тэзјиг (60 атм.) алтында олан јағ јастығы үзэриндэ һэрэкэт едир вэ буна көрэ дэ һэрэкэт едэн һиссэнин 85 тон агырлығында олмасына бахмајараг телескопу 3 килограмм гүввэ илэ һэрэкэтэ кэтирмэк олур.

Бэс, Алманија Демократик Республикасынын мүтэ-хэссилэри тэрэфиндэн һазырланмыш вэ гурашдырылмыш бу телескопун гурулушу нечэдир? Диггэтинизи 2 метрлик телескоп шөбэсинин мүдири, физика-ријазий-јат елмдэри намизэди Ингилаб Аслановун гејдлэринэ чэлб едирик:

2 метрлик телескоп өзүндэ үч оптик системи бир-лэшдир.

Биринчи оптик систем садэчэ олараг бир күзкүлү системдир. Бурада көј чисминдэн паралел кэлэн шүа дэстэси диаметри 2 метр олан параболик баш күзкүдэн экс олунараг күзкүнүн фокусунда, јэни күзкү сэтһиндэ 9 метр месафэдэ топланыр.

Икинчи оптик систем Кассегрен системидир. Бурада көј чисминдэн паралел кэлэн шүа дэстэси баш күзкүдэн экс олунараг икинчи күзкүјэ, јэни фокус месафэси тэгрибэн мәнфи 7,2 метр вэ диаметри 58 сантиметр олан һиперболик күзкүјэ дүшүр вэ орадан экс олунараг баш күзкүнүн мэркэзиндэ олан 35 сантиметрлик дешикдэн чыхыр, баш күзкүнүн арха тэрэфиндэ бу системин фокусунда топланыр. Бу һалда эквивалент фокус месафэси тэгрибэн 29 метрдир.

Лухарыда сөјлэдијимиз һэр ики һалда гәбуледичи чиһазлар (фотокамера, спектрограф, фотометр вэ с.) билаваситэ телескопа бәркидилир. Бу һалда көј чисимлэринин көрүлэн һэрэкэтинэ көрэ дэ телескоп дунја оху (телескоп гурашдырылан заман телескопун фырланма оху дунја охунун, башга сөзлэ десэк, көј сферинин фырланма оху үзэринэ салыныр) этрафында фырланыр. Бу һалда ајдындыр ки, телескоп вэ гәбуледичи чиһазлар һэрэкэт едир вэ бунунла јанашы, астроном да рэсэд борусуна бәркидилмиш гәбуледичи чиһазларда көј чисминин эксини дамни сахламаг үчүн телескоп архасынча һэрэкэт етмәјэ мачбурдур.

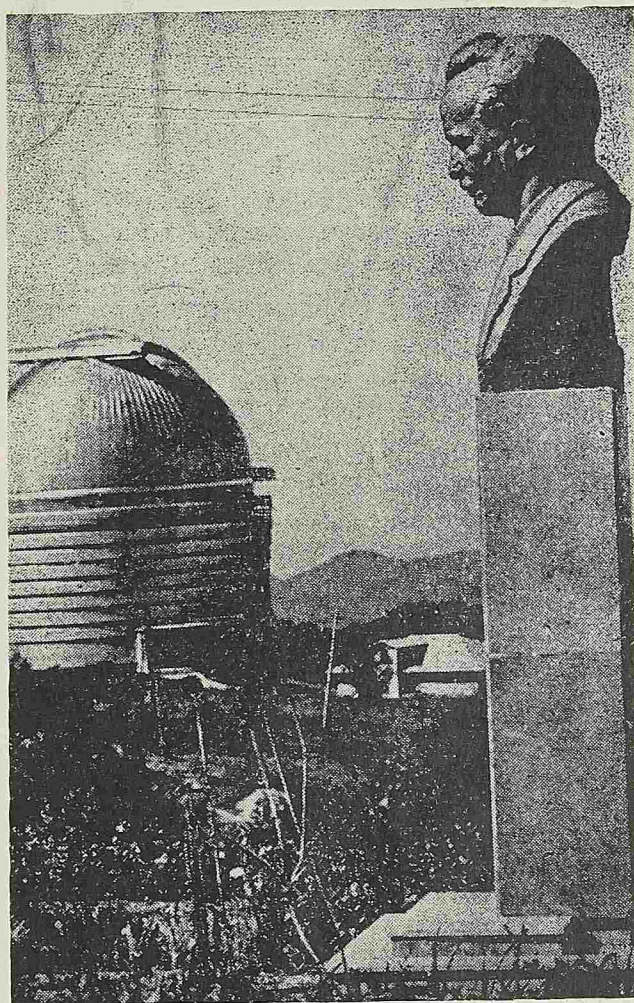
Лакин бу телескопда үчүнчү елэ бир оптик систем вардыр ки, һэмин оптик систем гурашдырылдығы заман, телескопун һэрэкэт етмэсинэ бахмајараг, көј чисимлэриндэн кэлэн шүа дэстэси тэрпәнмэз бир нөгтәјэ топланыр.

Бу һалда диаметри 2 метр олан баш параболик күзкүдэн кэлэн паралел шүа дэстэси диаметри 58 сантиметр, фокус месафэси тэгрибэн мәнфи 5,7 метр олан һиперболик күзкүдэн экс олунараг, оптик охла 45 дэрэчэ бучаг эмэлэ кэтирэн мүстәви күзкүдэн вэ сонра исэ телескопун саат оху илэ мејл охунун кәсишдији нөг-

тэдэ јерләшмиш икинчи мүстәви күзкүдэн экс олунараг системин фокусунда топланыр.

Гаршыја гојулан елми мäsәлэдэн асылы олараг астроном бу үч системдэн бирини сечир вэ бу систем эв-вэлчэдэн мүшаһидэ үчүн һазырланыр.

Телескоп там автоматлашдырылмышдыр. Астроном мүшаһидэ едэчэји көј чисминин координатларыны телескопун баш идарәетмә пултунда јығдыгдан сонра һэмин пултда олан мүвафиг дүјмэлэри басдыгда телескоп автоматик олараг һэмин көј чисминэ доғру јөнәлир. Бу заман астроном рэсэд борусуна паралел бирләшмиш көмәкчи рэсэд борусунун окулјарына бахараг көј чисминин рэсэд борусунун көрүш саһэсинин мэркэзинэ кэтирир. Бундан сонра хусуси автоматик гурғу ишэ салыныр вэ бу гурғу, көј чисминин астрономун һеч бир

Шәкилдә: Пиргулуда академик Јусиф Мәммәдәлијевин хатирәсинэ гојулмуш абида.

көмөҗи олмадан, һәмишә көрүш саһәсинин мәркәзиндә сахлаҗыр. Көрдүҗүмүз кими, бу һалда астрономун, бизим адәт етдиҗимиз классик мушаһидәдә олдуҗу кими, ачыҗ һавада саатларла галмасы лазым олмур. Бу иши автомат гурҗу һәҗата кечирир.

2 метрлик телескоп васитәсилә улдуз өлчүсү 20—21 олан улдуз вә җахуд улдуз системләринин фото-шәклини алмаҗ олар. Бу нә демәкдир? һәр һансы җахшы көрән бир шәхсин аҗсыз кечәдә ән зәиф көрдүҗү улдузун улдуз өлчүсү 6-дыр. Мүҗәҗисәдән көрүнүр ки, бу телескоп васитәсилә фото-шәкли алынан вә 21 улдуз өлчүсүнә малик олан көҗ чисми ади көзлә көрүлән ән зәиф улдуздан тәҗрибән милҗон дәфә зәифдир. Башга сөзлә десәк, Владивосток үзәриндә җандырылмыш бир кибрит аловунун шәклини 2 метрлик телескопда алмаҗ мүмкүн-дүр.

Бәс, телескопун бөҗүтмәси нә гәдәрдир?

Мә’лум олдуҗу кими, телескопун бөҗүтмәси, телескопун объективинин истифадә олунан окулҗарын фокус мәсафәсинә олан нисбәтинә деҗилир. Лухарыда геҗд етдиҗимиз кими, бизим телескопун үч оптик системдә фокус мәсафәләри 9, 29 вә 72 метрдир. Окулҗарын фокус мәсафәләри исә мүхтәлифдир. Әкәр биз Куде фокусунда, җә’ни фокус мәсафәси 72 метр олан системдә ишләдикдә 7 миллиметрлик окулҗардан истифадә етсәк, онда телескопун бөҗүтмәси тәҗрибән 10.000 дәфә олар.

Әлбәттә, телескопдан данышаркән онун җерләшдиҗи бинанын гүлләсиндән сөһбәт етмәмәк олмас.

Гүллә җарым шар шәклиндә олуб, чеврәсинин радиусу 10 метр олан релс үзәриндә һәрәкәт едир. Гүллә хусуси изоләетмә материалы васитәсилә истилик кечирмәҗә гаршы изолә едилмишдир. Гүлләнин релс үзәриндә һәрәкәт едән һиссәсинин ағырлығы 250 тондур. һәрәкәт едән һиссәнин бу гәдәр ағыр олмасына бахмаҗараҗ о, кичик електрик мүһәррикләри васитәсилә һәрәкәтә кәтирилир.

Мушаһидә вахты гүлләнин мүҗҗән һиссәси ачылыр вә телескоп бу ачыҗ җердән көҗ чисминә җөнәлир. Гүллә 360 дәрәчә фырлана билдиҗинә көрә телескопу истәнилән көҗ чисминә җөнәлтмәк олар.

Бәс, телескоп хусуси саат механизми илә көҗ чисминин архасынча кедирсә гүллә нечә һәрәкәт едир? Бу мәсәләни конструкторлар чох көзәл һәлл етмишлар. Белә ки, фотон адланан хусуси гурҗу васитәсилә телескоп вә гүлләнин һәрәкәти уҗунашдырылмышдыр. Башга сөзлә десәк, телескоп өз оху әтрафында һәрләндикчә гүллә дә онунла еҗни заманда фырланыр.

Сөһбәти апарды НЕ’МӘТ.

ЕЛМ ВӘ ТЕХНИКА ДЕНИЛИКЛӘРИ

Тахыл рүтубәти

Тахылын тәркибиндә олан рүтубәти мүҗҗән етмәк үчүн бир нечә чиһаз гурашдырылмышдыр. Лакин бунларын неч бири мүнәсиб деҗил.

Гырҗызыстан ССР Елмләр Академиҗасы Автоматика Институтунун мүтәхәссисләри чох мүһүм вә җени бир үсул тапмышлар. Онлар нүвә физикасынын бөлмәси олан нүвә-магнит резонансынын жүксәк наилиҗәтләриндән истифадә етмишләр. Бу принцип әсасында гурулмуш чиһаз индиҗә кими мә’лум олан үсуллара нисбәтән даһа дәҗиг вә дүрүст ишләҗир.

Нүвә магнит резонансы әсасында гурулмуш чиһазда тахылын рүтубәтини тәхминән жүздә бир һиссәдән башлаҗараҗ жүз фаизә кими кениш диапазонда өлчмәк олар.

Сынаҗдан кечирилән тахылы нә үҗүтмәк, нә дә сыхмаҗ лазымдыр. Лазым олса, тахылын рүтубәтини вә җахуд онун тәркибиндә олан һәр һансы башга бир маддәни сүнбүл һәлә саһәдә олан заман тә’јин етмәк мүмкүндүр. Јени чиһаз васитәсилә бүтүн өлчүләр ики дәҗигә әрзиндә апарылыр.

Електрон чиһаз

Алимләр исбат етмишләр ки, бир чох ағыр хәстәликләрин сәбәби курултулардыр. Статистика көстәрир ки, гастрит вә мә’дә җарасы олан хәстәләрин әксәриҗәти чох курултулу бөҗүк шәһәрләрдә җашаҗан адамлардыр. Бир

чох һәкимләр белә күман едирләр ки, курултунын тә’сири нәтиҗәсиндә хәрчәнк хәстәлиҗи дә әмәлә кәлир. Беләликлә, сәнаҗедә олан мүхтәлиф курултулар инсан үчүн чох зәрәрлидир. Хусусән инсан үчүн көзләнилмәҗән курулту даһа чох зиҗандыр. Курултулу сәсләр кичик җашлы ушаҗлара олдуҗча мәнфи тә’сир көстәрир.

Күрүч ихтирачысы Хетаҗури о гәдәр дә мүрәккәб олмаҗан електрон чиһаз дүзәлтмишдир. Бу чиһазы гулаҗа таханда иш проселәриндән вә саир аләтләрдән җаҗылан курултулар әвәзинә зәнкә бәнзәр аһәнкдар сәс ешидилир. Бу исә зәрәрли курултуларын тә’сирини хеҗли азалдыр.

Јени үсулла мүәличә

Лодә шәһәри Тибб Академиҗасы III Чәрраһиҗә мүәлимәханасынын әмәкдашлары гара чиҗәрин јени үсулла мүәличә едилмәси үзәриндә чалышырлар. Бу үсулла мүәличә едилмәли олан гарачиҗәр мүҗҗән мүддәт үчүн бәдәндән харич едилир вә сағлам адамын вә җа һеҗванын ган дөврәни илә бирләшдирилир. Әмәлиҗат заманы гарачиҗәр хусуси апаратда сахланылыр.

Бу күнәдәк ит, донуз вә даналар үзәриндә мүвәфәҗиҗәтлә гуртаран 500-дән чох әмәлиҗат апарылмышдыр.

Полша алимләринин бу тәдҗигатлары кәләчәклә гарачиҗәрин дәҗишдирилмәси үчүн кениш јол ачыр.

Ајдын МИКАЈЫЛОВ,
фэлсәфә елмләри намизәди

ЕСТЕТИКА ҺУДУДЛАРЫНЫ КЕНИШЛӘНДИРИР

Инсан иш просесиндә тәбиәт материалларыны дә-
јишәрәк јенисини јарадыр. Јени јарадылмыш мәһсул
әмәјин нәтичәси олмағ е'тибарилә инсана зөвг верир.
О, бу мәһсулу даһа да тәкмилләшдирир, јарашығлы
етмәјә чалшыр. Карл Маркс бу чәһәти нәзәрдә тута-
рағ демишдир ки, инсан «көзәллик ганунлары әсасында»
јарадыр.

Әмәк просесиндә инсанда естетик һисс јаранмыш,
онун көзәллик һаггындакы анлајышы формалашмыш-
дыр. Бу һисс вә анлајыш исә өз ифадәсини әмәк мәһ-
сулларында тапыр.

Социализм вә коммунизм гуручулуғу кедишиндә
әмәк маһијәтчә јени кејфијәт кәсб етмиш, о, һәјат
үчүн биринчи тәләбат олмағла галмамыш, инсанларын
өз габилитәт вә бачарығларыны инкишаф етдирмәк,
«көзәллик ганунлары әсасында» јаратмағ мәнбәји ол-
мушду. К. Маркс Фејербах һаггындакы тезисләриндә
көстәрмишди ки, «философлар дүнјаны анчағ мухтәлиф
шәкилдә изаһ етмишләр, мәтләб исә ону дәјишдирмәк-
дән ибарәтди». Философлар гаршысында гојулмуш бу
мәһшүр тәләби естетика елминә шамил етсәк демәк олар
ки, әввәлләр естетика јалһыз һәјатын көзәлликләрини
изаһ етмәклә кифајәтләнирди, инди исә о, керчәклијин
көзәллик ганунлары әсасында дәјишдирилмәси ишинә
гошулу. Буну совет варлығы, социализм чәмијјәти,
коммунизм гуручулуғунун тәчрүбәси тәләб едир.

Тарих боју естетик бахышлар дәјишилдији кими,
бу елмин предмети, әһәтә етдији вә өјрәндији мәсә-
ләләр дә даим дәјишиклијә уграмышдыр.

Инди бу елмин маһијәти, онун тәдгигат объекти
даһа әтрафлы ајдынлашдырылмыш, бир предмет кими
чәмијјәт һәјатындакы ролу мүәјјәнләшдирилмишди.

Өлкәмиздә әмәјә јени, коммунист мүнәсибәти јә-
раныб формалашыр. Коммунизмдин мадди-техники ба-
засынын јарадылмасы, коммунист әмәји һәрәкатынын
кенишләндирилмәси вә мүвәффәгијәти инди һәм дә
әмәјин естетикасы проблемләринин һәртәрәфли вә сәмә-
рәли шәкилдә һәлл едилмәси илә әлағәдардыр. Елм вә
техниканын сүр'әтлә инкишафы истеһсалатда даһа тәк-
мил, дәгиг, мүрәккәб вә давамлы машын, механизм
вә аваданлығларын тәтбиг едилмәсинә имкан верир.
Бу јени мүрәккәб аваданлығдан истифадә едән зәһмәт-
кешләрин мәдәни-техники сәвијјәси дурмадан јүксә-
лир, физики әмәклә зейни әмәк арасындакы мүһүм фәрг-
ләр тәдричлә арадан галыр. Истеһсалат мәдәнијјәтинә
олан тәләбат, бураһылан мәһсулун кејфијәтли вә јара-
шығлы һазырланмасына көстәрилән гајғы, инсанларын
естетик бахышларынын формалашмасы үчүн һәјәтә ке-
чирилән тәдбирләр әмәклә естетиканын, елм вә техни-
ка илә инчәсәнәтин вәһдәтини, јарадычылығ әлағә-
сини вә гаршылығлы тә'сирини зәрури мәсәлә кими ирә-
ли сүрүр.

Естетиканын һудудлары кенишләнир. Бу елм әдә-
бийјат вә инчәсәнәтин естетик принципләрини, тикинти
вә ме'марлығ ишләриндәки көзәллик ганунларыны өј-
рәнмәклә кифајәтләнир. Инди әмәјин естетикасы,
техники естетика, тичарәтин вә мәишәтин естетик кејфи-
јәти, шәһәр, кәнд вә күчәләрин көзәллик ганунлары әсә-
сында гурулмасы, давранышын, бәдән тәрбијәси вә ид-
манын естетикасы вә с. ифадәләрә, анлајышлары даһа
тез-тез раст кәлирик. Бәс әмәјин естетикасы, техники
естетика нәји өјрәнир, һансы мәсәләләри тәдгиг вә әһәтә
едир

Истеһсалатда бәдии башланғычын кениш тәтбиг
едилмәси инчәсәнәтин елм вә техника илә сых әлағә-
си, әмәјин кетдикчә јарадычылығ вә илһам мәнбәјинә
чеврилмәси сәнәједә, тикинтидә, нәглијјат, кәнд тәсәр-
руфаты вә әһалијә хидмәт саһәләриндә естетик гануна-
ујғунлуғлары тәдгиг етмәји зәрури тәләб кими ирәли
сүрүр. Әмәклә көзәллијин гаршылығлы әлағәси, иш шә-
раитинин јени тәләбләрә ујғун тәшкил олунмасы, бу-
раһылан мәһсулун давамлы вә јарашығлы һазырлан-
масы тәләби естетика елми гаршысында да јени вәзи-
фәләр гојур. Бүтүн бунларла әлағәдар оларағ сон вахт-
ларда јени елм саһәси—истеһсалат естетикасы јаран-
мышдыр. Истеһсалат естетикасы бир сыра елмләрин
көмәјинә вә иштиракына әсасланыр. Игтисад, физио-
локија, мүһәндис психолокија елмләри әмәјин есте-
тик кејфијәтини өјрәнмәк ишинә гојулмушду. Ишы-
ғын, рәнк вә сәсин истеһсалатда ролу, бунларын шәраи-
тә, мүһитә ујғун олуб-олмамасы да әмәјин естетика-
сыны тәдгиг едәркән мүһүм әһәмијјәтә маликди. Мәһз
буна көрә дә, иш јеринин тәшкили мәсәләси илә со-
матолокија, ишығдан нечә истифадә едилмәси мәсәлә-
си илә фотонизасија, бинанын рәнкләnmәси илә колор-
динамика, сәсләрдән дүзкүн истифадә едилмәси илә
акустика, тәмизлик мәсәләси илә санитарија вә с. мәш-
ғул олур. Истеһсалат инчәсәнәти термини дә инди даһа
тез-тез ишләдилик. Дәзкәһ, аләт вә чиһазларын фор-
масы, машынларын сехдә дүзкүн јерләшдирилмәси,
ишығ вә рәнкләрдән јерли-јериндә истифадә едилмәси
мәсәләләринин өјрәнилмәси синтетик елм олан истеһ-
салат естетикасынын гаршысында дуран вәзифәләрдән-
ди.

Иш јеринин заһири көрүнүшүнүн әмәк адамлары-
нын психикасына тә'сири, мәһсулдарлығын јүксәлдил-
мәси мәсәләсиндә рәнк, сәс вә ишығын ролу проблеми,
әмәјин елми тәшкили, истеһсалат естетикасынын өјрән-
дији саһәјә дахилди. Әмәјин естетикасы һәмчинин, зәһ-
мәткешләрин зөвгүнүн сафлашмасы, естетик тәрбијәси
ишинә дә хидмәт көстәрир.

Әмәјин естетикасы проблеми бир сыра дикәр мә-
сәләләрә үзви сурәтдә бағлыдыр. Бу мәсәләләр ара-

сында эмэк просесиндэ жаранан естетик һиссин табиэтин ајдынлашдырмаг мүнүм јер тутур. Инсан фәалијәтинин башга саһәләриндә олдуғу кими эмэк просесиндә дә дәрин емосија јараныр. Элбәттә, әмәјин әсас мәгсәди инсан тәләбатыны өдәмәкдир. Јакин инсан јаратдығы шејләрә, дүзәлтдији предметләрә дар шәхси тәләбат нөгтеји-нәзәриндән јанашмыр, онлары өз көзәллик анлајышына ујғун шәкилдә һазырламаға чалышыр.

Мүасир дөврдә коммунист партијасы совет адамлары гаршысында үч мүнүм вәзифә гојур. Коммунизмин мадди-техники базасына јаратмаг вә инкишаф етдирмәк башлыча игтисади вәзифә кими ирәли сүрүлүр. Бу вәзифә коммунист ичтимаи мүнәсибәтләринин бәрғәр едилмәси вә јени чәмијјәт шәраитиндә јашајыб фәалијјәт көстәрә биләчәк инсан тәрбијә едиб јетишдирмәк тәләбләри илә сых әлағәдар вә гаршылыгы тәсирдәдир. Кениш коммунизм гуручулуғу дөврүндә партијамыз вә халгымыз бу үч мүнүм вәзифәни бирбириндән ајрылмаз шәкилдә, ардычыл сүрәтдә һәјәтә кеңирирләр. Башәрин ишыгы кәләчәји олан коммунизм чәмијјәти милјонларын физики вә зейни әмәји илә јарадылыр. «Коммунист истеһсалы јүксәк мүтәшәккилик, дәгиглик вә интизам тәләб едир ки, бунлар да чәбр јолу илә дејил, ичтимаи вәзифәни дәрк етмәк әсасында тәмин едилер, ону коммунизм чәмијјәтинин гурулушу мүәјјән едир. Әмәк вә интизам инсан үчүн јүк олмаја-чагдыр, әмәк фәалијјәти тәкчә јашајыш вәситәси олмајачаг вә әсил јарадычылыға, фәрәһ мәнбәјинә чевриләчәкдир».

Естетик мәдәнијјәтин јүксәдилмәси коммунист әмәји һәрәкатынын јараныб кенишләмәси илә сых әлағәдардыр. Коммунист тәрбијәсинин ајрылмаз тәркиб һиссәсини тәшкил едән естетик тәрбијә проблемә кетдикчә даһа бөјүк әһәмијјәтә малик олур. Коммунист естетик тәрбијәси иши зәһмәткешләрдә јалныз сағлам бәди зөвг тәрбијә едилмәси илә өз вәзифәсини битмиш һесап етмир. Чәмијјәтимиздә естетик тәрбијәнин башлыча мәгсәди һәртәрәfli вә аһәнкдар инкишаф етмиш шәхсијјәтин формалашдырылмасы илә совет варлығыны коммунизм әсаслары үзрә дәјишиб тәкмилләшдирмәк ишини үзвү сүрәтдә әлағәләндримәкдән ибарәтдир. Одур ки, естетик тәрбијә инсанын әмәк фәалијјәтинә, фәрди вә ичтимаи һәјәтин бүтүн саһәләринә көзәллијин тәтбиг олунмасы вә јайылмасына күндәлик көмәк едир. Дикәр тәрәфдән исә һәјәтымызын һәр бир саһәсиндә јарадылан вә ашқара чыхарылан көзәллији дуја билән сағлам зөвглү вәтәндашлар тәрбијә едилмәси ишинә көмәк көстәрир.

Сосиализм чәмијјәтиндә әмәји естетик мүнәсибәтин маһијјәти кејфијјәтчә дәјишир. Бу исә әмәјин ичтимаи мәзмунун әсаслы сүрәтдә дәјишилмәси илә әлағәдардыр. Әмәк инсаны өз мәзмуну етибарилә нә гәдәр чох чәлб едәрсә, ондан алынған естетик зөвг дә бир о гәдәр чох олачагдыр. Әмәјин доғурдуғу естетик зөвг, көзәллик һисси инсанын мәнәви аләмини зәнкинләшдирер, онун инамыны мөһкәмләндирер. Иш вә јарадычылыг просесиндә инсан өзү дә дәјишир, көзәллик ганунларына риәјәт етмәј чалышыр, һәр шејдә сәлигә вә јарашыг ахтарыр.

Әмәјин естетикасы проблемә истеһсалатын вә үмүнијјәтлә инсан јарадычылығынын бир сыра мәсәләләрини өзүндә бирләшдирер. Бу мәсәләләри тәхмини олараг белә ардычыллашдырмаг мәгсәдә ујғундур: а) әмәк просесинин естетикасы; б) әмәк шәраити, истеһсалат мәдәнијјәти; в) әмәјин нәтичәсинин көзәллији, мәһсулун кејфијјәти, јарашыгы мәсәләси; г) коммунист әмәјинин көзәллији вә поезијасы, әмәји мәнәббәт. Јалныз һәмин чәһәтләрин, тәләбләрин вәһдәти, мәчмуу әмәјин естетикасы проблемини изаһ вә һәлл етмәје имкан верер. Иш просесиндә доған көзәллијин естетик кеј-

фијјәти нә илә шәртләнир, өзүнү нәдә көстәрир? Бу вә ја дикәр мәһсулу һазырлајаркән, һиссә дүзәлдәркән фәһлә иш просесиндә өз физики вә мәнәви гүввәсини кениш тәтбиг едир, азад јарадычылығындән һәзз алыр. Иш заманы әмәкчи һәр бир кичик әмәлијјәти мүвәффе-гијјәтлә баша вурдугда севинч дујур, һәр һансы бир әшјаны сәнәткарлыгга дүзәлтдикдә јарадычылыг зөвгү һисс едир.

Сосиалист истеһсал шәраитинин, ичтимаи мүнәсибәтләринин көзәллији әмәјин естетик кејфијјәтинин мүәјјән едән шәртләрдән биридир. Әмәк шәраитинин көзәллији дедикдә тәкчә истеһсалат бинасынын, дзәкаһларын сәлигәли, јарашыгы олмасы, завод, фабрик, мәдән әразисинин јашыллыға бүрүнмәси, иш јериндә рәнкләрдән вә ишыгдан дүзкүн истифадә олунмасы нәзәрдә тутулмур, һәм дә, башлыча олараг, истеһсалатда инсанлар арасында мүнәсибәтләрин көзәллији әсас сајылыр. Бу мүнәсибәтләр исә социализм шәраитиндә гаршылыгы һөрмәтә, достлуға вә гардашыға әсасланыр, һамы бир нәфәр үчүн, бир нәфәр һамы үчүн принципи үзәриндә инкишаф едир.

Әмәк инсана зөвг вердијиндән, ону физики чәһәтдән сағлам, мәнәви чәһәтдән јүксәк, әхлагча саф етдијиндән, истеһсалатчы да иш јерини өз јүксәк сәвијјәсинә, тәләбатына ујғун шәкилдә дәјишдирер, јениләшдирер вә көзәлләшдирер. Истеһсалат мәдәнијјәти дә мәнз әмәји көзәлләшдирмәк тәләбиндән, естетиканын фабрик вә заводда, мәдән вә тикнитидә, фермада тәтбиг едилмәси лүзумундан ирәли кәлир.

Өз әмәјинин сәмәрәли нәтичәси инсанда хош дујуғу јарадыр. Әмәкчи иш просесиндә јарашыгы, кејфијјәти мәһсул һазырламаға чалышыр. Бу мәһсулун өлкә үчүн, халг үчүн әһәмијјәтини дәриндән дујдугча, онун нефт мәдәнләриндә вә ја колхоз тарлаларында нечә лазымы олдуғуну дүшүндүкчә, о, әмәјинин нәтичәсиндән бир о гәдәр разы галыр, севинч дујур.

Кејфијјәтли мәһсул бурахылмасы уғрунда мүбаризә инди һәјәтымызын демәк олар ки, бүтүн саһәләрини эһатә едир. Мәһсулун кејфијјәти мәсәләси исә онун јарашыгы һазырланмасы тәләбиндән ајры тасәввүрә кәлир. Сов.ИКП XXIII гурултайынын материалларында дејилер ки, партија бурахылан мәһсулун кејфијјәтини көкүндән јашылашдырмаг вәзифәсини ән вачиб вәзифәләрдән бири кими ирәли сүрүр... Мәһсулун кејфијјәти нә гәдәр јүксәк олса, бүтүн ичтимаи әмәк бир о гәдәр сәмәрәли вә мәһсулдар олар.

Бәс әмәјин естетикләшдирилмәси, техники естетиканын тәләбләринин нәзәрә алынмасы, истеһсалатда бәди башланғычын тәтбиг олунмасы саһәсиндә республикамызда, Бақыда нә кими ишлар көрүлүр? Бу саһәдә Бақыдакы Мәркәзи Бәди Конструктор бүросунун иши тәгдирәлајигдир. Бүронук коллективи—мүһәндис, рәссам, игтисадчы вә с. истеһсалат мүәссисәләри илә әлағә сахлајыр, әмәк шәраитинин естетик тәләбләр әсасында тәшкили ишинә көмәк едир, машын вә аваданлығын, сех, мәдән вә заводун дүзкүн рәнкләнмәси үчүн төвсијәләр верер. Дзәкаһ, чиһаз вә хәтләрин јени, даһа тәкмил вә јарашыгы конструсијаларыны һазырлајыр.

Октјабр ингилабы адына вагон тәмири заводунун коллективи истеһсалатын естетик принципләр әсасында тәшкил едилмәсинә чидди фикир верер. Заводун коллективи, биринчи нөвбәдә коммунистләр вә әмәк багагчыларын естетиканын истеһсалатда тәтбиг етмәјин јолларыны ахтармаға башладылар. Бу саһәдә бәди конструктор бүросунун мүтәхәссисләри дә вагон тәмирчиләринә көмәје кәлдилер. Мүәссисәдә һәр бир әмәкчинин «көзәллик ганунлары үзрә» фәалијјәт көстәрмәсинә көмәк етмәк вә бу мәгсәдлә естетика комиссијасы јаратмаг гәрәра алынды. Естетика комиссијасынын үзвләри завод әразисиндәки биналарын јара-

шыгы вэ сәлигәли олмасына, аваданлыгын дүзкүн рәнкләмәсинә, сехләрдә вэ шө'бәләрдә ишыгдан сә-мәрәли истифадә едилмәсинә, иш јеринин тәшкилинә диггәт јетирир, бу сәһәдәки нөгсанлары мүтәхәссисләр-ин иштиракы вэ мәсләһәти илә арадан галдырырлар... Ишә рәнкләмә мәсәләсиндән башланды. Исти сехлә-рин—төкмә вэ газан сехләринин диварларына көј вэ ачыг-јашыл рәнк чәкилди.

Механики шө'бәдә сағ тәрәфдә бөјүк бир гәфәсдә тутугушлары охујур, бу чанлы кушә көз охшајыр. Ота-ғын ортасында исә ири аквариум дүзәлдилмишдир, јарашыглы «көлчүкдә» гызылбалыглар үзүр, һәр бир дәзкахын јанында, пәнчәрәдә кичик «бағча» салынмыш-дыр. Тахта гутуларда мүхтәлиф күлләр бәсләнилир. Бу-радакы тәмизлик вэ сәлигә адамы һејран едир. Ма-шынларын һәрәкәт едән һиссәләри хош бојаларла рәнк-ләнмишдир, идарәетмә органлары—дүјмә вэ дәстәкләр башга рәнкләрлә фәргләнир. Токар дәзкахларына пар-лаг-гырмызы рәнк чәкилмишдир. Белә шәраитдә адам-лар һәвәслә ишләјир, јорғунлуғ һисс етмир, әмәкдән зөвг алырлар.

Бурадакы «Коммунист әмәји гәһрәманлары» хија-баны завода хүсуси көзәллик верир. Јашыллыглар гој-нунда дүзәлдилмиш столлар вэ скамјалар нәфис рәнк-ләрлә бојанмышдыр. Көзәллијә, сәлигә вэ тәмизлијә мүәссисәдә һәр он күндән бир гијмәт верилир. «Тә-мизлик уғрунда» лөһһәси шө'бә вэ сехләрдәки сәлигә-ни ајдын әкс етдирир. Заводдакы мәишәт хидмәти ком-бинаты фәһләләрин сәлигәли иш палтарларында ча-лышмаларына көмәк едир.

Коммунист әмәји мүәссисәси олан Владимир Илич адына Јени Бақы нефтајырма заводу харичи көрүнүшү-нә, тәмизлијинә вэ бурадакы гурғуларын көзәллијинә көрә дә фәргләнир. Бурадакы јоллар, кечидләр јашыл хијабанлары хатырладыр. Заводун һәјәтиндә көјәр-чинләр көзишир... Вано Струа адына кәми тә'мири за-водуна дахил оларкән јолун сағ-солунда узанан мәһәч-чәрин чәһрајы рәнклә бојанмасы илк дөгигәдән адамын көзүнү охшајыр. Заводда рәнкләрин мүхтәлифлијин-дән, харичи бәзәкдән даһа чох мүәјјән мөгсәд үчүн исти-фадә олунур. Јашыллыға бүрүнмүш һәјәт, кәнарларына күл дибчәкләри дүзүлмүш асфалт сәкиләр нәзәрләри ох-шајыр. Чарһовулардакы балыглар баханда, гәфәсләр-дәки бүлбүлләрин, тутугушуларынын сәсләрини ешидән-дә инсандә әмәјә һәвәс артыр, руһ јүксәклији јараныр. Белә мәнзәрә истеһсалатчыја севинч верир. Бақы шин вэ Кешлә машингајырма заводларында, Гарадағнеф-тин 5-чи мә'дәниндә вэ бир сыра башга мүәссисәләрдә дә әмәјин естетикасына, истеһсалат мәдәнијјәтинә чид-ди фикир верилир.

Инди биз севинчлә гејд едирик ки, Азәрбајчан Ел-ми-Тәдгигат машингајырма институту коллективинин ләјиһәси үзрә һазырланмыш аваданлыглар өз кејфијјә-тинә вэ јарашығына көрә тәкчә республикамызда вэ өлкәмиздә дејил, харичдә дә мәшһурдур. Бу институтун төвсијәси илә һазырланан мәһсуллар отуздан артыг ха-ричи өлкәјә көндәрилир. Володарски адына тикиш фаб-рикиндә һазырланан палтарлар инди дәбә ујғун, кеј-фијјәтли вэ көзәлдир. 1 нөмрәли ајаггабы фабрикинин коллективи дә јарашыглы, гәшәнк вэ мөһкәм мәһсуллар һазырлајыр. Бақы ајаггабы модалары евиндә сәлигәли, алычыларын тәләбинә вэ зөвгүнә ујғун мәһсул нүмунә-ләри дүзәлдилиб мүәссисәләрә төвсијә едилир. Көзәл, јарашыглы әмәк мәһсуллары адамларымызда сағлам зөвгүн формалашмасына мүсбәт тә'сир көстәрир. Ин-санын сә'јлә, диггәтлә дүзәлдиб јарашыглы һала сал-дығы, көзәл көркәмә миндирдији чансыз тәбиәт чисим-ләри өз формасы, рәнкләри вэ көзәллији илә адамла-рын өзләринә хидмәт едир. Буну дүјдүгүндәндир ки, инсан ишләмәк, чалышмағ, јени көзәлликләр јаратмағ әзми илә ишә говушур.

...Булбул нәдәнсә нараһатдыр.

Фотоетүд—З. Новрузовундур.

МИНЕРАЛ СУЛАРДА МИКРОЕЛЕМЕНТ ЛӘР

(БӨЈҮК ГАФГАЗЫН ШИМАЛ-ШӘРГ
ЈАМАЧЫ ҮЗРӘ)

Тәбиғәтдә елә бир объект, елә бир маддә тапмаг олмаз ки, онун тәркибиндә микроэлементләр олмасын. Микроэлементләрнин халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф сәһәләриндә—электротехникада, радиотехникада, космик ракетләрнин истеһсалында вә тәбабәтдә тәтбиғ едилмәси дә һамы-ја мәлумдур.

Сон илләр јералты суларда, о чүмләдән минерал суларда микроэлементләрнин тәдгиг едилмәсинә бөјүк әһәмијјәт верилр. Бу һеч дә сәбәбсиз дејилдир. Микроэлементләрә олан мараг илк нөвбәдә онларын инсан организмнә олан мүсбәт физиоложи тәһириндән ирәли кәлир. Бундан башга, минерал суларда микроэлементләрнин тәдгиги бәзи нәзәри мәсәләләрнин һәллиндә (суларын мәншәји, фәјдалы газынтыларын ахтарышында) әһәмијјәтли рол ојнајыр.

Һазырда минерал сулардан јод, бром, стронциум, керманиум кими элементләр истеһсал едилрләр. Үмумијјәтлә, минерал суларда 60-дан артык мүхтәлиф элемент ашкар едилмишдир. Бунларын әкәсәријјәтини микроэлементләр тәшкил едир.

Сон вахтлар республикамызда да бу сәһәдә бөјүк тәдгигат ишләрә апарылыр. Академик М. Гашгајын рәһбәрлији алтында Бөјүк Гафгазын шимал-шәрг јамачларындакы минерал суларда јайылмыш микроэлементләрнин тәдгиги нәтичәсиндә бир чох кеокимјәви проблемләрнин һәлли мүмкүн олмушдур. Минерал суларда микроэлементләрнин бөјүк бир групу ашкар едил-

мишдир. Бунлардан стронциум, литиум, јод, бром, синк, титан, калиум, барниум, манган, дәмир вә с. кәстәрмәк олар.

Минерал суларда микроэлементләрнин јайылмасы вә мигдары бир сыра ганунаујунлуғларә әсәсләнир. Белә ки, минерал суларын кимјәви тәркиби, минераллашма дәрәчәси, јан сүхурларын литоложи тәркиби микроэлементләрнин мүјјән тип минерал суларда топланмасына вә јайылмасына тәһир едән башлыча амилләрдәндир.

Стронциум, литиум, јод, бром, манган кими микроэлементләр минераллашма дәрәчәси бөјүк олан хлор вә сульфат типли суларда чох кениш интишар етмишдир. Хлор типли суларда стронциумун мигдары 48 миллиграмлитрә гәдәрдир. Аф-чај минерал булағларында јодун мигдары 38 миллиграмлитрдир.

Мис, синк кими микроэлементләр сульфат типли суларда дикәр элементләрә нисбәтән даһа кениш јайылмышлар. Сульфат типли суларда белә бирләшмәләрнин топланмасы вә јайылмасында микроорганизмләрнин ролу чох бөјүкдур.

Апарылан тәдгигатлар белә бир мүһакимә јүрүтмәјә имкан верир ки, мезозој сүхурларынын интишар етдији сәһәләрдә, һәмин сүхурларла тәмасда олан минерал суларда микроэлементләрнин топланмасы просеси кедир.

Тәдгиг едилмиш минерал сулар мүәличә әһәмијјәти олан јод, бром, дәмир, мис, манган кими элементләрә зәнкиндр. Онлардан јод, бром, стронциум кими элементләрнин алынмасында һәм-мал, мис, синк вә бир чох фәјдалы газынтыларын ахтарылмасында исә һидрокимјәви индикатор кими истифадә етмәк олар.

Журналымызын үзгәбығынын биринчи сәһифәсиндә вердијимиз Вагифин шәклини халг рәссамы Микајыл Абдуллајев чәкмишдир.

Баш редактор — Рза ШАҺВӘЛӘД

Елми редаксија шурасы: Минајыл АБДУЛЛАЈЕВ, Һәсан АБДУЛЛАЈЕВ, Әфрасијаб БӘДӘЛБӘЈЛИ, Садыр БАБАЈЕВ (мас'ул кәтиб), Бәхтијар ВАҺАБЗАДӘ, Абдулла ГАРАЈЕВ (сәдр), Сәфәр ГУЛИЈЕВ, Ј. МӘММӘДОВ, Нурәддин ИСМАЈЫЛОВ, Зијәддин КӨЈҮШОВ, Сүбһи САЛАЈЕВ, Чәбрајыл ҺҮСЕЈНОВ.

Ежемесячный научно-популярный журнал Азербайджанского общества «Знание»

„ЕЛМ ВЕ ХАЯТ“
(«Наука и жизнь»)

на
азербайджанском
языке

Редаксијанын үнваны: Бақы, Островски күчәси, 78. Телефонлар: 92-45-69, 92-44-60.

Чапа имз. 13 XI 1968.

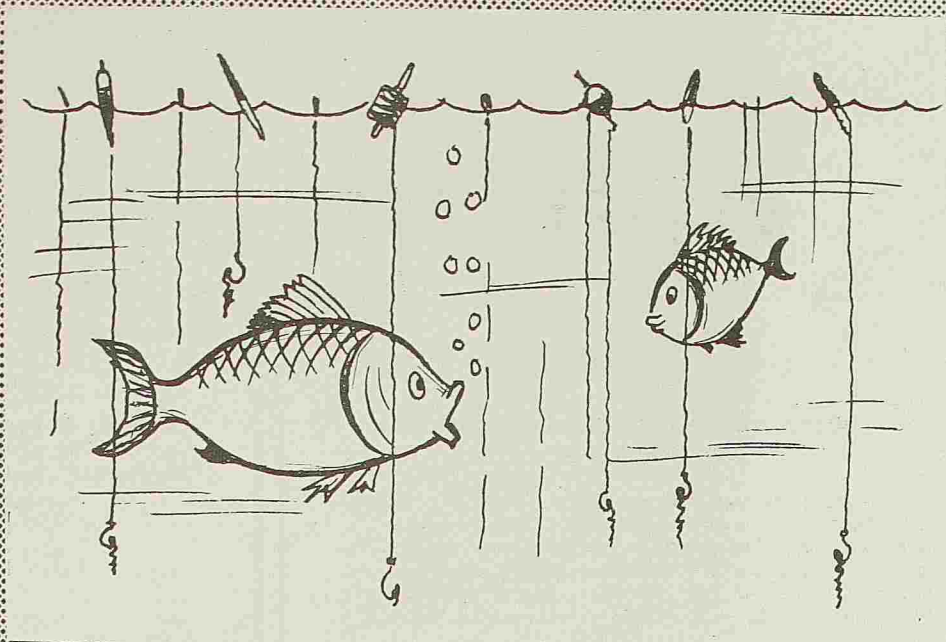
ФГ 09350

Сифарыш № 4847

Тираж. 46600

Бақы шәһәри, «Коммунист» нәшријатынын мәтбәәси.

ЖУ
МО
П

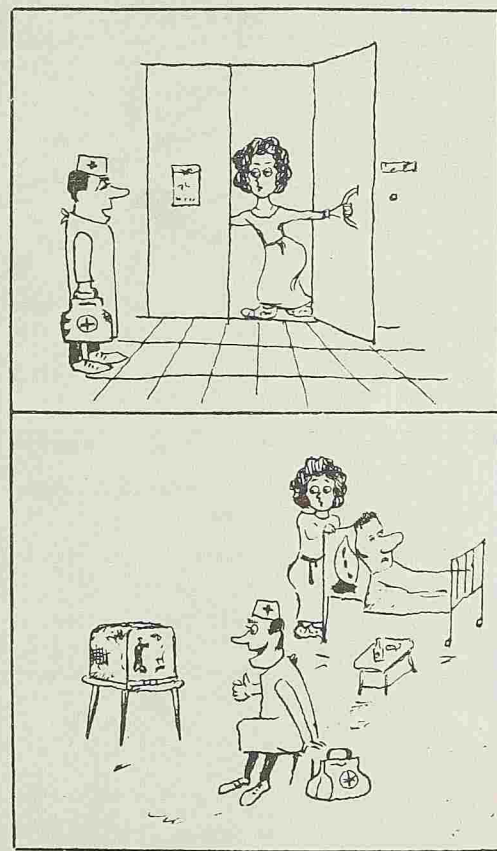
— БИРДЭН ОНЛАРЫН ҮЧ ИСТИРААҒАТ КҮНҮ ОЛСА ОНДА БИЗ
НЭ ЕДЭРИК!

Рәссам Д. АҒАҖЕВ.

— ИТИ БУ ГЭДЭР ЭЗИЗЛЭМЭ!..

Рәссам В. ТАМАҖЕВ.

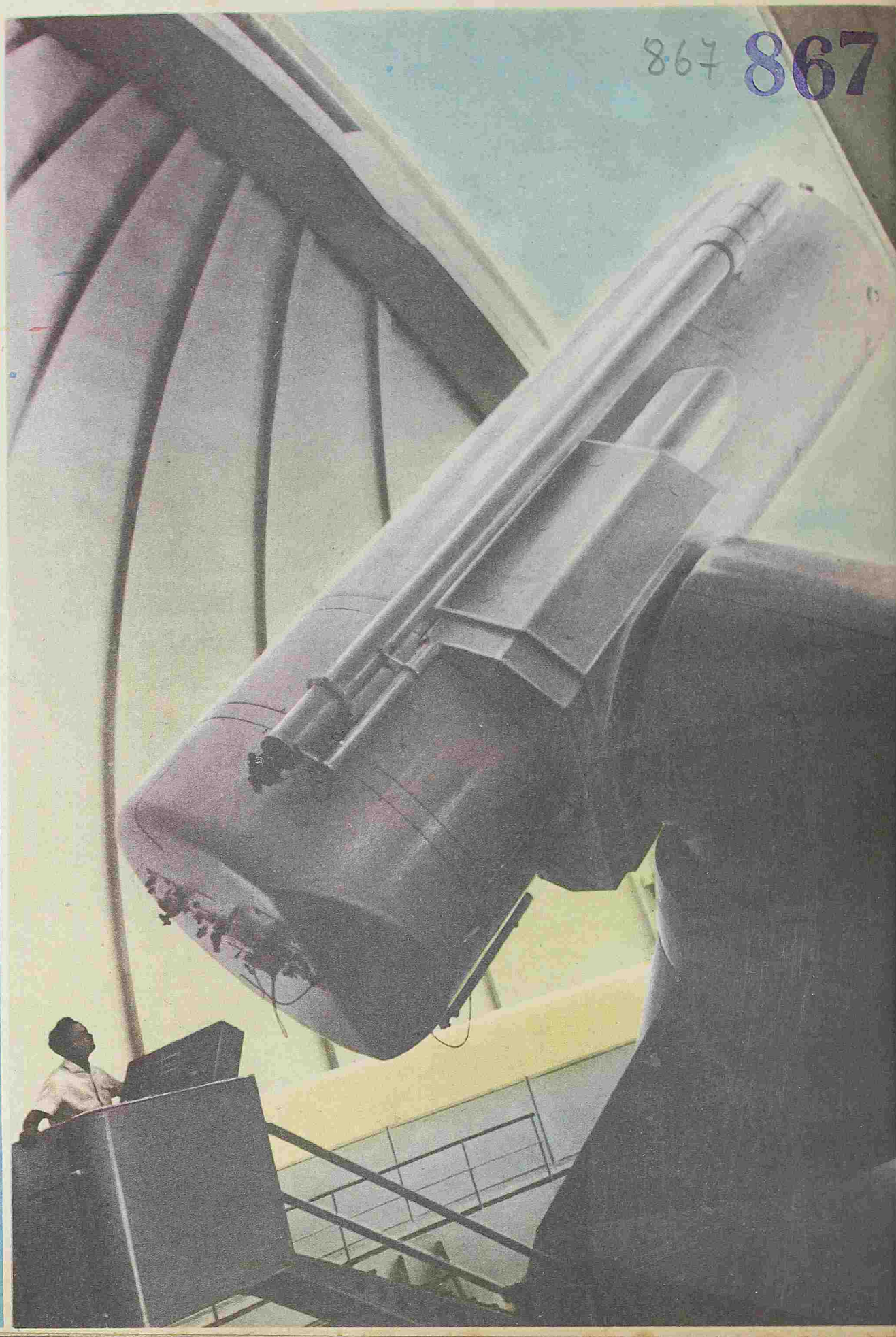
— ДЕҖЭСЭН МЭН ЛАП ВАХТЫНДА КЭЛМИШЭМ..

Рәссам В. СОЛДАТОВ.

ШАМАХИ АСТРОФИЗИКА РЭСЭДХАНАСЫНДАКЫ 2 МЕТРЛИК
ТЕЛЕСКОП.

Фото Е. ПОНАКИНИНДИР.

Индекс 76570 20 гал

867 867